

MONITOR MOSLIM DISCRIMI- NATIE

Vierde rapportage

Met speciale aandacht voor
discriminatie op de arbeidsmarkt

Deel 1

Monitor Moslimdiscriminatie Vierde rapportage

Deel 2

Discriminatie van moslims op de arbeidsmarkt

Dit onderzoek is tot stand gekomen met een financiële bijdrage van de Stichting Media en Democratie.

Copyright: Ewoud Butter, Roemer van Oordt en Ineke van der Valk

Gedeeltelijke overname van teksten is toegestaan mits daarbij de bron wordt vermeld.

Mei 2021

INHOUDSOPGAVE

.....	1
DEEL 1: MONITOR MOSLIMDISCRIMINATIE VIERDE RAPPORTAGE	7
1. INLEIDING	7
2. DISCRIMINATIE EN MOSLIMDISCRIMINATIE	11
2.1. INLEIDING.....	11
2.2. ONDERZOEK NAAR ERVAREN MOSLIMDISCRIMINATIE	11
Onderzoek van het SCP.....	12
Onderzoek van Meld Islamofobie en het onderzoek 'Utrecht is ook mijn stad'	13
2.3. MELDING MAKEN OF AANGIFTE DOEN VAN DISCRIMINATIE	16
2.4. REGISTRATIE VAN DISCRIMINATIE	18
2.5. DE DISCRIMINATIECIJFERS	20
Meldingen bij ADV's.....	21
Meldingen bij de politie	21
Meldingen bij MiND.....	22
Het College voor de Rechten van de Mens.....	22
Het Openbaar Ministerie	23
2.6. MOSLIMDISCRIMINATIE IN CIJFERS.....	25
Meldingen.....	26
2.7. AGRRESSIE TEGEN MOSKEEËN.....	29
2.7.1. Incidenten na 2005.....	31
2.7.2. Overzicht incidenten moskeeën 2017 - 2019.....	32
2017	32
2018	34
2019	36
2.8. TRIGGERFACTOREN	40
3. MOSLIMDISCRIMINATIE IN DE POLITIEKMAATSCHAPPELIJKE CONTEXT	42
3.1. INLEIDING	42
3.2. POLITIEKE AGENDERING VAN MOSLIMDISCRIMINATIE 2017-2020.....	45
3.2.1. Inleiding.....	45
3.2.2. Tweede Kamerverkiezingen 2017	47
3.2.3. Het regeerakkoord	49
3.2.4. De Tweede Kamer 2017- 2020	49
2017	50
2018	51
2019	51
2020	53
3.2.5. Conclusie: meer aandacht, weinig concreet beleid	56
3.3. INTERNATIONALE KRITIEK OP DE NEDERLANDSE AANPAK	56
3.4. RADICAAL-RECHTS EN EXTREEMRECHTS	59
3.4.1. Begripsbepaling	59
3.4.2. Rechts-populisme, radicaal-rechts en extreemrechts	61
De PVV.....	63
Buitenparlementaire acties van de PVV: 2017-2020	65
Parlementaire acties van de PVV	68
Forum voor Democratie	70
3.5. RADICAALRECHTS POPULISME EN EXTREEMRECHTSE FORMATIES	73
3.5.1. Veiligheidsdiensten over extreemrechts	73
3.5.2. Identitaire, neonazistische en nieuw rechts-radicalen formaties.....	75
Nederlandse Volks Unie (NVU)	76
Voorpost.....	77
Identitair Verzet	77
Pegida Nederland.....	79
Rechts in Verzet	80
Alt-right.....	81

Omvang, strategie, dreiging en respons	84
DEEL II MOSLIMDISCRIMINATIE OP DE ARBEIDSMARKT.....	89
1. INLEIDING	90
2. LITERATUURVERKENNING	91
2.1. ONDERZOEK NAAR DISCRIMINATIE OP DE ARBEIDSMARKT	91
2.1.1. <i>Ervaren discriminatie</i>	91
2.1.2. <i>Meldingen</i>	92
2.1.3. <i>Praktijktesten</i>	93
2.1.4. <i>Stagediscriminatie op mbo's en hbo's</i>	97
Mbo.....	97
Hbo.....	99
2.2. TER AFSLUITING	100
3. VERSLAG ONDERZOEK DISCRIMINATIE EN STIGMATISERING VAN MOSLIMS OP DE ARBEIDSMARKT .	102
3.1. INLEIDING.....	102
3.2. KENMERKEN VAN DE RESPONDENTEN.....	102
3.3. ERVARING MET DISCRIMINATIE OP BASIS VAN GELOOF (ISLAM) OP DE ARBEIDSMARKT	104
3.4. ERVARING MET DISCRIMINATIE TIJDENS EEN SOLLICITATIEPROCEDURE	104
Beschrijving van discriminatie-ervaringen tijdens de sollicitatieprocedure	106
Specifieke ervaringen van vrouwen: de hoofddoek.....	107
De klant, kinderen of partner als excuus	107
Impliciete discriminatie.....	108
Specifieke ervaringen van mannen	109
Geen handen geven	110
Sollicitanten de 'islamitische' maat nemen	112
Andere vormen van discriminatie tijdens de sollicitatieprocedure	113
En dan? Melden of niet?	114
Wel of niet te melden of feedback geven?	115
Ervaringen van degenen die wel melding hebben gedaan of feedback hebben gegeven.....	118
3.5. DISCRIMINATIE TIJDENS UITOEFENING VAN FUNCTIE	120
Discriminatie-ervaringen tijdens uitoefening van de functie.....	121
Religie reden om een contract niet te verlengen	122
Kwetsende opmerkingen en 'grapjes'	122
Associatie met terrorisme – vragen om afstand te nemen	123
Cliënten of partners	123
Vervolgstappen?	124
Redenen om wel of niet te melden of feedback te geven	124
3.6. DISCRIMINATIE BIJ DOORSTROMING NAAR HOGERE FUNCTIE	128
Discriminatie-ervaringen bij doorstroming naar hogere functie	128
Vervolgstappen?	129
3.7. DISCRIMINATIE BIJ ONTSLAG OF NIET VERLENGEN VAN EEN CONTRACT	130
Discriminatie-ervaringen bij ontslag of niet verlengen van een contract	130
Vervolgstappen?	132
3.8. OP ANDERE MANIER DISCRIMINATIE OP DE ARBEIDSMARKT ERVAREN?	133
3.9. ANDERE ERVARINGEN MET DISCRIMINATIE OP GROND VAN GELOOF.....	133
Uiteenlopende discriminatie-ervaringen	134
3.10. ERVARINGEN MET ANDERE VORMEN VAN DISCRIMINATIE	137
3.11. EMOTIONELE GEVOLGEN VAN DISCRIMINATIE.....	138
4. TER AFSLUITING: SAMENVATTING, CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN	140
BIJLAGE: GEBRUIKTE LITERATUUR	147
OVER DE AUTEURS	152

Deel 1: Monitor Moslimdiscriminatie Vierde rapportage

1. Inleiding

Begin 2018 deed de redactie van het televisieprogramma Radar zich voor als een bedrijf dat callcentermedewerkers nodig had voor een tijdelijke klus, en nam uit naam van dat nepkantoor contact op met een flink aantal uitzendbureaus.¹ Belangrijke voorwaarde: het mochten vanwege slechte ervaringen geen 'Turken', 'Marokkanen' of 'Surinamers' zijn. Gevraagd werd of het uitzendbureau daar rekening mee kon houden. Bijna de helft van de 78 benaderde uitzendbureaus beantwoordde deze vraag positief, 14% legde de verantwoordelijkheid bij de opdrachtgever neer, 36% zei 'nee' en 3% nam geen beslissing. In de uitzending waren uitspraken te horen als: "mag ik eigenlijk niets van vinden en zeggen, maar ik snap het; ik mag het niet hardop zeggen, maar ik heb het gehoord en we mogen natuurlijk niet discrimineren, maar we gaan er wel rekening mee houden."

Brancheverenigingen, politici, bestuurders en mensenrechtenorganisaties buitelden over elkaar heen om hun teleurstelling, verontwaardiging of verbijstering te uiten. Staatssecretaris van Ark van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (SZW) kwam met eigen - bevestigend - onderzoek² en kondigde harde maatregelen aan.³ De uitzendbranche sprak over een noodzakelijke 'cultuuromslag' en stuurde medewerkers op cursus.⁴ Onderzoeker Iris Andriessen van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) wees in de uitzending van Radar op een vergelijkbaar onderzoek dat zij in 2011 deed waarin niet 36% maar slechts 15% van de uitbureaus weigerde om mee te werken.

Het zogenoemde praktijktestonderzoek⁵ toont al decennialang aan dat structurele arbeidsmarktdiscriminatie op grond van bijvoorbeeld achternaam of uiterlijke kenmerken aan de orde van de dag is. Al in de jaren zeventig maakte antropoloog en criminoloog Frank Bovenkerk duidelijk dat etniciteit een factor van doorslaggevende betekenis is tijdens het sollicitatieproces. Veel soortgelijk onderzoek volgde, waarvan de precieze uitkomsten door wisselende methodes en omvang weliswaar verschilden, maar dezelfde trends aangaven.

Meer recent is ook in bijvoorbeeld het uitgaansleven en op de woningmarkt gebruik gemaakt van praktijktesten door het inzetten van 'mystery guests' en 'mystery calls'. Zo belden twee redacteuren van de Groene Amsterdammer in 2018 met vijftig verhuurmakelaars, waarbij ze zich voordeden als een potentiële klant die voor minimaal twee jaar naar de Verenigde Staten zou gaan en zijn woning wilde verhuren. Na wat koetjes en kalfjes gaven ze aan wel specifieke gedachten te hebben over wie de woning zou mogen betrekken: "Misschien is het een gekke vraag, maar we willen geen allochtonen in ons huis."

¹ *Discriminatie door uitzendbureaus*. TV- uitzending van Radar, het consumentenprogramma van AVROTROS, d.d. 20 januari 2018.

² Panteia (2019), *Herhaling virtuele praktijktests arbeidsmarktdiscriminatie. Eindrapportage*, Zoetermeer: Panteia.

³ Geconstateerde gevallen van discriminatie bij het vervullen van vacatures door werkgevers en uitzendbureaus staan voor boetes tot 4.500 euro per geval en worden openbaar gemaakt. Werkgevers moeten bij een vacature aangeven hoe de werving en selectie verloopt en hoe daarbij discriminatie wordt voorkomen. Het gaat zowel om vacatures waar iemand van buiten het bedrijf voor wordt gezocht als om vacatures voor interne kandidaten.

⁴ Uitzendbranche verplicht op anti-discriminatiecursus (republiekallochtonie.nl).

⁵ Voor een uitgebreide beschrijving van praktijktestonderzoek, zie paragraaf 2.2 in deel twee over de literatuurverkenning.

Kunnen jullie daar rekening mee houden?” 92% van de verhuurmakelaars stemde in met het discriminerende verzoek. Een deel leek zich van geen kwaad bewust, een ander deel wilde wel meewerken ondanks dat ze wisten dat het bij wet is verboden.⁶

Herhalingsonderzoek van het CPB naar discriminatie op de arbeidsmarkt laat zien dat er in 2017 nog net zoveel gediscrimineerd werd op basis van etniciteit als in 2003.⁷ Positieve ontwikkelingen vallen in de praktijk vooral te verklaren uit de krapte op de arbeidsmarkt. Het gaat dus nadrukkelijk niet om tijdelijke tendensen, maar om structurele en institutionele processen, die vragen om langdurige kwantitatieve en kwalitatieve monitoring van discriminatie op uiteenlopende terreinen, waaronder die van moslims op de arbeidsmarkt.

Onderzoek naar discriminatie op de arbeidsmarkt gaat vaak over discriminatie op grond van etniciteit, maar zelden over discriminatie op grond van religie. Toch zijn die twee vormen van discriminatie, zeker als het gaat om Turkse en Marokkaanse Nederlanders, vaak met elkaar verweven. Wanneer Mark gemakkelijker een baan krijgt dan Mohammed en Jaap eerder aan een woning komt dan Rachid, speelt niet alleen herkomst een rol. Uit SCP-onderzoek naar ervaren discriminatie blijkt dat Turkse Nederlanders en Marokkaanse Nederlanders van alle onderzochte bevolkingsgroepen in 2018 het vaakst discriminatie ervaren.⁸ Ruim twee derde van de Turkse Nederlanders (69%) en Marokkaanse Nederlanders (72%) voelde zich (inclusief twijfel) gediscrimineerd op grond van hun etnische achtergrond en ongeveer de helft van de Turkse Nederlanders en twee derde van de Marokkaanse Nederlanders geeft aan zich (ook) gediscrimineerd te voelen op grond van hun geloof. Deze discriminatie wordt door moslims het meest ervaren bij het zoeken naar werk (37% is zeker, 13% twijfelt) of op het werk (42% is zeker, 13% twijfelt).

Doel en leeswijzer

Monitorstudies naar discriminatie en racisme zijn van groot belang. Zij brengen ontwikkelingen in manifestaties van sociale uitsluiting over een langere periode aan het licht. Patronen worden zichtbaar. Monitorstudies tonen elke keer weer aan dat discriminatie op belangrijke terreinen nog steeds voorkomt en dat verschillende maatschappelijke groepen, zoals etnische minderheden, vrouwen, lhbtq+-ers en mensen met beperkingen, hierdoor sociaal worden achtergesteld. Dat moslims en hun instituties meer en meer doelwit zijn geworden van discriminatoir handelen, bleef vaak onderbelicht. Dit heeft mede geleid tot het initiatief van Ineke van der Valk een meerjarig Monitorproject te starten.

Na speciale aandacht in eerdere Monitor rapporten voor onder meer theoretische aspecten, discriminatoire voorvallen bij moskeeën, discriminatie in het onderwijs en hatespeech op de weblogs van GeenStijl en Powned, staat in deze vierde aflevering van de Monitor discriminatie op de arbeidsmarkt centraal. Het rapport bestrijkt de periode 2017-2020, waarbij in sommige onderdelen voor een beter begrip van recente ontwikkelingen verder teruggegaan wordt in de tijd.

Net als in de vorige rapporten gaan we in het algemene deel in op de mate waarin en de wijze waarop moslims in Nederland discriminatie ervaren en op het melden ervan. Ook

⁶ Elibol, R. & J. Tielbeke (2018) 'Rachid is ook gewoon een nette jongen', op: *De Groene Amsterdammer*, nr. 13, 28 maart.

⁷ Jongen, E. (e.a.) (2019), *Inkomensongelijkheid naar migratieachtergrond*, Den Haag: CBS Policy Brief.

⁸ Andriessen, I. (e.a.) (2020), *Ervaren discriminatie in Nederland II*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

geven we recente discriminatiecijfers van anti-discriminatievoorzieningen (ADV's), politie, het Meldpunt internetdiscriminatie (MiND), het College voor de Rechten van de Mens en het Openbaar Ministerie (OM). Vervolgens wordt ingezoomd op moslimdiscriminatie. Eerst geven we de cijfers van de registratiepunten, daarna focussen we specifiek op incidenten gericht tegen moskeeën, kijken we naar wat bekend is over daders en besteden we aandacht aan triggerfactoren van moslimdiscriminatie.

Vervolgens gaan we uitvoerig in op de politiekmaatschappelijke context. We beschrijven dit keer onder meer de wisselwerking tussen de invloed in de reguliere politiek van het idee van onverenigbare, botsende beschavingen en de invloed van de meer extreme versie van dit gedachtegoed in kringen van radicaal- en extreemrechts op de toenemende weerstand tegen de islam. Daarbij worden zowel de PVV en Forum voor Democratie als radicaal- en extreemrechtse formaties onder de loep genomen. Verder is er in dit hoofdstuk uitgebreide aandacht voor de politieke agendering van moslimdiscriminatie en de internationale kritiek op het Nederlandse antidiscriminatiebeleid. Door deze algemene onderdelen in elke editie terug te laten komen, behouden de rapportages hun longitudo karakter.

In het themagedeelte doen we verslag van ons onderzoek naar discriminatie en stigmatisering van moslims op de arbeidsmarkt. Voordat we de resultaten van het eigen onderzoek behandelen, gaan we kort in op wat er bekend is over eerder onderzoek naar discriminatie op de arbeids- en stagemarkt van Nederlanders met een (niet-westerse) migratieachtergrond. Waar mogelijk gaan we hierbij specifiek in op discriminatie op basis van religie (islam). In het verslag van het onderzoek worden de uitkomsten van een survey behandeld, eerst algemeen en daarna op deelaspecten.

De vorige Monitor bestreek de jaren 2014-2016. Dit waren de jaren waarin wereldwijd en in Europa veel terroristische aanvallen uit naam van IS en Al Qaida plaats vonden en waarin de oorlog in Syrië en Irak leidde tot een internationale vluchtelingencrisis. Als reactie hierop was er in Nederland sprake van een toename van moslimdiscriminatie en werden moskeeën aangevallen.

Deze Monitor gaat vooral over de periode 2017 -2020. Dit waren jaren waarin het aantal terroristische aanslagen wereldwijd en in Europa afnam.⁹ Alhoewel er in deze periode in Nederland twee jihadistische aanslagen plaatsvonden (in 2018 op Amsterdam CS en in 2019 op een Utrechtse tram) spitste het publieke en politieke debat zich minder toe op jihadisme en meer op zaken als de invoering van een 'boerkaverbod' (formeel de wet 'Gedeeltelijk verbod gezichtsbedekkende kleding'), de buitenlandse financiering van moskeeën, islamitisch onderwijs (Haga-lyceum) en racisme onder invloed van The Black Lives Matter-beweging.

Bij het verschijnen van deze Monitor, in het voorjaar van 2021, zijn de Tweede Kamerverkiezingen net achter de rug en hebben niet alleen radicaal-rechtse partijen relatief veel (28) zetels behaald, maar heeft Nederland met de moslima Kauthar Bouchalikhth een Tweede Kamerlid dat al voor haar beëdiging als parlementariër behoorde tot de vrouwelijke volksvertegenwoordigers die op Twitter de meeste haatdragende tweets ontvingen.¹⁰ In

⁹ <https://www.trouw.nl/buitenland/wereldwijd-daalt-het-aantal-aanslagen-de-laatste-vijf-jaar~bb6e4a00/>

¹⁰ <https://www.groene.nl/artikel/misogynie-als-politiek-wapen>

dezelfde periode wordt de jonge schrijfster Lale Gül bedreigd vanwege een roman waarin ze kritisch schrijft over haar jeugd in een orthodox islamitisch milieu. Er wordt, vooral op sociale media, meer dan ooit met meer emotie en minder nuance en differentiering over de islam en moslims gediscussieerd. In die context is het mogelijk ook niet toevallig dat er in april 2021 weer sprake was van een opleving van haatincidenten gericht tegen moskeeën.

Begripsbepaling¹¹

Wat is discriminatie?

Discriminatie wordt in de praktijk op uiteenlopende manieren omschreven. Wij hanteren de volgende omschrijving:

Discrimineren is het ongelijk behandelen, uitsluiten of achterstellen van individuen of groepen op basis van (persoonlijke) kenmerken. Dit brengt een inperking van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden met zich mee. Discriminatie kan zowel bewust als onbewust plaats vinden.

De Nederlandse wetgeving maakt een onderscheid tussen verschillende gronden van discriminatie: ras (d.w.z. huidskleur, afkomst, etnische achtergrond), nationaliteit, geslacht, leeftijd, godsdienst en levensovertuiging, seksuele geaardheid, handicap, politieke overtuiging, burgerlijke staat en arbeidscontract en arbeidsduur.

Bij *moslimdiscriminatie* is sprake van het anders behandelen, uitsluiten of achterstellen van individuen of groepen op basis van hun (vermeende) islamitische geloof.

Moslimdiscriminatie komt voort uit wat wel wordt aangeduid als *anti-moslimracisme*, *moslimhaat* of *islamofobie*: een samenstel van generaliserende ideeën, beelden, symbolen en teksten die systematisch en consistent een negatieve betekenis geven aan 'moslims' en/of 'de' islam. Hierdoor worden moslims, maar soms ook niet-moslims die (ten onrechte) als moslim gezien worden, negatief bejegend en/of uitgesloten, vaak mede op basis van uiterlijke kenmerken zoals naam, taalgebruik, fysiek voorkomen en kleding.

Deze Monitor was nooit tot stand gekomen zonder de respons op de uitgebreide survey die wij via diverse kanalen hebben uitgezet. In het bijzonder danken wij alle moskeebestuurders, vrijwilligers en sleutelpersonen die ons hierbij hebben geholpen. Daarnaast willen we allen bedanken die de tijd hebben genomen om in een klankbordgroep of tijdens een individueel diepte-interview hun discriminatie-ervaringen met ons te willen delen. Op verzoek van een meerderheid van de respondenten worden alle ervaringen anoniem weergegeven. Veel dank gaat tenslotte ook uit naar Mohamed Atrar (Moskee Alert), Abdou Menebhi (Collectief tegen Islamofobie & Discriminatie), Habib el Kaddouri (SMN), Ömer Karaca (woordvoerder Milli Görüş Noord Nederland), Iris Andriessen (senior onderzoeker Verwey-Jonker Instituut), Frederique Jans (directeur Bureau Discriminatiezaken Kennemerland), Eva Klooster (zelfstandig onderzoeker) en Odile Verhaar (senior adviseur Beleid en Onderzoek College voor de Rechten van de Mens) die schriftelijk of mondeling feedback hebben gegeven op (delen van) onze bevindingen. De inhoud van het eindresultaat ligt volledig bij de auteurs.

¹¹ Zie voor een uitgebreide bespreking van de begrippen racisme, discriminatie en islamofobie, Valk, I. van der, *Islamofobie en discriminatie*, Amsterdam: AUP 2012, pp. 17-34 en Valk, I. van der, *Monitor Moslimdiscriminatie*, Amsterdam: IMES, Universiteit van Amsterdam 2015, pp. 8-16.

2. Discriminatie en moslimdiscriminatie

2.1. Inleiding

Ruim een kwart van de Nederlanders (27%) ervaaarde in 2018 discriminatie. Daarnaast twijfelde nog eens 11% of een incident dat zij meemaakten te maken had met discriminatie. Dat bleek uit onderzoek dat het Sociaal Cultureel Planbureau (SCP) in april 2020 publiceerde.¹² Uit eerder onderzoek van het SCP (2014) kwamen vergelijkbare cijfers.¹³

Deze ervaren discriminatie is van invloed op de gezondheid, het welzijn en uiteindelijk ook de welvaart van mensen.¹⁴ Het kan ertoe leiden dat mensen hun gedrag aanpassen en bijvoorbeeld bepaalde plekken, situaties of arena's (politiek, media, uitgaansgebied) mijden. Dat heeft uiteindelijk gevolgen voor de hele samenleving.

Dit hoofdstuk beginnen we met een paragraaf over de mate waarin en de wijze waarop moslims in Nederland discriminatie ervaren (2.2). Daarna gaan we nader in op het melden van discriminatie (2.3) en vermelden we recente discriminatiecijfers (2.4) van anti-discriminatievoorzieningen (ADV's), politie, het Meldpunt internetdiscriminatie, het College voor de Rechten van de Mens en het Openbaar Ministerie (OM).

Vanaf paragraaf 2.5. gaat het specifiek over moslimdiscriminatie. Eerst geven we de cijfers van de registratiepunten (2.5.), daarna focussen we specifiek op incidenten gericht tegen moskeeën (2.6.). In de laatste paragraaf (2.7) kijken we naar wat bekend is over triggerfactoren van moslimdiscriminatie.

2.2. Onderzoek naar ervaren moslimdiscriminatie

Er zijn de afgelopen twee jaar een aantal onderzoeksrapporten gepubliceerd over de mate waarin en de wijze waarop Nederlandse moslims discriminatie ervaren. We behandelen in deze paragraaf drie van deze onderzoeken: de hierboven genoemde studie *Ervaren Discriminatie II* van het SCP¹⁵, *Alledaagse Islamofobie* van stichting Meld Islamofobie¹⁶ en *Utrecht is ook mijn stad; Cijfers en verhalen over discriminatie en stigmatisering van moslims in Utrecht, een verkennende studie* van Omlo en Butter.¹⁷

¹² Andriessen, I. (e.a.) (2020), *Ervaren discriminatie in Nederland II*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

¹³ Andriessen, I., H. Fernee & K. Wittebrood (2014), *Ervaren discriminatie in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

¹⁴ Ikram, M. U. Z. (2016), *Social determinants of ethnic minority health in Europe*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam

¹⁵ Andriessen, I. (e.a.) (2020), *Ervaren discriminatie in Nederland II*.

¹⁶ Abaaziz, I. (2019), *Alledaagse Islamofobie in Nederland; een verkennend onderzoek*. Amsterdam: Stichting Meld Islamofobie.

¹⁷ Omlo, J. & E. Butter (2020), *Utrecht is ook mijn stad; Cijfers en verhalen over discriminatie en stigmatisering van moslims in Utrecht, een verkennende studie*, Utrecht/Amsterdam: Bureau Omlo/Ewoud Butter.

Het SCP definieert 'ervaren discriminatie' als volgt:

“Om een gebeurtenis als discriminatie te ervaren moet een individu een negatieve behandeling ervaren als onrechtvaardig en dit in verband brengen met vooroordelen of stereotypen over de groep waartoe de persoon gerekend wordt (Major e.a. 2002). Een negatieve behandeling die de persoon toeschrijft aan persoonlijke identiteit (eigen capaciteiten, vaardigheden, enz.) wordt dus niet als discriminatie ervaren, noch situaties waarin men het legitiem vindt dat er onderscheid wordt gemaakt tussen groepen. Ervaren discriminatie hoeft niet altijd overeen te komen met feitelijke discriminatie: “het nadelig behandelen van personen omdat zij behoren tot een bepaalde groepering of tot een bepaalde groepering worden gerekend” (Köbben 1985; Veenman 1990, 2003). Echter, ook wanneer er geen feitelijke discriminatie aan ervaren discriminatie ten grondslag ligt, is de ervaring op zichzelf voldoende om te zorgen voor effecten op gedrag en gevoelens van mensen.”¹⁸

De mate van Ervaren Discriminatie

Onderzoek van het SCP

Uit onderzoek van het SCP blijkt dat ruim een kwart van de Nederlanders (27%) in 2018 discriminatie heeft ervaren.¹⁹ Onder Nederlanders met een migratieachtergrond lag dit hoger: ongeveer de helft van hen had in 2018 te maken met discriminatie. Inclusief respondenten die daarover twijfelden, gaat het om bijna twee derde van de Nederlanders met een migratieachtergrond. Marokkaanse Nederlanders, Turkse Nederlanders en moslims scoorden het hoogste, maar wel minder dan in 2013.

Van de Nederlandse moslims had 69% te maken met discriminatie. Van deze groep twijfelde 14% of het wel om discriminatie ging. Ter vergelijking: 32 % van de christenen had discriminatie ervaren (waarvan 11% twijfelde) en 37% van de niet-gelovigen (waarvan 12% twijfelde). Ongeveer twee derde van de Marokkaanse Nederlanders rapporteerde zich gediscrimineerd te voelen op grond van geloof. Van de Turkse Nederlanders gaf ongeveer de helft aan ervaring te hebben met deze vorm van discriminatie.

Het is belangrijk te benadrukken dat mensen verschillende identiteiten hebben en daarom op verschillende gronden discriminatie kunnen ervaren. Sommige gronden worden volgens het SCP vaak in combinatie genoemd, zoals etnische achtergrond en huidskleur, en etnische achtergrond en geloof.²⁰ Moslims ervaren vooral discriminatie op de gronden geloof en etnische achtergrond, en in mindere mate vanwege huidskleur. Moslims ervaren vaker dan niet-gelovigen en christenen negatieve bejegening, ongelijke behandeling en vandalisme. Discriminatoire geweld of bedreiging wordt iets vaker ervaren door moslims dan door niet-gelovigen of christenen. Moslims ervaren seksueel lastiggevallen worden minder vaak: onder niet-gelovigen heeft negen procent dit ervaren, van de moslims is dit slechts drie procent.

¹⁸ Andriessen, I. (e.a.) (2020), *Ervaren Discriminatie II*.

¹⁹ Ibidem, pp.161-165.

²⁰ Ibidem, p.12.

Onderzoek van Meld Islamofobie en het onderzoek 'Utrecht is ook mijn stad'

In het onderzoek van Meld Islamofobie²¹ en het onderzoek van Omlo & Butter in Utrecht²² wordt dieper op deze materie ingegaan. Zij baseren zich op surveys die zijn uitgezet onder het netwerk van *Meld Islamofobie* en onder islamitische sleutelfiguren in Utrecht. Beide onderzoeken zijn verkennend van aard en geven een goede impressie van de wijze waarop moslims uitsluiting en discriminatie ervaren.

Het rapport van Meld Islamofobie²³ doet verslag van een onderzoek onder 337 Nederlandse moslims, waarvan ruim twee derde (69%) vrouw is. Van de respondenten beschouwt 98% zichzelf als moslim: 22% noemt zich erg religieus, de meerderheid (67%) religieus, 10% een beetje religieus en de rest (1%) beschouwt zichzelf als niet tot totaal niet religieus. Van de vrouwen draagt 65% een hoofddoek, 13% een khimaar en 5% een niqaab. Van de mannen draagt iets meer dan de helft (53%) een baard.

91% van de 337 respondenten blijkt in de afgelopen vijf jaren persoonlijk ervaringen met islamofobie te hebben gehad. Een aanzienlijk deel van de respondenten (39%) laat weten in 2018 alleen al meer dan vijf keer islamofobe incidenten te hebben meegemaakt.

Het onderzoek *Utrecht is ook mijn stad; Cijfers en verhalen over discriminatie en stigmatisering van moslims in Utrecht, een verkennende studie*²⁴ bestond uit interviews, gesprekken met een klankbordgroep en een focusgroep en een survey onder 585 respondenten die op enigerlei wijze zijn verbonden aan de stad Utrecht. Hiervan beschouwt 87% zich als moslim en is juist een kleine meerderheid man.

Van de respondenten van dit onderzoek die zichzelf als moslim beschouwen heeft 72% wel eens te maken gehad met discriminatie op grond van hun geloof. Dit is vergelijkbaar met het SCP-onderzoek naar *Ervaren Discriminatie (2020)*. Ruim twee derde van de Marokkaanse Utrechters en ongeveer de helft van de Turkse Utrechters had ervaring met moslimdiscriminatie. Wanneer mensen discriminatie hebben ervaren op grond van hun geloof, is dit vaak meerdere keren gebeurd. Bij ruim 60% gebeurde dit de afgelopen twee jaar drie keer of vaker. Dit geldt voor alle groepen, ongeacht gender of herkomst. Van de Utrechtse respondenten die zichzelf als moslim beschouwen, heeft twee derde (ook) te maken gehad met discriminatie op grond van herkomst. Van de respondenten laat een groter deel van de mannen (75%) dan de vrouwen (53%) weten discriminatie op grond van herkomst te hebben ervaren. Daarnaast heeft 13% van de moslims te maken gehad met discriminatie op grond van politieke voorkeur. Dit geldt vooral voor respondenten van Turkse herkomst (22%).

Niet-moslims met ervaring met moslimdiscriminatie

Uit het Utrechtse onderzoek komt naar voren dat ook niet-moslims ervaring hebben met discriminatie op grond van hun vermeende islamitische geloof: dit geldt voor ongeveer 14% van de respondenten.

²¹ Abaaziz, I. (2019) *Allledaagse Islamofobie in Nederland; een verkennend onderzoek*.

²² Omlo, J. & E. Butter (2020), *Utrecht is ook mijn stad*.

²³ Abaaziz, I. (2019) *Allledaagse Islamofobie in Nederland; een verkennend onderzoek*.

²⁴ Omlo, J. & E. Butter (2020), *Utrecht is ook mijn stad*.

Moslims zonder (directe) discriminatie-ervaring

In het onderzoek van Meld Islamofobie heeft 9% van de respondenten geen directe, maar wel indirecte ervaringen gehad met islamofobie. Onder deze indirecte ervaringen vallen uitspraken van politici en stereotyperende berichtgeving over moslims die als kwetsend en beledigend worden ervaren.

In het Utrechtse onderzoek geldt voor 28% van de respondenten die zichzelf als moslim beschouwen, dat ze geen ervaring hebben met discriminatie op grond van hun geloof. Een deel van hen sluit echter niet volledig uit er toch mee te maken te hebben gehad. Daarnaast hebben een paar respondenten wel een discriminatie-ervaring gehad, maar niet in Utrecht.

Sommige respondenten denken dat ze geen moslimdiscriminatie ervaren hebben, omdat ze er niet als een moslim uitzien of geen islamitische naam hebben of gebruiken. Een deel van de groep die geen moslimdiscriminatie heeft ervaren, ziet het wel in zijn/haar omgeving gebeuren en maakt zich bijvoorbeeld zorgen over de wijze waarop moslims in de media of door de politiek worden geframed. Tot slot zijn er moslims en niet-moslims die aangeven vooral ervaring te hebben met discriminatie op grond van hun (on)geloof of herkomst door andere moslims.

Gender

Uit het Utrechtse onderzoek komt geen duidelijk verschil naar voren tussen de mate waarin vrouwen en mannen discriminatie op grond van geloof ervaren: vrouwen (66%) gaven dit iets vaker aan dan mannen (64%). In het onderzoek van Meld Islamofobie wordt in dit verband verwezen naar het jaarrapport 2015 van Meld Islamofobie²⁵ waaruit blijkt dat vooral vrouwen het slachtoffer van islamofobie zijn, vooral als ze zijn gesluierd: 91% van de vrouwelijke melders droeg een hoofddoek.

Locatie van ervaringen met discriminatie en stigmatisering

In het Utrechtse onderzoek is gevraagd op welke plekken deelnemers discriminatie op grond van hun (vermeende) geloof hebben ervaren. Deze discriminatie wordt door twee derde van de respondenten ervaren op straat of in de publieke ruimte. Verder wordt vaak moslimdiscriminatie ervaren op de arbeidsmarkt (52%), op het internet (51%), in winkels en op de markt (40%), in het openbaar vervoer (32%) en in het onderwijs (24%). Onder 'ergens anders' werden vaak media en politiek genoemd.

Waar heeft u te maken gehad met discriminatie of ongelijke behandeling op grond van uw (vermeende) geloof (islam)? (Meerdere antwoorden mogelijk)?

	Arbeidsmarkt	School Opleiding	Familie/vrienden	Uitgaan	Openbaar vervoer	Publieke ruimte	Internet/sociale media	Overheid	Winkels / markt	Sporten	Ergens anders
Vrouw	45%	20%	14%	5%	43%	55%	43%	18%	43%	8%	11%
Man	61%	28%	4%	27%	26%	68%	60%	25%	38%	14%	14%
Autochtoon	57%	21%	29%	14%	43%	79%	29%	21%	36%	7%	7%
Turkse Nederlander	52%	18%	3%	24%	30%	52%	48%	36%	39%	9%	9%
Marokkaanse Nederlander	55%	26%	5%	17%	32%	67%	56%	17%	42%	13%	15%
Alle respondenten	55%	24%	7%	18%	32%	64%	51%	21%	40%	12%	13%

²⁵ Abaâziz, I. (2016), *Jaarrapport 2015*, Amsterdam: Meld Islamofobie.

Verschillende soorten ervaringen met discriminatie en stigmatisering

In zowel het Utrechtse onderzoek als dat van Meld Islamofobie werden de respondenten gevraagd hun ervaringen met discriminatie en stigmatisering te delen. Dat leidde tot honderden beschrijvingen van impliciete tot zeer expliciete vormen van discriminatie en stigmatisering.

Uit de antwoorden op de Utrechtse enquête blijkt dat het onderscheid tussen discriminatie en vooroordeel voor respondenten soms moeilijk te maken is. Wat voor de ene respondent een discriminatie-ervaring is, is voor de ander een voorbeeld van een vooroordeel en vice versa. Wanneer mensen ervaringen delen kan dat over een discriminerende handeling gaan, maar tegelijkertijd ook over het vooroordeel dat eraan ten grondslag ligt. De meeste vooroordelen hebben te maken met terrorisme, de positie van de vrouw in de islam en criminaliteit.

Ook in het kader van het onderzoek van Meld Islamofobie werden zeer uiteenlopende incidenten gedeeld, van expliciet verbaal of fysiek geweld in het openbaar vervoer, online of op straat, tot vijandige of stereotyperende opmerkingen van collega's op werk of op school. Geconcludeerd wordt dat "directe persoonlijke ervaringen met moslimdiscriminatie en/of moslimhaat niet altijd verband houden met een sterke religieuze identificatie of een typisch religieus uiterlijk zoals de hoofddoek of de baard. Niet iedereen die een hoofddoek of baard draagt, heeft persoonlijk ervaring opgedaan met moslimdiscriminatie. Een ander interessant punt is dat ook het omgekeerde geldt: van de respondenten die zichzelf een beetje religieus tot niet religieus beschouwen, geeft de meerderheid aan directe persoonlijke ervaringen te hebben gehad met moslimdiscriminatie. Een belangrijk punt is dat de meerderheid binnen deze groep aangeeft geen religieus uiterlijk te hebben."²⁶

Impact

In beide onderzoeken is de respondenten gevraagd wat de impact is geweest van de discriminatie-ervaringen.

Bijna alle respondenten in het Utrechtse onderzoek melden in meer of mindere mate een emotionele reactie te hebben gehad. De emotie die het vaakst genoemd werd was 'kwaad'. Daarna was 'vernederd' de sterkst gevoelde emotie, gevolgd door 'verdrietig', 'machteloos', 'ongelukkig' en 'onveilig'.

Uit het onderzoek van Meld Islamofobie komt naar voren dat alledaagse ervaringen met islamofobie een ingrijpende impact hebben op het dagelijks leven en welzijn van Nederlandse moslims. Er is volgens Meld Islamofobie een wisselwerking te zien tussen stigmatiserende discoursen in media en politiek enerzijds, en persoonlijke ervaringen met discriminatie en uitsluiting anderzijds. Zo zijn veel moslims zich volgens het onderzoek de afgelopen vijf jaren minder veilig gaan voelen.

²⁶ Abaaziz, I. (2019) Alledaagse Islamofobie in Nederland; een verkennend onderzoek, p. 32.

Slechts 28% van de respondenten met directe ervaringen, voelt zich veilig tot heel erg veilig in Nederland. Verder geeft 74% van deze respondenten aan dat ze zich als moslim de afgelopen vijf jaren minder veilig zijn gaan voelen. Bijna de helft (49%) maakt zich veel tot heel veel zorgen dat hen iets kan overkomen vanwege hun moslim zijn en ruim twee derde (69%) maakt zich veel tot heel veel zorgen over hun toekomst in Nederland.

2.3. Melding maken of aangifte doen van discriminatie

Van de Nederlanders die discriminatie ervaren, maakt slechts een klein deel hiervan melding bij een instelling die discriminatie registreert zoals de politie, een anti-discriminatievoorziening (ADV) of het internetmeldpunt MiND. Het SCP schat in *Ervaren Discriminatie II* dat slechts 3% van de discriminatie-ervaringen wordt gemeld.²⁷

Een grotere groep, ongeveer 20%, doet wel een melding bij een andere vorm van gezag als een leidinggevende of een vertrouwenspersoon. Waar discriminatie wordt gemeld hangt ook af van het terrein waarop discriminatie wordt ervaren: discriminatie op het werk wordt bijvoorbeeld relatief weinig bij registratie-instanties gemeld, terwijl dat bij discriminatie in de (semi)publieke ruimte relatief vaker gebeurt.

Discriminatie-incidenten waar bekladden, bekrassen en vernielen aan de orde is, worden door personen vaker en gemakkelijker gemeld dan vormen van ongelijke behandeling en negatieve bejegening.

Mensen die niet melden doen dit deels omdat ze er geen behoefte aan hebben. Zo geeft volgens het SCP ongeveer twee derde aan geen behoefte te hebben aan hulp bij het verwerken van wat er is gebeurd. Tussen de 30% en 40% van de respondenten heeft geen behoefte aan het delen van hun verhaal.

Uit eerder onderzoek naar ervaren discriminatie bleek dat het idee dat melden toch geen zin heeft, het meest wordt genoemd als reden om niet te melden.²⁸ Dat gold in het bijzonder wanneer er sprake was van discriminatie bij het zoeken van werk: 47% van de respondenten gaf aan een dergelijke ervaring niet te melden omdat het toch geen zin zou hebben. Andere redenen zijn: 'het is niet belangrijk genoeg', angst om in de problemen te komen, niet weten waar en hoe je kan melden en de verwachting dat het te veel tijd en moeite kost. In ongeveer 20% van de gevallen bestaat twijfel of er sprake is van discriminatie. Daarnaast is er een groep die aangeeft het zelf te hebben opgelost (op het werk geldt dit voor 23%).

²⁷ Deze lage meldingsbereidheid komt ook elders naar voren. Het Kennisplatform Integratie en Samenleving (KIS) berekende in 2017 dat maar liefst 94% van de jongeren die discriminatie hebben meegemaakt, daarvan geen melding maakt. Een kwart van hen weet niet dat ze discriminatie kunnen melden, een ander kwart weet niet waar ze discriminatie kunnen melden en van de jongeren die hiervan wel op de hoogte zijn, blijkt een groot deel de overtuiging te hebben dat het toch geen zin heeft. <https://www.kis.nl/artikel/jongeren-melden-discriminatie-niet-heeft-toch-geen-zin>

²⁸ Andriessen, I., H. Fernee & K. Wittebrood (2014), *Ervaren discriminatie in Nederland*.

Meldingsbereidheid onder moslims

Ook uit de onderzoeken van Meld Islamofobie en het Utrechtse onderzoek blijkt dat de meldingsbereidheid laag ligt.²⁹ De overgrote meerderheid van de slachtoffers (84%) in het onderzoek van Meld Islamofobie heeft geen melding gedaan. De oorzaak ligt in zowel gebrek aan vertrouwen dat er iets mee gedaan wordt als in de aard van de ervaringen zelf. Van de 16% die wel actie hebben ondernomen, deed 77% dit niet door middel van een melding of aangifte, maar door bijvoorbeeld het gesprek aan te gaan met de dader of een leidinggevende.

Uit het Utrechtse onderzoek komt naar voren dat 22% feedback heeft gegeven aan de persoon of de instelling door wie men zich gediscrimineerd voelde. De meerderheid, 60%, bespreekt het met vrienden of familie en 31% heeft na de ervaring van discriminatie op grond van het geloof, verder geen actie ondernomen. Een klein deel heeft van de discriminatie-ervaring melding gemaakt bij de politie (4%), een anti-discriminatievoorziening (2%) of een specifiek meldpunt voor moslimdiscriminatie/islamofobie (1%).

Degenen die geen melding doen, geven hiervoor uiteenlopende redenen. Soms zijn mensen niet bekend met de mogelijkheid om te melden. De meerderheid geeft aan te denken dat melden geen zin heeft. Hiervoor worden verschillende argumenten gegeven. Respondenten verwachten bijvoorbeeld dat er niet serieus naar hen wordt geluisterd of denken dat niets met de meldingen wordt gedaan en dat de ervaring van discriminatie wordt ontkend en afgedaan als onzin. Anderen vinden om verschillende redenen het niet de moeite om te melden. Ze vinden het bijvoorbeeld zonde van de energie, denken te weinig bewijsmateriaal te hebben of kiezen liever voor een ander middel, zoals het aangaan van dialoog, dan het maken van een melding.

Het idee dat melden geen zin heeft en het gebrek aan vertrouwen in meldpunten, wordt ook in het veld vaak gehoord. Er lijkt meer in het algemeen sprake van een gebrek aan vertrouwen in instituties, in het bijzonder de politie. Uit een in 2017 gepubliceerd onderzoek onder moslims in Europa van het Bureau van de Europese Unie voor de grondrechten (FRA) bleek dat Nederlandse moslims van alle Europese moslims het minste vertrouwen hebben in de politie.³⁰

Interessant in dit verband is het onderzoek dat Arnoud Ens in opdracht van de Nationale Politie deed naar specifiek de meldingsbereidheid van slachtoffers van moslimdiscriminatie.³¹ Ens concludeerde onder andere:

“Uit de resultaten blijkt dat slachtoffers om diverse redenen verwachten dat melden geen baten oplevert. De belangrijkste hiervan is dat men verwacht dat de politie de melding zal ontmoedigen of weigeren, of de zaak niet zal onderzoeken. Daarnaast worden weinig baten verwacht omdat discriminatie slecht bewijsbaar zou zijn, het fenomeen zich niet laat stoppen door de politie en slachtoffers reeds baten halen uit eigen interventies.”³²

²⁹ Abaaziz, I. (2019), *Alledaagse Islamofobie in Nederland; een verkennend onderzoek* en Omlo, J. & E. Butter (2020), *Utrecht is ook mijn stad*.

³⁰ European Union Agency for Fundamental Rights (2017), *Second European Minorities and Discrimination Survey. Muslims Selected Findings*, Vienna: FRA

³¹ Ens, A. (2016), *Discriminatie melden bij de politie?*, Den Haag: Nationale Politie

³² Ens, A. (2016), *Discriminatie melden bij de politie?*, p.6

Daar staat tegenover, stelt Ens, dat melden slachtoffers ook iets kost:

“Zo is het pijnlijk om discriminatie te herleven, wordt melden als tijdrovend gezien en vinden slachtoffers het intimiderend om zich kwetsbaar op te stellen tegenover politieagenten. Bovendien zijn slachtoffers bang dat een melding leidt tot negatieve gevolgen zoals ontslag of schorsing en vreest men dat het stereotype van melders als kleinzerige klagers hen ook in de toekomst zal belemmeren. Tot slot zeggen deskundigen dat steeds meer moslims de registratie van geloofs- en persoonsgegevens wantrouwen, omdat zij het gevoel hebben dat zij zich daarmee tot potentieel doelwit maken van de overheid en diens focus op radicalisering.”³³

Ens signaleert verder een aantal ‘normatieve afwegingen’. Zo raken slachtoffers volgens Ens gewend aan discriminatie en proberen zij zich zo min mogelijk te laten beïnvloeden door incidenten. Ook willen zij vanuit hun geloof vergevingsgezind zijn. De politie is verder slecht in beeld als organisatie waar discriminatie gemeld kan worden. Bovendien zien sommige slachtoffers volgens Ens de politie niet als neutrale organisatie en vermijden zij het contact omdat zij vinden dat politieagenten zelf discrimineren.

Het maakt duidelijk dat een campagne om de meldingsbereidheid te verhogen niet alleen gericht moet zijn op meer bekendheid geven aan de mogelijkheid om te melden, maar dat er ook flink geïnvesteerd moet worden in het vertrouwen in instituties, waaronder de politie.

2.4. Registratie van discriminatie

Wanneer iemand zich gediscrimineerd voelt en hiervan melding wil maken, kan hij of zij in Nederland op verschillende plekken terecht, waaronder de politie, een anti-discriminatievoorziening (ADV), het Meldpunt internet discriminatie (MiND), het College voor de Rechten van de Mens of bij een initiatief dat zich richt op een specifieke vorm van discriminatie. In deze paragraaf geven we een korte beschrijving van deze verschillende instellingen die discriminatie registreren.

Politie

Wanneer er sprake is van discriminatie kunnen burgers of organisaties bij de politie *aangifte* doen of ze kunnen het incident *melden*.

Bij *een aangifte* stelt de politie aan de hand van de verklaring van de aangever een proces-verbaal op. Het Openbaar Ministerie (OM) bekijkt of er sprake is van een strafbaar feit en of de dader vervolgd gaat worden. Bij discriminatie op strafbare gronden gaat het om discriminatie wegens ras, geslacht, godsdienst, levensovertuiging, seksuele gerichtheid of handicap.

In geval van een *melding van discriminatie*, wordt deze door de politie geregistreerd, maar wordt er geen strafrechtelijk vervolg aan gegeven. Een melding kan ook anoniem worden gedaan. Door informatie uit een melding kan de politie sneller ingrijpen wanneer er sprake is van strafbare feiten. Het geeft de politie een completer beeld van wat zich op het gebied van discriminatie afspeelt.

³³ Ibidem

Veel discriminatiezaken die door de politie worden geregistreerd, gaan gepaard met een ander algemeen delict³⁴ zoals bedreiging of mishandeling. Discriminatie kan bij een dergelijk algemeen delict leiden tot strafverzwaring.

Uitgangspunt voor de rapportage van discriminatie-incidenten bij de politie is het incident en niet de melder. Wanneer er meerdere meldingen of aangiften over hetzelfde incident zijn gedaan, dan wordt dit incident maar één keer opgenomen in de cijfers.

Anti-discriminatievoorzieningen (ADV's)

Sinds 25 juni 2009 heeft iedere gemeente in Nederland de plicht haar burgers toegang tot een anti-discriminatievoorziening (ADV) te bieden.³⁵ Dat betekent niet dat er in iedere gemeente een vestiging van een ADV is, wel dat iedere gemeente op zijn minst bijdraagt aan een regionaal werkende ADV. Bij een ADV kan iedereen die discriminatie heeft ervaren of waargenomen hiervan melding maken of een klacht indienen. ADV's registreren alle klachten en meldingen (in het vervolg meldingen) en ondersteunen de melders. Dat doen ze bijvoorbeeld door bemiddeling, bij het doen van aangifte bij de politie of bij het starten van een procedure bij het College voor de Rechten van de Mens. ADV's nemen ook klachten en meldingen in behandeling die gaan over discriminatie op gronden die niet door de wet zijn voorzien. Dat doen andere instituten zoals CRM en politie niet. Zo kunnen mensen die zich gediscrimineerd voelen dat bij een ADV melden, ook al gaat het alleen om een gevoel. Ook nemen ADV's klachten in behandeling die gaan over discriminatie op grond van opleiding of overgewicht.

In de ADV-cijfers wordt iedere dienstverlening die aan een melder wordt geboden afzonderlijk geteld. Dit betekent dat alle meldingen worden meegeteld, ook wanneer het om meerdere meldingen over hetzelfde incident gaat. Dat is een belangrijk verschil met de politie: wanneer 100 personen bij de politie melding maken van een gebeurtenis als bijvoorbeeld de 'minder, minder' (Marokkanen) uitspraak van Wilders, wordt bij de politie één incident geregistreerd. Wanneer dezelfde 100 personen hetzelfde incident bij ADV's melden, komt dit terug als 100 meldingen.

Meldpunt internetdiscriminatie (MiND)

Het Meldpunt internet discriminatie (MiND) werd in 2013 opgericht op initiatief van het ministerie van Veiligheid en Justitie en het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid. Het Meldpunt werd ondergebracht bij NL Confidential (voorheen Stichting M).³⁶ In de jaren daarvoor subsidieerde de overheid het Meldpunt Discriminatie Internet (MDI), dat vanaf de eeuwwisseling lange tijd het enige meldpunt voor online discriminatie was. Het MDI ging na het stopzetten van de subsidie nog drie jaar door met het registreren van incidenten en kreeg in 2014 en 2015 meer meldingen dan MiND. Vanaf 2017 was er nog maar één meldpunt: MiND.

³⁴ Een algemeen delict is een gewoon strafbaar feit. Daarnaast wordt gesproken over politieke-, militaire- of ambtsdelicten.

³⁵ <https://wetten.overheid.nl/BWBR0026168/2009-07-28>

³⁶ www.mindnederland.nl/over-mind/. Geraadpleegd op 10 februari 2021.

Wanneer een burger een discriminerende uitlating tegenkomt op het internet kan hij/zij deze kwijt op een digitaal meldformulier op de website van MiND (mindnederland.nl). Vervolgens kijkt MiND of de uitlating nog online staat en of de uiting strafbaar is. Wanneer dit het geval blijkt, dan verzoekt MiND degene die de site beheert om de uiting te verwijderen. Wanneer dit niet gebeurt, stelt MiND een aangiftedossier op voor het Openbaar Ministerie (OM). Het OM kan een strafrechtelijk onderzoek starten naar aanleiding van een aangifte. MiND rapporteert jaarlijks het aantal meldingen.

Het College voor de Rechten van de Mens

Wanneer iemand zich gediscrimineerd voelt, kan hij of zij ook een klacht indienen bij het College voor de Rechten van de Mens om een procedure te starten. Het College toetst discriminatie-ervaringen aan de wetgeving gelijke behandeling. Er wordt een onderzoek ingesteld en de organisatie waartegen een klacht is ingediend wordt gevraagd om een reactie. Tijdens deze procedure kan de benadeelde bijstand krijgen van een medewerker van een ADV. Binnen zes maanden volgt een schriftelijk oordeel. Dit oordeel van het College is juridisch niet bindend, maar heeft wel gezag. Mensen kunnen ook een melding maken van discriminatie bij het College zonder daarbij een verzoek om een oordeel.

Specifieke meldpunten

Er zijn diverse meldpunten voor specifieke vormen van discriminatie. Een bekende instantie is het Centrum Informatie Documentatie Israël (CIDI) dat vormen van antisemitisme registreert. Wanneer het gaat om moslimdiscriminatie kan er melding worden gedaan bij de stichting Meld Islamofobie. In het verleden is islamofobie ook geregistreerd door de islamitische koepelorganisatie SPIOR in de regio Rijnmond. Dat leidde tot de publicatie 'Islamofobie in zicht'.³⁷ De islamitische vrouwenorganisatie Al Nisa verzamelde in 2015 meldingen van moslimdiscriminatie en maakte onder andere op grond hiervan de documentaire *Anders Kijken*, een documentaire over islamofobie/moslimhaat in Nederland.

2.5. De discriminatiecijfers

Art.1 publiceert jaarlijks het landelijke rapport over discriminatiecijfers op de erkende gronden. Dit gebeurt in opdracht van de politie en het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK). Het rapport bevat de cijfers van de politie en de anti-discriminatievoorzieningen (ADV's), het College voor de Rechten van de Mens en het Meldpunt Internet Discriminatie (MiND). Het rapport komt tot stand in samenwerking met Discriminatie.nl, de website van de landelijke vereniging van ADV's. Voordat we in de volgende paragraaf nader ingaan op de cijfers over specifiek moslimdiscriminatie, geven we in deze paragraaf een kort overzicht van de cijfers uit de laatste rapportage, *Discriminatie in Cijfers 2019*³⁸ en van de cijfers van het Openbaar Ministerie (OM) gepubliceerd in *Cijfers in beeld*.

Volgens *Discriminatie in Cijfers 2019*³⁹ ontvingen de ADV's ontvingen in 2019 meldingen van 4.382 incidenten. Dit betekende een toename van 1,4%. Iets groter was de toename bij het

37 Lachbab, F.Z. & M. H. Vorthoren (2016), *Islamofobie in zicht*, Rotterdam: SPIOR. Deze publicatie is nog te vinden op de website van SPIOR: <https://www.spor.nl/wp-content/uploads/2016/05/Rapport-Islamofobie-in-Zicht.pdf>.

38 Walz, G., S. van Bon & B. Fiere (2020), *Discriminatiecijfers 2019*, Rotterdam/Den Haag: Art.1.

39 Ibidem., pp.3-13.

College voor de Rechten van de Mens dat 541 verzoeken ontving om een oordeel (een toename van 6%) en 3.529 vragen en meldingen (toename van 11%).

De grootste toename vond plaats bij de instellingen waar de laatste jaren juist sprake was geweest van de grootste afname in meldingen: de politie en MiND. Bij de politie steeg het aantal registraties met 17% tot 5.487 incidenten, inclusief incidenten gericht tegen werknemers met een publieke taak. Bij MIND steeg het aantal meldingen met 19% naar 692 meldingen.

Meldingen bij ADV's

Discriminatie *op grond van herkomst* is al jaren de meest voorkomende discriminatiegrond bij ADV's.⁴⁰ In 2019 ging het om 44% van het totaal aantal meldingen.

Over de meldingen van *discriminatie op grond van herkomst* bij ADV's wordt in discriminatiecijfers 2019 geschreven:

“Bijna de helft van de ADV-meldingen van discriminatie op grond van herkomst betrof discriminatie van mensen met een migratieachtergrond. Daarnaast had ruim een kwart van deze meldingen betrekking op ervaringen van mensen die vanwege een donker of zwart uiterlijk werden gediscrimineerd. In ongeveer 7% van de meldingen voelden mensen zich gediscrimineerd vanwege hun Nederlandse herkomst, en in ongeveer 3% van de gevallen ging het om discriminatie op grond van een Aziatisch uiterlijk.”⁴¹

Bij de ADV's werd verder relatief vaak melding gedaan van discriminatie op de gronden handicap (12%) en geslacht (12%), waarvan 2% discriminatie van transgenders. Het aantal meldingen van discriminatie op grond van godsdienst nam iets af (van 6% naar 5%). Het merendeel van het aantal meldingen op grond van godsdienst (80% in 2019), betrof moslimdiscriminatie. In vergelijking met 2018 nam het aantal meldingen op grond van moslimdiscriminatie in 2019 iets af (van 5% naar 4%) en het aandeel antisemitisme iets toe (van 1% naar 2%). Wat opvalt is de stijging en het relatief hoge aantal meldingen van discriminatie op grond van seksuele gerichtheid (van 4% naar 9%). Dit waren waarschijnlijk meldingen over de Nashville-verklaring⁴² en meldingen over het mogelijk niet vergoeden van vruchtbaarheidsbehandelingen voor lesbische vrouwen.

Meldingen bij de politie

Bij de politie ging het in 39% van de gevallen om discriminatie op grond van herkomst. De politie gaf in 2019 geen specificaties meer over de discriminatie op die grond. Dat gebeurde in de cijfers over 2018 nog wel.⁴³ Bij de politie werd verder relatief veel melding gemaakt van discriminatie op grond van seksuele gerichtheid (29%), gevolgd door antisemitisme (14%) en godsdienst (4%).

40 Zoals eerder gemeld: er zijn verschillende discriminatiegronden. Discriminatie wordt geregistreerd op verschillende gronden zoals godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, ras, geslacht, nationaliteit, hetero- of homoseksuele gerichtheid, burgerlijke staat, handicap of chronische ziekte en leeftijd.

41 Walz, G., S. van Bon & B. Fiere (2020), *Discriminatiecijfers 2019*, pp. 23-24.

42 De Nashville verklaring (2017) is een in de Amerikaanse stad Nashville opgesteld document waarin orthodoxe christenen zich uitspraken over thema's als homoseksualiteit, genderneutraliteit en transseksualiteit.

43 Bij de politie ging het in 2018 om discriminatie vanwege donkere huidskleur (36%). In 11% van de gevallen betrof het incidenten gericht tegen Turkse Nederlanders, in 10% van de gevallen waren Marokkaanse Nederlanders het slachtoffer en in 1% van de gevallen ging het om discriminatie van mensen van Nederlandse herkomst.

Politiecijfers bieden minder informatie

De cijfers van de politie over 2019 bieden, na een verandering van werkwijze, opvallend minder informatie dan in voorgaande jaren het geval was. Een belangrijk verschil is dat de discriminatie-incidenten bij de politie tot en met 2018 werden uitgesplitst in *reguliere incidenten* en *incidenten tegen werknemers met een publieke taak*. Onder *reguliere incidenten* vielen ook eigen waarnemingen van agenten tijdens dienst, zonder dat zijzelf daar persoonlijk het slachtoffer van waren. *Incidenten tegen werknemers met een publieke taak* betroffen voor een belangrijk deel (73%) politieagenten. Incidenten tegen werknemers met een publieke taak - meestal scheldpartijen - worden nu niet meer afzonderlijk gecategoriseerd, maar zijn opgegaan in het geheel van incidenten. Hierdoor is niet meer duidelijk hoe vaak burgers, bedrijven en instellingen vanwege discriminatie een melding of aangifte bij de politie doen en op basis van welke gronden.

Het onderscheid dat de politie maakte tussen *reguliere incidenten* en *incidenten tegen werknemers met een publieke taak* was ook nuttig omdat het om incidenten gaat met een verschillend karakter. Bij *incidenten tegen werknemers met een publieke taak* ging het in het verleden namelijk vooral (vorig jaar 86%) om discriminerende uitlatingen, meestal met een homofob, antisemitisch of racistisch karakter.

De meest relevante wijziging voor dit onderzoek is dat de politie in 2019 gestopt is met het apart registreren van moslimdiscriminatie als subcategorie van de discriminatiegrond godsdienst. Hierover meer in de volgende paragraaf.

Meldingen bij MiND

Ook bij MiND betroffen de meeste meldingen discriminatie op grond van herkomst. In 2019 ging het om 38% van de meldingen. Bij MiND wordt discriminatie naar herkomst gespecificeerd: het betrof in 2019 bij 37% van de meldingen op grond van herkomst om vluchtelingen, gevolgd door meldingen vanwege donkere huidskleur (25%), meldingen over discriminatie van migranten in het algemeen (9%) en daarnaast onder andere om discriminatie van Marokkaanse (5%) en Turkse (1%) Nederlanders.⁴⁴

MiND hanteert deels een andere indeling van discriminatiegronden dan de ADV's en de politie. Behalve meldingen van discriminatie op grond van herkomst (38%), ontving Mind ook meldingen op grond van 'persoonlijke discriminatie' (13%), 'anders' (12%), antisemitisme (11%) en 'arbeidsmarktdiscriminatie' (10%). De discriminatiegronden godsdienst (9%), handicap (4%) en seksuele voorkeur (3%) scoorden lager.

Het College voor de Rechten van de Mens

Het College voor de Rechten van de Mens ontving in 2019 veel verzoeken die betrekking hadden op de discriminatiegrond handicap/chronische ziekte (25%). Daarnaast ging 22% van de verzoeken over discriminatie op grond van geslacht, voornamelijk zwangerschapsdiscriminatie en 18% van de verzoeken had betrekking op de discriminatiegrond herkomst. De meeste vragen gingen in 2019 over de discriminatiegrond geslacht (34%), gevolgd door handicap/chronische ziekte (31%) en seksuele gerichtheid (22%).

⁴⁴ <https://www.mindnederland.nl/wp-content/uploads/2020/04/MiND-Jaarcijfers-2019.pdf>

Het Openbaar Ministerie

Na een aangifte van een incident van discriminatie, kan het Openbaar Ministerie (OM) besluiten om over te gaan tot vervolging wanneer het discriminatiefait volgens het OM voldoende bewijsbaar en vervolgbaar is. Hierbij wordt een onderscheid gemaakt tussen incidenten waarbij sprake is van discriminatie en zogenaamde CODIS-feiten. Dit zijn commune delicten met een discriminatieaspect; algemene delicten zoals mishandeling, belediging, opruiing, vernieling en doodslag waarbij discriminatie een rol heeft gespeeld.

Ieder jaar publiceert het OM het rapport *Cijfers in Beeld* waarin verslag wordt gedaan van de instroom en afdoening van discriminatie-incidenten door het OM in het voorbije jaar.⁴⁵ Het OM rapporteert over de gronden waarop gediscrimineerd werd, over de locatie en de wijze waarop de discriminatie plaats vond en over de achtergrond van de verdachte. Dat laatste ontbreekt doorgaans in andere rapporten over discriminatie.

Uit de cijfers van het OM blijkt dat slechts een heel klein percentage van de meldingen bij registratie-instellingen of aangiftes bij de politie uiteindelijk leidt tot behandeling door het OM. In 2019 werden volgens het OM-rapport *Cijfers in Beeld 2019* 123 specifieke discriminatiefaiten behandeld en 221 zogenaamde CODIS-feiten.⁴⁶ In 2018 lag het aantal specifieke discriminatiefaiten (83) lager en het aantal CODIS-feiten (312) hoger.

In bijna de helft van de afgedane specifieke discriminatiefaiten werd de zaak door het OM geseponneerd. In 29% van de gevallen kwam de verdachte voor de rechter en in 17% van de gevallen was er sprake van een strafbeschikking. Uiteindelijk deed de rechter over zestig incidenten een uitspraak: in 78% van de gevallen (47 incidenten) volgde een veroordeling met straf, in 3% een veroordeling zonder straf en in 12% van de gevallen werd de verdachte vrijgesproken.

Zoals uit onderstaande tabel blijkt, is het aantal van 47 veroordelingen in 2019 lager dan in 2015 (71 veroordelingen), 2016 (57 veroordelingen) en 2017 (62 veroordelingen), maar hoger dan in 2018 (36 veroordelingen). Dat het aantal veroordelingen in 2019 door de rechter hoger was dan het aantal dagvaardingen, kan ook komen omdat de rechter soms uitspraak doet over zaken uit een eerder jaar.

Aantal door OM behandelde discriminatiefaiten, dagvaardingen en veroordelingen

	2015	2016	2017	2018	2019
Aantal door OM behandelde discriminatiefaiten	142	159	144	83	123
Aantal feiten voor de rechter (dagvaardingen)	67 (50%)	85 (53%)	79 (44%)	45 (44%)	38 (29%)
Aantal veroordelingen door rechter	71 (88%)	57 (74%)	62 (71%)	36 (77%)	47 (78%)

Bron: *Cijfers in Beeld 2019*

⁴⁵ <https://www.om.nl/documenten/publicaties/discriminatie/lecd/cijfers-in-beeld/cijfers-in-beeld>

⁴⁶ Dit zijn commune feiten met een discriminatieaspect, het gaat dan om delicten zoals mishandeling, belediging, opruiing, vernieling en doodslag waarbij discriminatie mogelijk een rol heeft gespeeld.

Reden voor het uiteindelijk geringe aantal veroordelingen vanwege discriminatie is dat discriminatie in een strafzaak via de huidige discriminatieartikelen slechts in een heel klein percentage van de gevallen is te bewijzen.⁴⁷ Ook is de dader relatief vaak onbekend.

Het OM geeft geen informatie over de aard van de straffen, maar uit eerdere rapportages is bekend dat het meestal een boete betreft. Ook is onduidelijk over welke discriminatiegronden de uitspraken gaan en wat de achtergrond is van slachtoffers en daders.

Bij de 123 specifieke discriminatiefeiten die door het OM werden behandeld ging het net als voorgaande jaren vooral om de discriminatiegronden 'ras' (41%) en antisemitisme (40%).⁴⁸ Op ruime afstand volgen discriminatie op grond van 'homoseksuele gerichtheid' (9%) en godsdienst en/of levensovertuiging (4%, waarvan 3 % discriminatie van moslims). Dit laatste is een daling in vergelijking met vorig jaar: toen ging het in 13% van de gevallen om discriminatie op grond van godsdienst of levensovertuiging (waarvan 12% discriminatie van moslims).

Bij discriminatie op grond van herkomst ging het voornamelijk om discriminatie gericht tegen personen van Afrikaanse afkomst (antizwart racisme). Het OM gebruikt in plaats van discriminatie op grond van herkomst overigens 'ras' en dat leidt in onderstaande tabellen tot een, laten we zeggen op zijn zachtst gezegd opmerkelijke uitsplitsing naar 'rassen'.

Instroom gronden bij specifieke discriminatiefeiten

Gronden	2015	2016	2017	2018	2019
Ras	50%	55%	42%	51%	41%
Antisemitisme	28%	21%	41%	19%	40%
Godsdienst en/of levensovertuiging	13%	11%	7%	13%	4%
Homoseksuele gerichtheid	6%	10%	8%	15%	9%
Geslacht	1%	0%	0%	1%	2%
Handicap	1%	0%	1%	1%	3%
Overige gronden	0%	2%	1%	0%	1%
Onbekend	2%	2%	0%	0%	0%
Totaal	100%	100%	100%	100%	100%
(Bron: tabel 3 uit Cijfers in Beeld 2019)					

⁴⁷ Tierolf, B., L. Drost & M. van Kapel (2018), *Zevende rapportage racisme, antisemitisme en extreemrechts geweld in Nederland. Incidenten, aangiftes, verdachten en afhandeling 2017*, Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.

⁴⁸ Antisemitisme was na een daling vorig jaar weer flink gestegen. Het ging hierbij volgens het OM, net als voorgaande jaren, voornamelijk om voetbal-gerelateerde incidenten: 73% van de antisemitische incidenten vond plaats in en rond een voetbalwedstrijd. Dat gebeurt vaak rond een wedstrijd van Ajax, waarvan de supporters 'joden' als geuzennaam gebruiken, maar het gebeurt volgens het OM ook bij wedstrijden waar Ajax niet bij betrokken is.

Uitsplitsing ras specifieke discriminatiefeiten

Gronden	2015	2016	2017	2018	2019
Antizwart	17%	22%	23%	25%	18%
Donkere huidskleur (niet Afrikaanse afkomst)	4%	0%	1%	0%	0%
Westerse afkomst	0	3%	2%	1%	1%
Surinamers	5%	1%	1%	2%	0%
Antillianen	2%	0%	1%	0%	0%
Turken	7%	6%	2%	1%	1%
Marokkanen	9%	3%	6%	8%	3%
Roma/Sinti	1%	1%	0%	0%	0%
Andere afkomst algemeen	4%	17%	5%	6%	13%
Overige	1%	1%	1%	9%	5%
Totaal	50%	55%	42%	51%	41%
(Bron: tabel 4 uit Cijfers in Beeld 2019)					

Verdachten

De grootste groep verdachten van specifieke discriminatiefeiten zijn voetbalsupporters (40%) en 'personen van Westerse afkomst' (40%). Deze laatste groep werd tot 2017 door het OM nog betiteld als 'blanke particulieren' en vormt (inclusief voetbalsupporters) al jaren twee derde tot drie kwart van de verdachten.

Locatie en sector

Het flinke stempel dat voetbalsupporters drukken op de discriminatiemeldingen is ook zichtbaar in de plekken waar de discriminatiefeiten zich voordoen: in 38 % van de gevallen is dat rond sport op ruime afstand gevolgd door de straat/openbare gelegenheid (20%) en woonomgeving (17%). Het aandeel incidenten van internetdiscriminatie dat het OM in behandeling nam daalde opvallend van 17% naar 5%.

Opmerkelijk is verder, al jaren overigens, dat er een forse discrepantie bestaat tussen enerzijds de ervaren discriminatie op de arbeidsmarkt, in het onderwijs en het uitgaansleven⁴⁹ en het geringe aantal feiten dat door het OM behandeld wordt: het ging in 2019 om zeven discriminatiefeiten (6%) op het werk, één op een onderwijsinstelling en zeven in de horeca.

2.6. Moslimdiscriminatie in cijfers

In deze paragraaf kijken we specifiek naar de cijfers die bekend zijn over de meldingen van discriminatie van moslims. Deze vorm van discriminatie wordt pas sinds een aantal jaren geregistreerd. Voordat we specifiek in gaan op de cijfers van de laatste jaren, gaan we eerst kort in op de korte geschiedenis van de registratie van moslimdiscriminatie.

Al decennialang, in ieder geval vanaf de jaren 1970, vinden immers in Nederland al incidenten plaats waarbij sprake is van moslimdiscriminatie. Toen in 1992 voor het eerst in Nederland een maatschappij breed debat over de integratie van moslims losbarstte, nam

⁴⁹ Andriessen, I. (e.a.) (2020), *Ervaren Discriminatie II*, p.17.

het aantal incidenten duidelijk toe. Ook na de aanslagen in New York van 11 september 2001 en na de moord op Theo van Gogh in 2004 was er sprake van een duidelijke toename. Deze incidenten werden echter niet geregistreerd als moslimdiscriminatie, maar meer in het algemeen als discriminatie op religieuze gronden of soms als antisemitisme.⁵⁰ Daarnaast werd moslimdiscriminatie door de politie gedurende enkele jaren niet geregistreerd als discriminatie op grond van 'geloof' maar als 'levensfilosofie'.⁵¹ Pas vanaf 2010 gingen er steeds meer stemmen op om moslimdiscriminatie apart te registreren, zoals dat ook met antisemitisme het geval is.

Dit kwam onder andere doordat een tweede generatie moslims meer van zich liet horen. Diverse organisaties, blogs en onderzoekers gingen moslimdiscriminatie en moslimhaat agenderen en politici met een moslimachtergrond maakten zich hier hard voor. Ook werd het onderwerp vanuit het buitenland geagendeerd. Dit gebeurde bijvoorbeeld door de Europese Commissie tegen Racisme en Intolerantie (ECRI) in 2008 en 2013 (zie paragraaf 4.3). Sinds Erdoğan aan de macht is agendeert ook Turkije nadrukkelijk moslimhaat in Europa. Dat gebeurt door Erdoğan zelf en zijn ministers, maar ook bijvoorbeeld via het departement voor Turken in het buitenland en verwante gemeenschappen (YTB), via de onlangs opgerichte parlementaire commissie tegen islamofobie in Europa en via de aan Erdoğan's AKP gelieerde Turkse denktank SETA (Foundation for Political, Economic and Social Research) die sinds 2015 jaarlijks een European Islamophobia Report uitgeeft.⁵²

Meldingen

Sinds 2014 wordt moslimdiscriminatie door ADV's en politie (tot 2018) apart geregistreerd als subcategorie van de discriminatiegrond godsdienst.

Bij de ADV's kwamen in 2019 279 meldingen van godsdienstdiscriminatie binnen, waarvan ruim twee derde (192) gericht tegen moslims. Hiermee vormen de meldingen van moslimdiscriminatie 4% van het totaal aantal meldingen. Dat is iets lager dan in voorgaande jaren toen het rond de 5 % lag. De meeste meldingen (36) kwamen binnen in de regio Amsterdam, op de voet gevolgd door Midden-Nederland (34) en Rotterdam (29). De overige meldingen kwamen uit Noord-Nederland (20), Zeeland/West-Brabant (15), Den Haag (13), Limburg (13), Oost-Nederland (13), Oost-Brabant (10) en Noord-Holland (9).

In tegenstelling tot voorgaande jaren heeft de Nederlandse politie in 2019 incidenten van moslimdiscriminatie niet apart geregistreerd. Uit antwoorden die het Amsterdamse college⁵³ en de minister van Justitie⁵⁴ gaven op schriftelijke en mondelinge vragen blijkt dat moslimdiscriminatie niet meer kwantitatief geregistreerd wordt vanwege een andere werkwijze van de politie. Het Amsterdamse GroenLinks heeft hierop eind oktober aan het Amsterdamse college gevraagd "wat die nieuwe werkwijze is en waarom dat aanleiding geeft voor het stoppen met het registreren van moslimdiscriminatie." Op deze vraag

⁵⁰ Wanneer bijvoorbeeld moskeeën werden beklad met hakenkruizen werd dit als antisemitisme geregistreerd. Zie: Van der Valk, I. (2017), *Monitor moslimdiscriminatie, derde rapportage*, Amsterdam: Universiteit van Amsterdam, p.15.

⁵¹ Ibidem.

⁵² Butter, E. (2019) "Kan de minister aangeven hoe hij deze incidenten duidt?": De reactie van politici op geweldsincidenten gericht tegen moskeeën, in: Valk, I. van der (red.), *Mikpunt Moskee*, Amsterdam: Brave New Books.

⁵³ <https://www.republiekallochtonie.nl/blog/achtergronden/politie-bevestigt-geen-aparte-registratie-van-moslimdiscriminatie-meer>

⁵⁴ <https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/detail?id=2020Z12041&did=2020D45735>

antwoordde het Amsterdamse college op 4 januari 2021: “Er is gekozen om de categorie ‘godsdienst’ op te nemen in de rapportage maar deze om capaciteitsredenen niet verder te specificeren.”⁵⁵

In het rapport *Discriminatie in Cijfers 2019* worden wel cijfers over door de politie geregistreerde incidenten van godsdienstdiscriminatie in het algemeen gegeven: deze namen in 2019 toe naar 225 (173 in 2018). Na bestudering van de politiecasussen concluderen de auteurs “dat net als in voorgaande jaren een groot deel van de incidenten betrekking had op discriminatie vanwege het islamitische geloof. Het gaat daarbij bijvoorbeeld om vrouwen die beledigd worden omdat zij een hoofddoek dragen en om mensen die op straat worden uitgescholden omdat zij voor moslim worden aangezien. Daarbij gaat het soms ook om werknemers met een publieke taak.”

Het **College voor de Rechten van de Mens** ontving in 2019 26 verzoeken om een oordeel over mogelijke godsdienstdiscriminatie, 5% van het totaal en 9 meer dan in 2019. Het aantal vragen met betrekking tot deze grond daalde van 146 naar 109 (4% van het totaal).

Meldingen van moslimdiscriminatie bij ADV's, politie en MiND & MDI (2014-2018)

	2014		2015		2016		2017		2018		2019	
	abs	%	abs	%	Abs	%	abs	%	Abs	%	abs	%
ADV's	165	3,2%	240	5,3%	250	5,3%	190	4,1%	202	4,7%	192	4%
Politie	206	3,6%	439	8%	352	8%	192	5,5%	137	4,2%	?	?
Internet (MiND en MDI)	239	16,1%	472	29,8%	251	17,2%	101	7,4%	71	12,2%	58	8,4%
Totaal	610	4,9%	1151	9,9%	853	8,1%	483	5,1%	410	5,0%	?	?

Van de meldingen van discriminatie of discriminatoire uitingen **op het internet** is het aandeel moslimdiscriminatie hoger dan bij ADV's en politie. In de tabel hierboven zijn de cijfers van MiND en het MDI bij elkaar opgeteld. Het MDI ging na het stopzetten van de subsidie in 2014 nog drie jaar door met het registreren van incidenten en kreeg in 2014 en 2015 meer meldingen dan het nieuwe, gesubsidieerde meldpunt MinD. Vanaf 2017 is het MDI gestopt met het opnemen van meldingen en is MiND het enige meldpunt. Het aantal meldingen dat MiND de afgelopen jaren binnen kreeg, ligt lager dan het MDI voorheen kreeg. Mogelijk is dit zo omdat het MiND minder bekend is.

Het aandeel meldingen van moslimdiscriminatie bij MiND ligt lager dan bij het MDI. In de jaren (2013-2015) dat bij beide meldpunten melding kon worden gedaan, bedroeg het aandeel moslimdiscriminatie bij MiND gemiddeld 11% van het totaal aantal meldingen, terwijl bij het MDI dat aandeel in die periode gemiddeld 26% was. In 2019 ging het bij MiND om 58 meldingen van moslimdiscriminatie; 8% van het totaal. Dat was, uitgezonderd 2017, lager dan in voorgaande jaren.

Piek in 2015

Zowel bij de ADV's als bij de politie en de internetmeldpunten werden in 2015 de meeste meldingen van moslimdiscriminatie gedaan. Hierbij spelen verschillende ontwikkelingen waarschijnlijk een rol. Zo vonden in 2015 in Europa uit naam van de islam een aantal

⁵⁵ <https://amsterdam.raadsinformatie.nl/document/9320211/3/SV2>

ingrijpende terreuraanslagen plaats, waaronder op Charlie Hebdo op 7 januari (12 doden) en zes aanslagen op 13 november in Parijs, waaronder in theater Bataclan, waarbij 129 doden vielen. Daarnaast kwamen in dat jaar de eerste beelden naar buiten van gruwelijke slachtpartijen door Daesh (Islamitische Staat) in Syrië en Irak. Duizenden moslims en niet-moslims zoals Yezidi's werden hiervan het slachtoffer. Als gevolg van de oorlog in dat gebied kwamen veel (moslim) vluchtelingen naar Nederland. Dat leidde tot protesten op diverse plaatsen tegen de komst van centra voor asielzoekers. Hierbij was geregeld sprake van vormen van moslimhaat.

2015 is ook het jaar waarin de stichting Meld Islamofobie (Facebook) werd opgericht. In dat eerste jaar noteerde de stichting 158 geverifieerde klachten over discriminatoire agressie tegen moslims.⁵⁶ Uit de rapportage over 2015⁵⁷ komt naar voren dat het in overgrote meerderheid gaat om vrouwen die een hoofddoek dragen (91%). In 29 % van de gevallen hadden zij ook te maken met fysiek geweld zoals het bespugen van mensen en mishandeling. Het rapport van Meld Islamofobie geeft als enige meldorganisatie informatie over de daders: in de meeste gevallen (89%) ging het om witte daders. Verder was de meerderheid van de daders man (82%). Na 2015 heeft Meld Islamofobie geen jaarlijkse overzichten meer gepubliceerd.

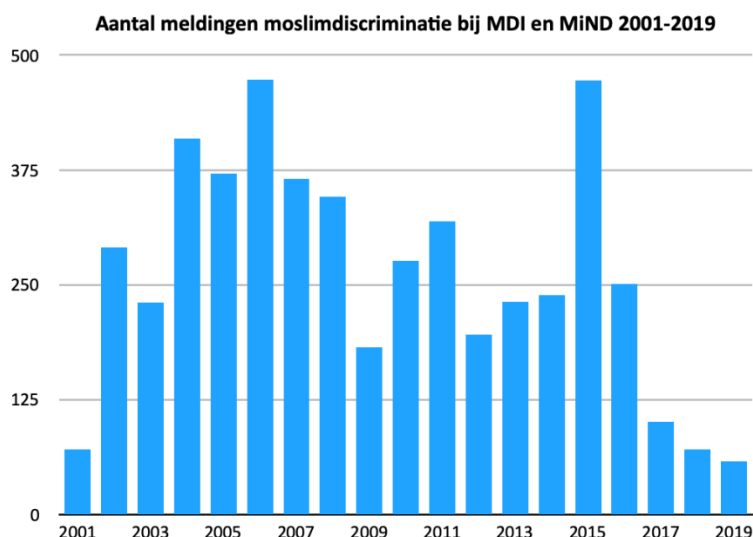
Ontwikkelingen op langere termijn: cijfers vanaf 2001

Omdat het Meldpunt Internetdiscriminatie (MDI) vanaf de oprichting in 2001 moslimdiscriminatie apart registreerde, is het mogelijk met de cijfers van MDI en MiND (vanaf 2013) te kijken naar de cijfers over een langere periode dan waarop we ons in deze monitor richten.

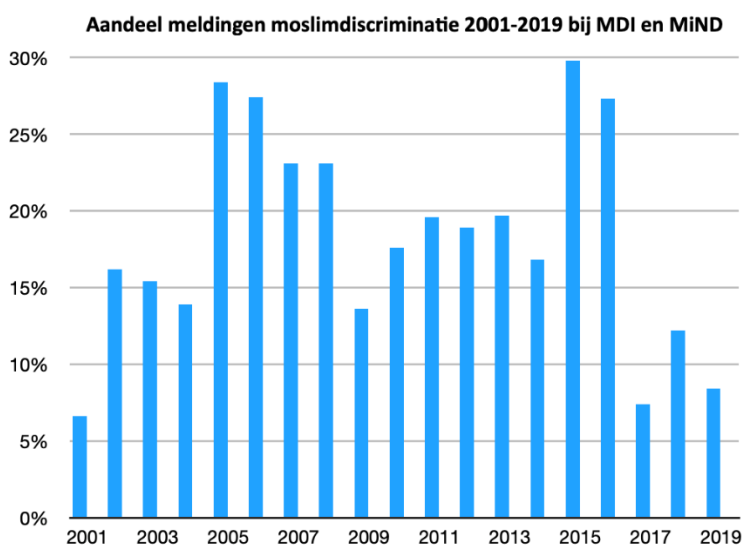
Uit onderstaande tabel blijkt dat behalve in 2015 het aantal meldingen in absolute zin ook in 2004 en 2006 hoog lag. In 2004 vond de moord op Theo van Gogh plaats en 2006 was het jaar dat er internationaal veel ophef ontstond naar aanleiding van het plaatsen van spotprenten van de profeet Mohammed in de Deense krant Jyllands-Posten (in 2005). In 2006 werd hiertegen volop gedemonstreerd. Daarnaast was 2006 het jaar dat de PVV van Geert Wilders voor het eerst deelnam aan de verkiezingen en direct negen Kamerzetels veroverde. De strijd tegen de islam, volgens Wilders een fascistische ideologie, was voor deze nieuwe partij het belangrijkste agendapunt.

⁵⁶ <http://www.republiekallochtonie.nl/blog/achtergronden/eerste-jaarrapport-van-meld-islamofobie>

⁵⁷ Abaaziz, I. (2016) *Jaarrapport 2015*.

We hebben ook gekeken naar wat het aandeel van moslimdiscriminatie is geweest van het totaal aantal meldingen dat binnenkwam bij MDI en MiND. Hieruit blijkt dat behalve in 2006 en 2015, ook in 2005 en 2016 het aandeel meldingen van moslimdiscriminatie relatief hoog lag.

2.7. Agressie tegen moskeeën

Een bijzondere uiting van discriminatie en haat tegen moslims vormen de incidenten gericht tegen moskeeën. Net als in de vorige afleveringen van de monitor moslimdiscriminatie besteden we daar ook in deze monitor uitgebreid aandacht aan. Voordat we een opsomming geven van de incidenten in de laatste jaren, beginnen we met een korte historische schets.

Voor zover bekend was hier in 1976 voor het eerst sprake van. In augustus van dat jaar werden de ruiten van een Turkse moskee in Schiedam ingegooid en werd de moskee met

een molotovcocktail in brand gestoken. Dit gebeurde destijds onder toezicht van het publiek en een verslaggever van de krant Het Vrije Volk. Deze brandstichting vormde een onderdeel van rellen naar aanleiding van een kermismoord die drie dagen zouden duren. Behalve de moskee werden ook winkels en koffiehuisen van Turkse Nederlanders getroffen door vandalisme van jongeren. In totaal leed de Turkse gemeenschap in Schiedam voor 150.000 gulden schade.⁵⁸

Begin jaren '90 waren er incidenten na het uitbreken van de Eerste Golfoorlog (1990-1991). Vooral een jaar later, in 1992, was er sprake van een forse toename van incidenten. Het Parool publiceerde op 12 november 1993 het artikel 'Twaalf maanden racisme', waarin gemeld werd dat de Centrale Recherche Informatiedienst (CRI) van 1 januari 1992 tot juli 1993 337 politiemeldingen had genoteerd van acties die gericht waren tegen Nederlanders met een migratieachtergrond. Het overzicht bevatte volgens Het Parool zeventien brandstichtingen, vier bomaanslagen, acht mishandelingen, 38 valse bommeldingen, 95 bekladdingzaken, 59 dreigbrieven en 67 zaken met pamfletten en stickers. Hieronder viel ook geweld gericht tegen moskeeën; zo waren moskeeën in Vaassen, Utrecht, Sliedrecht, Huizen en meerdere moskeeën in Rotterdam doelwit geweest van vandalisme en bekladding met racistische leuzen, was er sprake van vernielingen bij moskeeën in Nijkerk, Arnhem en IJmuiden, van brandstichting in een toekomstige moskee in Nijmegen en van een bommelding bij een moskee in Maastricht.

Mogelijk was deze ervaring van geweld een gevolg van toenemende polarisatie in die jaren en het Nationale Debat over Minderheden, dat was gestart naar aanleiding van een speech die toenmalig VVD-leider Bolkestein in Luzern hield. Politicoloog Rob Witte concludeert in zijn studie *Al eeuwenlang een gastvrij volk, racistische geweld en overheidsreacties in Nederland* (2010) dat dit debat leidde tot een "langdurig proces van marginalisering, criminalisering en fundamentalisering van betrokken minderheidsgroepen."⁵⁹

Aan het begin van deze eeuw was er tot twee keer toe een forse toename van het aantal incidenten gericht tegen moslims en moskeeën; na de aanslagen van 11 september 2001 en na de moord op Theo van Gogh (2004). Na 9/11 werden op verschillende plekken in het land mensen met een (vermeende) moslimachtergrond bedreigd en mishandeld. Er was in veel gemeenten sprake van bekladding, vernieling of brandstichting. In het najaar van 2001 waren moskeeën vijftig keer doelwit van verschillende vormen van geweld.⁶⁰

Na de moord op Theo van Gogh op 2 november 2004 was opnieuw sprake van een sterke toename van geweld tegen islamitische scholen en moskeeën maar ook tegen kerken. Alleen al tussen 2 november 2004 (de dag dat Van Gogh vermoord werd) en 30 november 2004 registreerde de Monitor Racisme en Extreemrechts 174 incidenten waarbij in 106 gevallen sprake was van islamofob geweld dat in 47 gevallen gericht was tegen een moskee.⁶¹

⁵⁸ Zie ook: "Kan de minister aangeven hoe hij deze incidenten duidt?" De reactie van politici op geweldsincidenten gericht tegen moskeeën, van Butter, E. (2019) in: I. van der Valk (red.), *Mikpunt Moskee*.

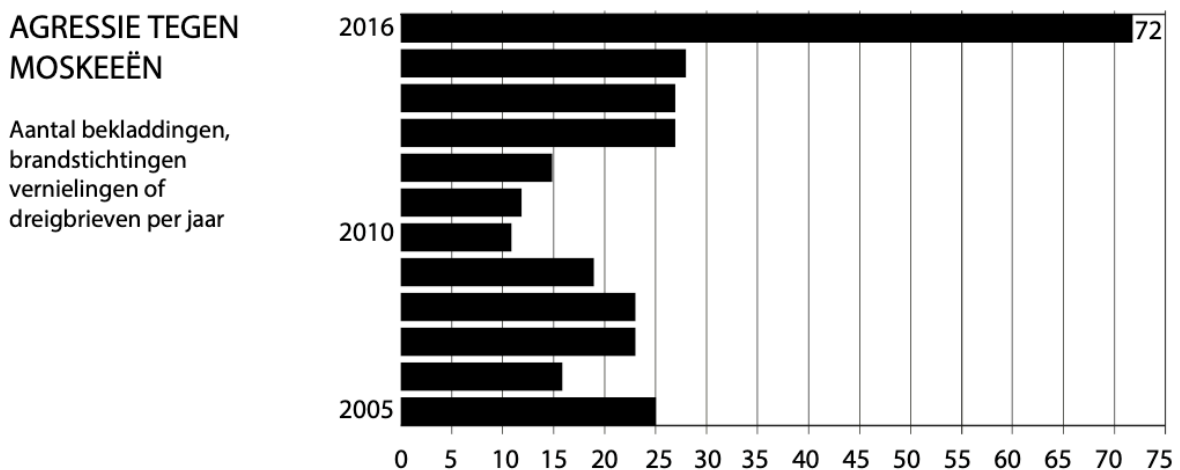
⁵⁹ Witte, R. (2010) *Al eeuwenlang een gastvrij volk; racistisch geweld en overheidsreacties in Nederland 1950-2009*, Amsterdam: Aksant, p. 103.

⁶⁰ Valk, I. van der (2012), *Islamofobie en Discriminatie*, pp. 75-85; Valk, I. van der (2015), *Monitor Moslimdiscriminatie*, pp. 68-87.

⁶¹ Witte, R. (2010), *Al eeuwenlang een gastvrij volk; racistisch geweld en overheidsreacties in Nederland 1950-2009*, p. 141.

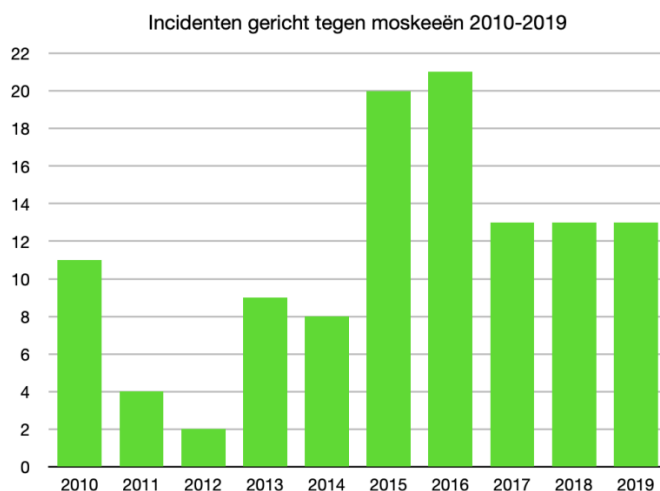
2.7.1. Incidenten na 2005

Eerder monitor onderzoek naar discriminerende incidenten tegen moskeeën laat zien dat hun aantal in de periode 2005-2010 varieerde tussen elf en vijftientig per jaar.⁶² In 2005, na de moord op Theo van Gogh, in 2007 en 2008 waren er ook veel incidenten. Daarna nam het af. Vanaf 2013 was er weer sprake van een toename met forse pieken in 2015 en in 2016. De piek in 2016 was extra hoog, omdat in deze telling bijvoorbeeld het versturen van een dreigbrief aan meerdere adressen als meerdere incidenten werd geregistreerd. Zo werd een dreigbrief die op 25 februari 2016 aan dertig verschillende moskeeën werd verstuurd in de cijfers opgenomen als 30 verschillende incidenten.

(Bron: Valk, I. van der (2017), *Monitor Moslimdiscriminatie*, derde rapportage.)

Op Republiek Allochtonië wordt sinds 2010 ook een lijst bijgehouden. Hierop staan vooral incidenten die het nieuws haalden. Op deze lijst wordt een dreigbrief aan meerdere moskeeën als een enkel incident geteld. Dit levert iets andere cijfers op, maar in grote lijnen wel een vergelijkbaar beeld.

⁶² Valk, I. van der (2012), *Islamofobie en Discriminatie*, pp. 75-85; Valk, I. van der (2015), *Monitor Moslimdiscriminatie*, pp. 68-87.

2.7.2. Overzicht incidenten⁶³ moskeeën 2017 - 2019

Hieronder een overzicht van de incidenten die in de periode 2017-2019 plaatsvonden bij moskeeën. Het betreft incidenten of uitingen die de lokale of landelijke pers hebben gehaald en die bijna allemaal duidelijk gericht zijn tegen de aanwezigheid van moslims en/of hun gebedshuizen in Nederland. In enkele gevallen is het motief van de daders onduidelijk. Het zou in deze gevallen kunnen gaan om daden die geïnspireerd zijn door moslimhaat, maar ook om bijvoorbeeld ongericht vandalisme, politieke motieven of een conflict met het moskeebestuur. De hieronder vermelde incidenten hebben vaak een grote impact op de (lokale) moslimgemeenschap en ze betekenen in veel gevallen een beperking om in vrijheid het geloof te belijden.

Uit het overzicht blijkt dat de laatste jaren, vooral in 2018, sprake is geweest van een toename van demonstraties en acties van extreemrechtse organisaties.⁶⁴ Hoewel de demonstraties van extreemrechtse organisaties meestal binnen de kaders van de wet vallen, worden ze toch opgenomen in deze lijst. Reden hiervoor is dat de doelen die deze extreemrechtse organisaties nastreven haaks staan op de grondwet, zoals de beperking van rechten – waaronder de geloofsvrijheid – van een deel van de bevolking. Zo is bijvoorbeeld Pegida vaak helder over haar doel. Via Twitter liet de organisatie op 15 januari 2019 nadat een demonstratie in Utrecht werd aangekondigd bijvoorbeeld weten: “We strijden door tot alle moskeeën 24/7 gesloten zijn!”:

Pegida Nederland

15 januari om 22:44 · 🌐

Een begin is er, #Pegida zorgt dat Moskee morgen enkele uren gesloten is 😊 We strijden door tot alle moskeeën 24/7 gesloten zijn!

#Pegida

2017

Over 2017 hebben we dertien incidenten geteld die duidelijk gericht waren tegen de aanwezigheid van de islam/moslims in Nederland. Het ging om bekladdingen (vijf keer), bedreigingen (drie keer), incidenten met varkenskoppen of varkensbloed (drie keer), een blokkade van gebruik van de moskee (twee keer) en brandstichting. Bij vier van deze incidenten was Pegida betrokken en één keer ging het om een actie van Identitair Verzet.

Bedreigingen (3)

De Haagse as-Soennah moskee ontving in juni, tijdens de ramadan, een brief waarin wordt bedreigd met een aanslag met een vrachtauto op moskeegangers. “Bij elke laffe aanslag op onze burgers en kinderen kan zomaar een tegenaanval volgen op jullie onschuldige bezoekers van moskeeën of wat dan ook. Protesteer dus wat harder tegen jullie gewelddadige vrienden en laat de radicaliteit achterwege, anders wordt Europa onaangenaam voor jullie”, staat in de brief. Een week eerder was in Londen iemand ingerezen op moskeegangers.⁶⁵

⁶³ ‘Incidenten’ wordt hier gebruikt in de betekenis van voorvallen. Het sluit niet uit dat het structureel kan zijn.

⁶⁴ In paragraaf 3.5.2 (pp. 76-89) wordt duiding gegeven aan de achtergronden en drijfveren van deze organisaties en aan de strategie achter hun acties.

⁶⁵ <https://nos.nl/artikel/2180067-haagse-as-soennah-moskee-bedreigd-met-aanslag.html>

Uit een krantenbericht over een bekladding in oktober blijkt dat moskee An Noer in Barneveld in juni twee keer (hier geteld als twee afzonderlijke incidenten) een dreigbrief ontving.⁶⁶

Bezetting/ blokkade (2)

De bouw van de nieuwe Selimiye moskee van de koepelorganisatie Islamitische Stichting Nederland (ISN) in Veghel kwam in juli even stil te liggen. Tegenstanders bonden met een slot de hekken bij de bouwplaats aan elkaar en hingen een dreigbrief op. Pegida Nederland claimde de actie via Twitter, Facebookpagina en woordvoerder Edwin Wagenveld van Pegida meldde het Brabants Dagblad dat het slot en het briefje maandagochtend vroeg door een 'aanhanger' waren opgehangen. Wie dat was en waar die aanhanger vandaan kwam wilde Wagenveld niet kwijt. Ook wilde hij geen toelichting geven op aangekondigde toekomstige actie(s).⁶⁷ De extreemrechtse beweging Identitair Verzet bezette in september een moskee van de Islamitische Stichting Nederland (ISN) in Venlo en hing bij de moskee verschillende spandoeken met anti-islamitische leuzen op.⁶⁸

Varkenskop, varkensbloed (3)

Onbekenden legden in januari een varkenskop neer bij de El Fath Moskee in Berkel en Rodenrijs.⁶⁹

In juli, tijdens de ramadan, werd bij moskee Arrahman in Boskoop een varkenskop neergelegd.⁷⁰ In november wijdden leden van Pegida Nederland de locatie van een te bouwen moskee in Enschede in met varkensbloed. Een houten kruis dat op het toekomstige bouwterrein was geplaatst, werd door een in priestergewaad gestoken Pegida-lid met behulp van een wc-borstel besmeurd met varkensbloed. Een partytent fungeerde als 'kerk'. Pegida plaatste het filmpje van het 'ritueel' op zijn Twitter-account en Facebookpagina (zie ook pp. 93-94).⁷¹

Bekladdingen, spandoeken (5)

In februari werden meerdere muren en ramen van de Molukse moskee An-Nur in Waalwijk beklad met de leuzen 'Fuck Allah' en 'Fuck ISIS'.⁷²

In maart werd een moskee in Assen beplakt met posters en kwetsende teksten.⁷³

Eind maart werden anti-islam spandoeken aangetroffen bij een bouwplaats voor een moskee in Weesp. Pegida Nederland plaatste foto's van de spandoeken op haar website met de tekst dat de organisatie dit soort acties zeer op prijs stelt. Ook werden mensen opgeroepen foto's van hun anti-islam acties te plaatsen.⁷⁴

Begin mei hingen onbekenden spandoeken op bij de locatie van de El Feth-moskee in Tilburg. Er werd opgeroepen in verzet te komen tegen de bouw van de nieuwe moskee en er stonden beledigende slogans op over de islam. Op de sociale mediakanalen van Pegida

⁶⁶ <https://www.ad.nl/amersfoort/moskee-barneveld-beklad-met-hakenkruis-en-haattaaal~a600c04a>

⁶⁷ <http://www.republiekallochtonie.nl/blog/nieuws/pegida-blokkeert-en-bedreigt-bouw-moskee-in-veghel>

⁶⁸ <https://www.1limburg.nl/extreemrechtse-beweging-bezet-moskee-venlo>

⁶⁹ <https://www.bndestem.nl/binnenland/varkenskop-bij-moskee-berkel-en-rodenrijs~a5f6b33a/>

⁷⁰ <https://www.ad.nl/binnenland/varkenskop-neergelegd-bij-moskee-in-boskoop~afbfa29e/>

⁷¹ <https://www.ad.nl/binnenland/walging-om-schandalige-actie-pegida-bouwplaats-moskee-besmeurd-met-varkensbloed~a7d2a24f/>

⁷² <http://www.republiekallochtonie.nl/blog/achtergronden/molukse-moskee-in-waalwijk-beklad-met-fuck-allah-en-fuck-isis>

⁷³ <https://www.dvhn.nl/drenthe/Moskee-in-Assen-beplakt-met-posters-met-kwetsende-teksten-22093366.html>

⁷⁴ <https://www.parool.nl/nieuws/anti-islam-spandoeken-bij-moskee-weesp~bbcd484b/>

verschenen al vroeg foto's, maar de organisatie zegt niet te weten wie er achter de spandoeken zitten.⁷⁵

In oktober werd de deur van moskee An-Noer in Barneveld beklad met een hakenkruis en de tekst 'moslim tuig'.⁷⁶

Brandstichting

In Heemskerk moest de brandweer in april uitrukken nadat de moskee in brand was gestoken.⁷⁷

2018

Over 2018 hebben we opnieuw dertien incidenten geteld die duidelijk gericht waren tegen de aanwezigheid van de islam/moslims in Nederland. Het ging om bekladdingen (zeven keer), incidenten met varkenskoppen of onthoofde poppen (drie keer), demonstratieve acties (twee keer) en een blokkade van de moskee.

Vier keer betrof het een actie van Rechts in Verzet (een afsplitsing van Pegida), drie keer was het een actie van Pegida en verder eenmalige acties van Voorpost en Identitair Verzet.

Verschillende demonstratieve acties voor moskeeën van Pegida, Nijmegen Rechtsaf en Identitair Verzet werden wel aangekondigd, maar vonden niet plaats.

Daarnaast werden er twee keer ruiten ingegooid en was er één keer sprake van brandstichting.

Onthoofde pop, kruizen, tomatensaus en varkensvlees (3)

Bij de Emir Sultan moskee in Amsterdam-Noord werd in januari een onthoofde pop achtergelaten. Het hoofd hing met een touw aan het hek en er lag een briefje bij met een boodschap. De ISN waarbij de Emir Sultanmoskee is aangesloten deed aangifte van belediging, bedreiging en discriminatie. De romp en het hoofd van de pop waren besmeurd een rode substantie. Het hoofd hing aan een touw. De actie werd geclaimd door Rechts in Verzet.⁷⁸

Leden van Pegida protesteerden in maart in Enschede opnieuw tegen de bouw van een moskee. Op het bouwterrein werden enkele witte kruizen geplaatst (zie ook pp. 93-94).⁷⁹

In Nieuwerkerk aan den IJssel werd in september het toekomstige pand van een moskee besmeurd met tomatensaus. Eerder waren stukken varkensvlees door de brievenbus gegooid.⁸⁰

Bekladdingen, spandoeken, posters (7)

Leden van Rechts in Verzet plaatsten op 12 april spandoeken en borden bij twee moskeeën, in Enschede en in Houten. Om 05.00 uur plaatste Rechts in Verzet op Twitter zelf afbeeldingen van de geplaatste borden met daarbij de tekst "wij beginnen klein".⁸¹

⁷⁵ <https://www.bd.nl/tilburg-e-o/spandoeken-tegen-komst-moskee-stedestraat-in-tilburg~ab0aab1a/>

⁷⁶ <https://www.ad.nl/amersfoort/moskee-barneveld-beklad-met-hakenkruis-en-haattaal~a600c04a>

⁷⁷ <https://dutchturks.nl/moskee-in-heemskerk-doelwit-van-brandstichting/>

⁷⁸ <https://www.parool.nl/nieuws/wie-is-de-man-die-de-onthoofde-pop-voor-een-moskee-achterliet~bf5fd62b/>

⁷⁹ <https://www.nu.nl/binnenland/5170937/pegida-plaatst-kruizen-grond-toekomstige-moskee-enschede.html>

⁸⁰ <https://www.ad.nl/rotterdam/moskee-besmeurd-met-tomatensaus-we-voelen-ons-bedreigd~a19aa307/>

⁸¹ <http://www.republiekallochtonie.nl/blog/achtergronden/verzet-tegen-moskee-bouw-steds-meer-georganiseerd>. We tellen dit als drie afzonderlijke incidenten.

In juni voert hetzelfde Rechts in Verzet actie tegen de bouw van een moskee in Assendelft met in totaal 44 borden tegen moskeeën en de islam.⁸²

In juli volgen spandoeken van Rechts in Verzet bij een beoogd pand van een moskee in Oosterhout.⁸³

In november wordt de Ulu moskee in Ede twee keer in een week met posters behangen. De actie wordt geclaimd door het extreemrechtse Voorpost.⁸⁴

Blokkade (1)

Identitair Verzet sloot in november de poort van de moskee in Geleen af met een fietsslot. In mei werd er ook al tegen de moskee geprotesteerd met spandoeken en flyers.⁸⁵

Demonstratieve acties (2)

In 2018 werden door extreemrechtse organisaties als Identitair Verzet, Nijmegen Rechtsaf en vooral Pegida verschillende pogingen ondernomen om demonstratieve bijeenkomsten te houden voor moskeeën. In de meeste gevallen leidde dit wel tot ophef en aandacht voor de deelnemende organisaties, maar kwam het niet tot een actie. Slechts twee keer vond de actie wel plaats.

Pegida wilde tijdens het avondgebed in de ramadan demonstratief voor moskeeën in vijf gemeenten varkensvlees op de barbecue roosteren. Utrecht, Den Haag, Arnhem en Gouda verboden deze BBQ-demonstraties, maar Rotterdam niet. Aboutaleb, burgemeester van die stad, wilde ze het recht op demonstratie op die plek niet ontzeggen. Als reactie hierop besloot de buurt, bij wijze van solidariteit een menselijke haag om de moskee te vormen. Pegida besloot hierop op het laatste moment de barbecue af te blazen.⁸⁶

Begin oktober vonden twee acties wel plaats; eerst vertoonde Pegida een anti-islam video voor een moskee in Enschede⁸⁷, een week later werd geprobeerd om een video voor een moskee in Utrecht te vertonen. Deze actie werd door de politie voortijdig beëindigd omdat tegendemonstranten begonnen te rellen.⁸⁸

De demonstratie van Nijmegen Rechtsaf in augustus tegen een ISN-moskee werd door de politie verboden omdat de organisatie geen toestemming had gevraagd voor de demonstratie.⁸⁹ Hetzelfde overkwam Identitair Verzet bij een demonstratie in Leiden.⁹⁰

Brandstichting, vandalisme

In februari werden de ruiten ingegooid bij een Marokkaanse moskee in Roosendaal⁹¹ en werd brand gesticht bij een islamitisch centrum in Drachten.⁹² In september werden stenen door een ruit gegooid bij een moskee in Alblasterdam.⁹³

⁸² <https://www.nhnieuws.nl/nieuws/225867/actiegroep-plaatst-spandoeken-tegen-moskee-in-assendelft>

⁸³ <https://www.bndestem.nl/oosterhout/verzet-tegen-beoogd-pand-moskee-oosterhout~a89a0f2b/>

⁸⁴ <https://turksemedia.nl/turkse-moskee-edo-opnieuw-lastiggevallen-door-rechts-extremisten/>

⁸⁵ https://www.limburger.nl/cnt/dmf20181116_00080716/actiegroep-sluit-poort-van-moskee-in-geleen-af-met-zwaar-slot

⁸⁶ <https://www.rd.nl/vandaag/binnenland/pegida-blaast-barbecue-op-laatste-moment-af-1.1492674>

⁸⁷ <https://www.tubantia.nl/enschede/pegida-demonstreert-met-gruwelijke-video-in-enschede~a005c519/>

⁸⁸ <https://utrecht.nieuws.nl/stadsnieuws/69528/demonstratie-pegida-vroegtijdig-beeindigd/>

⁸⁹ <https://www.gelderlander.nl/nijmegen/nijmegen-rechtsaf-houdt-actie-tegen-moskee-in-de-stad-politie-grijpt-in~a1376b0b/?referrer=https://myprivacy.dpgmedia.net/>

⁹⁰ <https://www.unity.nu/Artikelen/leiden/identitair-verzet-protesteert-bij-moskee-leiden,-me-ingezet>

⁹¹ <https://www.bndestem.nl/roosendaal/ruiten-ingegooid-bij-marokkaanse-moskee-roosendaal~a7b9f3f4/>

⁹² <https://www.omropfryslan.nl/nieuws/788812-sporen-van-brandstichting-bij-islamitisch-centrum>

⁹³ <https://www.alblasterdamsnieuws.nl/wordpress/2018/09/12/stenen-door-ruit-bij-turkse-vereniging-in-alblasterdam-consul-bezoekt-damdorp/comment-page-1/>

2019

Over 2019 hebben we wederom dertien incidenten geteld die duidelijk gericht waren tegen de aanwezigheid van de islam/moslims in Nederland. Het ging om bedreiging en geweld (vier keer), spandoeken/poppen (één keer), bekladding (twee keer), demonstratieve acties (vijf keer) en een bezetting.

Zes keer was hierbij, voor zover bekend, een extreemrechtse organisatie betrokken: vier keer betrof het een actie van Pegida (pop/spandoek en demonstratieve acties) en verder ging het om eenmalige acties van Rechts in Verzet (demonstratieve actie) en Identitair Verzet (blokkade van gebruik).

Daarnaast werden er twee keer ruiten ingegooid en was er één keer sprake van brandstichting.

Bedreiging en geweld (4)

Na de aanslag op 18 maart 2019 in een tram in Utrecht, waarbij Gökmen Tanis vier mensen doodde en zeven verwondde, belde Cornelis H. (60) 28 keer met de Utrechtse Ulu moskee met diverse dreigementen. Hij ontving hiervoor in juni een taakstraf van dertig uur.⁹⁴

Begin april belden een dronken vader en zijn zoon aan bij een moskee in Waddinxveen en begonnen in te slaan op enkele moskeegangers. Vier personen raakten gewond. Vader en zoon zijn gearresteerd door de politie. Zij zouden racistische motieven hebben gehad.

Nadat de Blauwe Moskee in Amsterdam had aangekondigd de gebedsoproep met luidsprekers te gaan versterken, kreeg de moskee een tweet die als bedreigend werd ervaren.^{95 96}

In november ontvingen moskeeën in Zeist, Oosterhout en Vlissingen een identieke dreigbrief met een getekende galg van zeer waarschijnlijk dezelfde afzender.⁹⁷

Poppen (en spandoeken) (1)

Begin maart plaatste Pegida voor de Haagse As Soennah moskee een half ontblote pop die de profeet Mohammed moest voorstellen met een baby voor zijn kruis. Op de spandoeken stond onder andere te lezen dat Mohammed een kinderneuker is. Pegida liet weten boos te zijn, omdat verzoeken om bij moskeeën in Den Haag te mogen demonstreren elke keer werden afgewezen en de gemeente Den Haag niet bereid zou zijn tot een 'constructief gesprek' voor een oplossing van het 'demonstratie-probleem'. Moskee As Soennah deed aangifte.⁹⁸

Demonstratieve acties (5)

Pegida richtte zich in 2019 vooral op de Fourqaanmoskee in Eindhoven. Op 6 mei werd een demonstratie afgelast. De gemeente Eindhoven had een demonstratie toegestaan mits de demonstranten achter hekken bleven. Dat wilde Pegida niet. Op 27 mei vond er wel een demonstratie plaats, maar deze actie van 15 Pegida-aanhangers werd halverwege door de

⁹⁴ Vlak na aanslag in Utrecht belt Cornelis H. met Ulu-moskee: 'Zat die Turk bij jullie? Jullie zullen branden' (artikel in AD op 26 juni 2019).

⁹⁵ <https://www.parool.nl/amsterdam/de-blauwe-moskee-in-nieuw-west-doet-aangifte-na-bedreiging~badd4e4a/>

⁹⁶ De eerste keer dat de versterkte gebedsoproep zou klinken, mislukte dit omdat een kabel van de geluidsinstallatie was doorgesneden. <https://www.republiekallochtonie.nl/blog/opinie/over-een-versterkte-gebedsoproep-die-door-een-kwajongensstreek-niet-klonk>

⁹⁷ <https://www.ad.nl/oosterhout/kick-out-na-zeist-krijgen-ook-moskeeën-in-andere-steden-galg-op-de-mat>

⁹⁸ <http://www.republiekallochtonie.nl/blog/nieuws/pegida-plaatst-mohammed-als-pop-met-baby-in-kruis-voor-moskee-as-soennah>

politie afgeblazen toen honderden moslimjongeren de toegang tot de Al Fourqaan-moskee blokkeerden en met stenen gooiden. Pegida-voorman Edwin Wagenveld sprak na afloop desondanks van een geslaagde demonstratie. "We hebben ons punt gemaakt, ik ben eigenlijk heel tevreden. Het tuig dat het steeds heeft over vrijheid van godsdienst, gunt ons niet de vrijheid om te demonstreren. Hier had keihard een waterkanon op gezet moeten worden. Wij komen nog een keer terug, al kost het de gemeente tonnen. Het begint nu echt leuk te worden."⁹⁹

Op 15 juni keerde Wagenveld terug met tien anderen voor een flyer-actie. Dat duurde niet lang. Toen hij werd belaagd door enkele jongeren en een paar klappen kreeg, werd hij door de politie afgevoerd.

Op 22 juni kwam Wagenveld met elf anderen terug naar de Fourqaanmoskee. Omdat burgemeester Jorritsma geen toestemming had gegeven voor de demonstratie, werden de twaalf Pegida-aanhangers aangehouden.¹⁰⁰

Burgemeester Jorritsma liet daarna weten dat Pegida alleen nog op het Eindhovense Stadhuisplein mocht demonstreren. Wagenveld ging er in zijn eentje, omgeven door journalisten, demonstratief een krantje lezen.¹⁰¹

Op 26 oktober organiseerde Rechts in Verzet een demonstratie tegen een moskee in Enschede. Er namen vijftien mensen deel.¹⁰²

'Blokade'/ spandoeken (1)

In oktober herhaalde Identitair Verzet een actie uit 2018: de toegang tot een moskee in Geleen werd vergrendeld met een fietsslot en er werden spandoeken opgehangen.¹⁰³

Bekladding (2)

In juli werd moskee Nasser in Veenendaal door onbekenden beklad met onder andere maandverband en een substantie die lijkt op menselijke uitwerpselen.¹⁰⁴

In september werden bij de Abou Bakr moskee in Almere anti-islamitische posters en spandoeken opgehangen.¹⁰⁵

Brandstichting

Tot slot was er ook in 2019 sprake van een brandstichting. In april stak een man een moskee in Leeuwarden in de brand. Hij werd later in het jaar veroordeeld tot 36 maanden cel, waarvan 14 maanden voorwaardelijk. De dader was onduidelijk over zijn motieven. Hij beweerde niet te weten dat het om een moskee ging, maar dat vonden de rechters onwaarschijnlijk omdat hij er vlak in de buurt woont. De rechters namen in hun oordeel de impact mee die de daad op de islamitische gemeenschap had gehad. Zo oordeelden zij dat de man met zijn actie groot gevaar heeft veroorzaakt voor de moskee en voor de imam. Daarnaast namen de rechters het de man kwalijk dat hij angst heeft veroorzaakt bij de lokale

⁹⁹ <https://www.ed.nl/eindhoven/pegida-noemt-afgeblazen-actie-in-eindhoven-geslaagd-we-hebben-ons-punt-gemaakt~add11efa/>

¹⁰⁰ <https://www.politie.nl/nieuws/2019/juni/22/09-pegida-aanhangers-opgepakt-bij-manifestatie.html>

¹⁰¹ <https://www.ed.nl/eindhoven/demonstratie-pegida-op-stadhuisplein-eindhoven-voorman-leest-in-alle-rust-een-krant~ae6373b7/>

¹⁰² <https://www.tubantia.nl/enschede/marginale-opkomst-bij-moskee-protest-in-enschede~acabfc65/>

¹⁰³ https://www.limburger.nl/cnt/dmf20191018_00128385/moskee-geleen-opnieuw-nachtelijk-doelwit-extreemrechtse-actiegroep

¹⁰⁴ <https://www.ad.nl/veenendaal/veenendaalse-moskee-beklad-met-maandverband-en-smerigheid-werk-van-een-gek~a91a0eb2/>

¹⁰⁵ <https://www.omroepflevoland.nl/nieuws/174175/posteractie-tegen-abou-bakr-moskee>

geloofsgemeenschap. Volgens vertegenwoordigers van de moskee is het moskeebezoek sinds de brandstichting afgenomen.¹⁰⁶

	2017	2018	2019
Bedreiging, geweld	3	0	4
Bezetting, blokkade	2	1	1
Varkenskoppen, (varkens)bloed, poppen	3	3	1
Bekladding, spandoeken, posters	5	7	2
Demonstratieve acties	0	2	5
Brandstichting	1	1	1
Vandalisme	0	2	0

Geen volledig overzicht

De lijsten van Van der Valk en Republiek Allochtonië over eerdere jaren zijn verre van compleet. Dat geldt ook voor bovenstaand overzicht. Heel veel incidenten halen namelijk nooit de media. Daarnaast hebben verschillende moskeeën het beleid, soms in overleg met de politie, om met dergelijke incidenten niet naar buiten te treden. De gedachte hierachter is dat de daders met media-aandacht krijgen wat ze zoeken. Ook bestaat de angst dat het tot kopieergedrag en dus tot meer bedreigingen of geweld leidt. En verder spelen angst voor onrust bij de achterban, gebrek aan vertrouwen in instanties zoals de politie en het OM en gewenning een rol.

In een eerdere monitor (2015) concludeerde Ineke van der Valk dat van de naar schatting 475 moskeeën in Nederland¹⁰⁷ meer dan een derde (39%) in de voorafgaande tien jaar te maken had gehad met één of vaak meerdere voorvallen van discriminatoire agressie en geweld.¹⁰⁸ Van de 84 moskeeorganisaties die een vragenlijst over tegen hen gerichte agressie hadden ingevuld, gaf twee derde (68%) aan verschillende vormen van agressie meegemaakt te hebben en een derde (32%) niet. Op de vraag hoe vaak de moskee sinds 2005 het mikpunt was geweest van agressie rapporteerde een kwart (26%) van de moskeeën dat zij één of twee keer per jaar problemen ondervonden.

Hoewel een derde (32%) van alle respondenten bang was voor meer agressie in de nabije toekomst, was er volgens Van der Valk geen sprake van een overheersend klimaat van angst. Bijna de helft (47%) van de moskeebestuurders zag de algemene vijandige houding tegenover moslims en islam als het belangrijkste motief voor de agressie.

Relatief vaak melding

Relatief deden veel van de getroffen moskeeën (85%) die deelnamen aan het onderzoek aangifte bij de politie. Van der Valk maakte hierbij de aantekening dat het wellicht zo is dat moskeeën die niet geneigd zijn te melden, ook niet gauw aan een onderzoek zullen willen meewerken. En omgekeerd, dat wie meldt, zich ook wel wil inzetten voor zo'n onderzoek.

¹⁰⁶ <https://nos.nl/artikel/2304522-celstraf-voor-brandstichting-moskee-leeuwarden.html>

¹⁰⁷ Butter, E. & R. van Oordt (2018), *Zuilen in de Polder?* pp. 142-144.

¹⁰⁸ Valk, I. van der (2015), *Monitor Moslimdiscriminatie*, p. 101.

Uit het onderzoek van het SCP naar *Ervaren Discriminatie*¹⁰⁹ blijkt dat discriminatie-incidenten met bekladden, bekrassen en vernielen door personen relatief gemakkelijker worden gemeld dan vormen van ongelijke behandeling en negatieve bejegening. Volgens de onderzoekers komt dit waarschijnlijk omdat vandalisme-incidenten gemakkelijker te bewijzen zijn en een melding nodig is als men een verzekering wil inschakelen.

Tijdens bijeenkomsten over incidenten bij moskeeën in een actie-onderzoek dat projectbureau Zasje in 2017 uitvoerde in opdracht van het ministerie van SZW, kwamen ook moskeebestuurders aan het woord die geen aangifte deden. Uit hun verhalen werd duidelijk dat ze onder andere afzagen van melding of aangifte uit angst voor represailles of om groeiende gevoelens van onveiligheid onder de bezoekers te voorkomen. Verder speelden slechte ervaringen met de politie of andere betrokken instanties een rol net als het idee dat er toch niets mee gebeurt of dat het inmiddels 'gewoon' wordt gevonden.¹¹⁰

CMO en moskeebestuurders

Het Contactorgaan Moslims en Overheid (CMO) ziet agressie en geweld tegen moskeeën al langer als een urgent probleem, maar wees er in 2015 voor het eerst op dat het steeds vaker gaat om gecoördineerde acties van een ideologisch gedreven groep. In een persbericht meldde het CMO op 8 februari 2015, na een bezetting door Identitair verzet van de in aanbouw zijnde moskee Al Hijra in Leiden: "Geweld tegen moskeeën neemt helaas andere vormen aan en er valt niet langer te spreken van incidenten." De aard van dergelijke acties vraagt volgens het CMO om snelle en adequate maatregelen van de verantwoordelijke instanties in Nederland. Het CMO zocht samen met partners in het interreligieuze Caïro-overleg naar methodes om veiligheid van moskeeën in samenwerking met de buurt beter te waarborgen. Vanuit dit interreligieus overleg (tegenwoordig Overleg Joden, Christenen en Moslims; OJCM) wordt regelmatig met wisselend succes bemiddeld in buurten van gemeenten waar de bouw van moskeeën op de agenda staat.

Een aantal islamitische koepelorganisaties probeert – net als de overheid – het draagvlak voor melden en aangeven te vergroten en vragen om gepaste (veiligheids)maatregelen en vervolging van daders. De Islamitische Stichting Nederland (met 150 aangesloten moskeeën) adviseert alle moskeeën aangifte te doen. Afhankelijk van eerdere ervaringen zoeken ze (pro)actief aandacht van de media.

Overheid

Niet alleen islamitische koepelorganisaties, maar ook de landelijke overheid zet in op de verhoging van de meldingsbereidheid bij moskeeën. In februari 2017 presenteerde het tweede kabinet Rutte een *Handreiking Veilige Moskee* met aanknopingspunten voor moskeeën, gemeenten en de politie om de veiligheid van moskeeën verder te verbeteren. Hierin is ook aandacht voor het melden van incidenten bij de politie.¹¹¹

Daarnaast werden in opdracht van het ministerie van SZW door projectbureau Zasje in het hele land bijeenkomsten georganiseerd over moslimdiscriminatie. Hieraan namen

¹⁰⁹ I. Andriessen (e.a.) (2020), *Ervaren Discriminatie II*.

¹¹⁰ Oordt, R. van (2018), *Weerbaar tegen moslimdiscriminatie*. Eindrapportage: Procesbeschrijving, resultaten, vervolgstappen en aanbevelingen, Amsterdam: projectbureau Zasje

¹¹¹ Nationaal Coördinator Terrorisme Bestrijding & Expertise Unit Sociale Stabiliteit (2017). *Handreiking Veilige Moskee*, Den Haag: NCTV/ESS.

moskeebesturen, anti-discriminatievoorzieningen, politie en lokale bestuurders deel. ‘Maak melding van discriminatie en haatmisdrijven’ was de boodschap, maar moskeebesturen werden geregeld door vertegenwoordigers van de (lokale) overheid ook opgeroepen weerbaar te zijn. Dat riep soms weerstand op bij vooral de jongere moskeebestuurders. ‘Waarom vooral die nadruk op de weerbaarheid van slachtoffers?’, vroeg één van hen. “Het gaat hier om misdrijven. Is het niet de taak van politie en justitie de daders op te sporen en te straffen? En is het niet de taak van de overheid beleid te ontwikkelen dit soort misdrijven te voorkomen?”¹¹²

2.8. Triggerfactoren

Er is maar heel beperkt onderzoek gedaan naar degenen die zich bewust of onbewust schuldig maken aan het discrimineren en uitsluiten van moslims. Waarom doen ze dat? Wat zijn de triggerfactoren van moslimdiscriminatie?

In de zomer van 2015 deed het Verweij-Jonker Instituut in opdracht van toenmalig minister Asscher onderzoek naar de oorzaken van antisemitisme. Dit onderzoek laat zien dat 12% van de Nederlandse moslimjongeren duidelijk negatieve gevoelens heeft over joden. Uit hetzelfde onderzoek komt echter ook naar voren dat veertig procent van de autochtonen negatief denkt over Marokkanen en dat dertig procent van de autochtonen negatief denkt over moslims. Daarop besloot Asscher tot onderzoek onder jongeren naar de achtergronden van moslimdiscriminatie. Uit dit onderzoek naar triggerfactoren van moslimdiscriminatie¹¹³ blijkt dat ongeveer een derde van de jongens en één op de zeven meisjes negatief denkt over moslims.¹¹⁴ Over islamitische meisjes, vrouwen en ouderen en over liberale en succesvolle moslims denken jongeren gemiddeld positiever dan over islamitische jongens, mannen, jongeren en strenggelovige moslims. Jongeren met een hoger opleidingsniveau denken positiever over moslims dan jongeren in lagere onderwijstypen (vmbo en mbo) en jongeren in niet-stedelijke gebieden denken vaker negatief denken over moslims. Bij hen wordt de beeldvorming minder bepaald door eigen ervaringen en meer door (negatieve) berichtgeving over moslims in de media, dan bij jongeren uit stedelijke gebieden.

Dit is ook het bredere beeld: naarmate niet-islamitische jongeren meer en vaker persoonlijk contact met moslims hebben, denken zij positiever over moslims. Zij vinden dan vaak ook dat de berichtgeving in de media over moslims negatiever is dan hun eigen ervaringen. Bij jongeren die weinig contact met moslims hebben, bepalen vooral de media hun oordeel, maar ook uitspraken over moslims van opiniemakers en politici.

Triggerfactoren

Belangrijke redenen om negatief te denken over moslims in Nederland zijn het gedrag van islamitische hangjongeren en de opvattingen die moslims volgens de ondervraagde jongeren

¹¹² Dit citaat is door de auteurs opgetekend tijdens één van de door projectbureau Zasje georganiseerde bijeenkomsten en werd ook eerder gebruikt in “Kan de minister aangeven hoe hij deze incidenten duidt?” De reactie van politici op geweldsincidenten gericht tegen moskeeën, van Butter, E. (2019) in: I. van der Valk (red.), *Mikpunt Moskee*.

¹¹³ Wonderen, R. van en M. van Kapel (2017), *Oorzaken en triggerfactoren moslimdiscriminatie in Nederland*, Utrecht: Verweij-Jonker Instituut.

¹¹⁴ Voor dit onderzoek zijn ruim 3700 jongeren tussen de 12 en 23 jaar ondervraagd en ruim 2000 volwassenen als referentie.

hebben over onderwerpen als homoseksualiteit en gelijke rechten voor vrouwen. Daarnaast denkt een deel van deze jongeren dat moslims een bedreiging vormen voor de Nederlandse cultuur. Moslims worden meer als een culturele dan als een economische dreiging ervaren. Ze worden in verband gebracht met terroristische aanslagen uit naam van de islam en met complottheorieën die ervan uitgaan dat moslims Nederland willen overheersen. Hoe meer jongeren belang hechten aan 'de Nederlandse identiteit', des te negatiever ze denken over moslims in Nederland.

Uitingen

Een van de uitingen van moslimdiscriminatie die het meest voorkomt, is schelden. De aanleiding voor dit schelden wordt volgens de onderzoekers door niet-moslims en moslims verschillend beleefd. Zo hebben niet-islamitische jongeren het idee dat het 'schelden' tegen moslims meestal een reactie is op het gedrag van islamitische jongeren zelf, of dat het gebeurt vanwege een ruzie of conflict tussen een moslim en een niet-moslim. Islamitische jongeren hebben daarentegen het idee dat religieuze symbolen, de religie, oproepen van politici en berichtgeving in de media vaker een aanleiding voor het schelden vormen. Factoren die een rol spelen in de oordelen over moslims en moslimdiscriminatie bij volwassenen bleken in grote mate dezelfde zijn als bij jongeren.

Specifieke factoren voor moslimdiscriminatie

In vergelijking met andere vormen van discriminatie onderscheidt moslimdiscriminatie zich volgens de onderzoekers door een aantal specifieke (trigger)factoren, zoals: de negatieve berichtgeving over moslims in de media; als negatief ervaren 'oppervlakkige' contacten; een culturele en/of veiligheidsdreiging door de aanwezigheid van moslims in Nederland; grotere impact van gepercipieerde sociaal-culturele tegenstellingen; de aanslagen die uit naam van de islam worden gepleegd.

Minister Asscher kondigde naar aanleiding van het rapport activiteiten aan om moslimdiscriminatie tegen te gaan in aanvulling op de al lopende activiteiten vanuit het Nationaal Actieprogramma tegen discriminatie. Hij verwees onder andere naar de ontwikkeling van de eerdergenoemde 'Handreiking Veilige Moskee' en de door projectbureau Zasje georganiseerde regionale bijeenkomsten over moslimdiscriminatie. Ook wees de minister op een debatreeks met studenten over het thema meten met twee maten, een serie dialoogbijeenkomsten die had plaatsgevonden over thema's als identiteit, het omgaan met discriminatie en het thuisgevoel in Nederland en een nog te plannen 'brede bijeenkomst' over het onderwerp in het najaar van 2017.

3. Moslimdiscriminatie in de politiekmaatschappelijke context

Net als in vorige afleveringen wordt in deze monitor aandacht besteed aan de landelijke politiekmaatschappelijke context. In deze vierde Monitor kijken we naar de politieke agendering van én specifiek beleid tegen moslimdiscriminatie (paragraaf 4.2.). Internationale kritiek op het Nederlandse beleid komt aan de orde in paragraaf 3.3.. Ook gaan we uitgebreid in op rechts-populistische en radicaal- en extreemrechtse partijen en formaties, die veel invloed hebben op de wijze waarop in Nederland over moslims wordt gesproken (3.4. en 3.5.). In de inleidende paragraaf doen we een stap terug in de tijd en beschrijven we de wisselwerking tussen de invloed in de reguliere politiek van het idee van onverenigbare, botsende beschavingen en de invloed van de meer extreme versie van dit gedachtegoed in kringen van radicaal- en extreemrechts op de toenemende weerstand tegen de islam.

3.1. Inleiding

De openlijke publieke en politieke weerstand tegen de institutionalisering van de islam in Nederland en de komst van moslimmigranten dateert van begin jaren 1990. Sinds de aanslagen op de Twin Towers van het World Trade Center in New York op 11 september 2001 heeft deze onderstroom een breder en meer geaccepteerd karakter gekregen.

De stigmatiserende en soms ronduit racistische tendensen binnen het huidige politieke krachtenveld komen dus niet uit de lucht vallen, maar vormen een verharde en (soms extreem) ver doorgetrokken versie van de beeldvorming over de (fundamentalistische) islam als 'nieuwe vijand' na het wegvallen van de Berlijnse muur in 1989.¹¹⁵ Na de Rushdie-affaire (1989) en de Eerste Golfoorlog (1990-1991) werd 'de islam' in de publieke discussie steeds meer tegenover 'het westen' gesteld, waarbij beide vaak als uniforme, statische eenheden werden voorgesteld. Deze tegenstelling werd ontleend aan het werk van de Amerikaanse politicoloog Samuel Huntington, die sprak van een *Clash of Civilizations* (Botsende Beschavingen).¹¹⁶

Volgens Huntington zou het einde van de Koude Oorlog tot gevolg hebben dat geopolitieke conflicten niet langer zouden voortkomen uit ideologische botsingen, maar uit culturele en religieuze verschillen. Huntington zag onder andere een botsing tussen enerzijds het (christelijke) Westen en anderzijds de islam. Hij schreef:

“Als moslims beweren dat het Westen oorlog voert tegen de islam en als westerlingen beweren dat islamitische groeperingen oorlog voeren tegen het Westen, dan mogen we de conclusie trekken dat er inderdaad zoiets als een oorlog gaande is.”

In Nederland spraken onder andere Frits Bolkestein, Pim Fortuyn en Paul Scheffer in hun eigen woorden over een *Clash of Civilizations*. Dit idee werd tegelijkertijd ook omarmd door

¹¹⁵ <http://www.republiekallochtonie.nl/blog/achtergronden/dertig-jaar-onderzoek-naar-berichtgeving-over-moslims-in-nederlandse-media-deel-ii>

¹¹⁶ Voor een uitvoerige uitwerking van dit idee, zie: Huntington, S.P. (1996), *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, New York: Simon & Schuster

radicalen van islamistische huize. Mede dankzij een toename in het Westen van aanslagen van terroristen uit deze hoek werden ‘de westerse beschaving’ en de islamitische beschaving” steeds scherper tegenover elkaar gesteld.

Wederzijdse beïnvloeding

In navolging van Bolkestein en Fortuyn werd in de Nederlandse politieke context steeds vaker in termen van een botsing van beschavingen gesproken. Politicoloog en socioloog Merijn Oudenampsen ziet hierbij een wisselwerking tussen enerzijds conservatieve stromingen in het CDA en de VVD en anderzijds radicaalrechts-populistische stromingen binnen het politieke landschap. In zijn boek *De conservatieve Revolte* stelt hij dat het radicaalrechts-populisme van nu een groot deel van zijn politieke agenda aan de conservatieve stromingen binnen de VVD en het CDA ontleent en dat deze stromingen op hun beurt het populisme als instrument gebruiken om de eigen agenda te realiseren.¹¹⁷ Het waren de rechterflanken van de traditionele middenpartijen die de eerste aanzet gaven voor sentimenten die door het discours van rechtsonaand-populisten als Fortuyn, Wilders en nog recenter Baudet verder werden gevoed en in het publieke en politieke debat door hen electoraal werden en worden verzilverd.

De gedoogconstructie die CDA en VVD in 2010 met de PVV overeenkwamen, kan in dat licht worden gezien. Deze constructie was onder meer gebaseerd op een afspraak om het niet eens te zijn over de islam; de uiteenlopende meningen hierover werden niet ter discussie gesteld en zouden geen breuk veroorzaken. De samenwerking leidde tot veel frustratie bij beide partijen en diepe verdeeldheid binnen het CDA, dat na de val van het kabinet in 2012 naar een historisch laag aantal zetels zakte. En hoewel beide partijen ‘dit nooit meer’ verklaarden, werd na de overwinning van Forum voor Democratie (FvD) bij de Provinciale Statenverkiezingen in 2019 slechts in voetnoten of omfloerst gerept over de extreemrechtse elementen in Baudets’ ideologische bagage. Het CDA in Brabant vormde in april 2020 met FvD, VVD en Lokaal Brabant het provinciale bestuur. Dat samenwerking met FvD binnen de CDA-achterban een gevoelig thema is, bleek ook tijdens de laatste lijsttrekkersverkiezingen van het CDA (2020) waarin candidate Keijzer als enige samenwerking met FvD niet principieel uitsloot.¹¹⁸ Zij behaalde 11% van de stemmen.

Deze onderlinge toenadering past in de Nederlandse traditie van verzuiling. In deze traditie worden mainstream groepen met contrasterende meningen door middel van ‘polderen’ bij elkaar gebracht; er is vaak sprake van een repressieve vorm van tolerantie en oppositionele bewegingen worden ingekapseld.¹¹⁹ Op die manier heeft Rutte het afgelopen decennium geprobeerd de opmars van Wilders en de groeiende aanhang voor radicaalrechts populisme te neutraliseren.¹²⁰ Tijdens de Tweede Kamerverkiezingen van 2017, vlak na de vluchtelingen crisis en terroristische aanslagen in 2015 en 2016, werd de campagne onder invloed van het rechtspopulisme gedomineerd door vage noties als de

¹¹⁷ Oudenampsen, M. (2018), *De conservatieve revolte. Een ideeëngeschiedenis van de Fortuyn-opstand*, Nijmegen: Uitgeverij Vantilt.

¹¹⁸ Ze zei daarover: “Dan lever je jezelf op een presenteerblaadje uit aan partijen als GroenLinks, D66 of PvdA. En daar zitten ook nog wel wat visies op Nederland die de mijne niet zijn.” Zie: <https://www.trouw.nl/opinie/mona-keijzer-wekt-het-spook-van-de-gedoogconstructie-met-geert-wilders-weer-tot-leven~b82190d8/>

¹¹⁹ Met repressieve tolerantie wordt bedoeld op een door een heersende macht toegepaste strategie waarbij ideeën of organisaties die voor die macht ongewenst zijn juist een plaats wordt gegund om ze zodoende onschadelijk te maken.

¹²⁰ Valk, I. van der (2019), *Wilders’ Party for Freedom and the Dutch Alt-right*, in: Alan Waring (ed.); *The New Authoritarianism Vol. 2 - A Risk Analyses of the European Alt-right Phenomenon*, Stuttgart: Ibidem-Verlag, pp. 251-278.

Nederlandse identiteit en de daarbij passende normen, waarden en tradities (Buma, CDA) en het 'normaal doen – of anders vertrekken' (Rutte, VVD). Dit was koren op de molen van de PVV en Forum, die deze discussies aangrepen om hun 'de-islamisering', veiligheids- en anti-vluchtelingenagenda vaker voor het voetlicht te brengen.

Politicooloog Cas Mudde stelt dat de sleutel bij het tegengaan van alle vormen van intolerantie en extremisme juist ligt bij de positie die wordt ingenomen door de traditionele middenpartijen. Maar deze partijen hebben volgens hem inmiddels een fors deel van het uitsluitende ideeëngoed politiek geaccordeerd.¹²¹ Mudde:

"Many (right wing) parties now advance a nativist, authoritarian, and populist discourse, including Euroscepticism, Islamophobia, and opposition to 'do-goodism' and 'political correctness' [...] Mainstream politicians are no longer just paying lip service to populist radical right policies, they are actually introducing stricter policies on immigration, integration, and terrorism themselves."¹²²

Illustratief is dat het ongrondwettelijke PVV-voorstel om geen nieuwe meer moskeeën te bouwen, bij de gemeenteraadsverkiezingen in 2018 door diverse stemwijzers werd opgenomen en dat alle partijen daar kennelijk zonder bezwaar te maken hun mening over gaven.¹²³ Illustratief is ook dat tijdens een verkiezingsuitzending bij de Provinciale Statenverkiezingen van 2019 een serieus debat werd gevoerd over de vraag of de islam - en dus een miljoen Nederlanders - wel bij Nederland hoort.¹²⁴

Walter Palm, die van 1982 tot zijn pensionering in 2017 als ambtenaar werkzaam was voor opeenvolgende ministers integratiebeleid, geeft aan dat door recente wetgeving de godsdienstvrijheid van moslims in Nederland steeds meer onder druk staat. Hij spreekt van het een sluipend proces dat op 11 september 2001 is begonnen.

"Elf september 2001 veroorzaakte in de Westerse wereld een permanente golf van islamofobie met verreikende gevolgen als islamofobe politieke partijen, islamofobe aanslagen en aanslagen in islamofob gepercipieerde samenlevingen. Islamofobie is net betonrot. Als dat achttien jaar duurt dan tast dat het gehele bouwwerk aan en dat is precies wat nu is gebeurd. De islamofobe wetten zijn strijdig met de Grondwet en ze ondergraven daarmee het fundament van de rechtsstaat. Het is een sluipend proces dat begint met uiterlijkheden zoals het verbieden van gezichtsbedekkende kleding in het onderwijs, bij zorginstellingen, in overheidsgebouwen en in het openbaar vervoer. Maar daar blijft het niet bij. Er zijn meer islamofobe wetten aan de horizon. In naam van de Grondwet moet dit sluipend proces gestopt worden."¹²⁵

Palm noemt twee voorbeelden, waarop ook de PVV vanaf de gedoogconstructie uit 2010 invloed heeft gehad. Hij stelt dat de Wet Gedeeltelijk verbod gezichtsbedekkende kleding (ook wel bekend als het nikaabverbod of het boerkaverbod) in bepaalde gevallen een ernstige beperking van de in artikel 6 van de Grondwet vastgelegde vrijheid van godsdienst is. De aangepaste Rijkswet op het Nederlanderschap waarbij jihadisten die een dubbele nationaliteit hebben, de Nederlandse nationaliteit wordt ontnomen, is volgens hem evident strijdig met artikel 1 van de Grondwet, want hetzelfde vergrijp wordt ongelijk bestraft.

¹²¹ 'De politieke elite is zelf bijna radicaal-rechts' - NRC, 8 juni 2018

¹²² <https://spectator.clingendael.org/nl/publicatie/de-wereldwijde-normalisering-van-radicaal-rechts>

¹²³ <http://www.republiekallochtonie.nl/blog/nieuws/zes-partijen-spreken-zich-uit-tegen-bouw-nieuwe-moskeeen>

¹²⁴ <https://nos.nl/artikel/2276748-felle-uitdaging-in-nos-verkiezingsdebat-met-landelijke-kopstukken.html>

¹²⁵ <http://www.republiekallochtonie.nl/blog/opinie/j-accuse-godsdienstvrijheid-van-moslims-onder-druk>

Er is volgens Palm grote kans op nog meer islamofobe wetgeving die met name de godsdienstvrijheid van moslims verder bedreigt. Hij noemt met name een mogelijk verbod op ritueel slachten, het verbieden van buitenlandse financiering van moskeeën en het uitsluiten van financiering van rijkswege van islamitische scholen. Palm pleit voor de instelling van een Constitutioneel Hof, zodat een wet door de rechter vernietigd kan worden als die strijdig is met de Grondwet.

Het beeld dat Palm schetst is mede het gevolg van het accent dat vanaf 9/11 en de moord op van Gogh door de Nederlandse overheden wordt gelegd op (het voorkomen van) extremisme onder moslims. Islam en moslims worden steeds meer gezien als een veiligheidsprobleem en bekeken door een veiligheidsbril. Dit beleidsaccent resulteerde onder meer in het *Actieprogramma Integrale Aanpak Jihadisme* waaruit de *Tijdelijke wet bestuurlijke maatregelen terrorismebestrijding* voortkwam. Deze maatregelen worden bijna zonder uitzondering als algemeen geldend gepresenteerd, maar hebben in de uitwerking en in de praktijk alleen betrekking op moslims. Bovendien worden bij deze maatregelen regelmatig de grenzen van de (grond)wet opgezocht of wordt daar zelfs overheen gegaan, wat steeds breder levende gevoelens van selectieve behandeling en wantrouwen verder voedt.¹²⁶ Denk daarbij bijvoorbeeld aan zogenaamde haatpredikers en buitenlandse financiering en beïnvloeding. Maar ook bij de bouw van moskeeën en de benadering van het informele onderwijs is er een tendens waarbij niet alleen politiek maar ook bestuurlijk het gelijkheidsbeginsel voor moslims door het anti-islam sentiment in de samenleving steeds meer onder druk komt te staan.

Hier staat tegenover dat de laatste twee kabinetten weliswaar op bescheiden schaal, vanuit een breder perspectief ook aandacht hebben besteed aan het voorkomen van moslimhaat en -discriminatie.

In de volgende paragraaf wordt een overzicht gegeven van kabinetsbeleid op dit terrein en van initiatieven uit de Tweede Kamer.

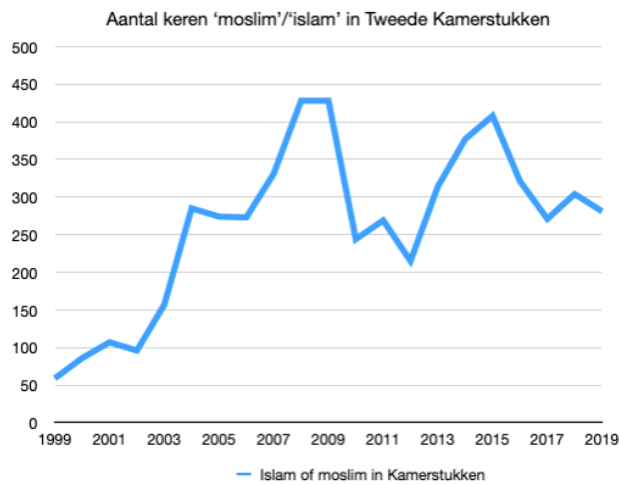
3.2. Politieke agendering van moslimdiscriminatie 2017-2020

3.2.1. Inleiding

Moslimhaat en moslimdiscriminatie staan nog niet lang op de agenda van de Nederlandse politiek en specifiek beleid bleef lang achterwege. Geen concrete (beleidsmatige)actie werd bijvoorbeeld ondernomen toen in het najaar van 2001 moskeeën vijftig keer doelwit van geweld waren of in 2004 toen er in de maand na de moord op Theo van Gogh 106 gevallen geregistreerd werden van geweld geïnspireerd door moslimhaat. Wel wordt er sindsdien - en zeker vanaf de opkomst van de PVV - in de Tweede Kamer beduidend vaker over 'de islam' of moslims gesproken zoals uit onderstaande grafiek blijkt. Na een piek in 2015 is deze

¹²⁶ In een reeks blogs in de periode 2014-2019 over deze thematiek op Republiek Allochtonië stelt Roemer van Oordt onder meer dat bestuurlijke maatregelen die worden genomen om terrorisme te voorkomen of te bestrijden verregaande ingrepen in vrijheden - waaronder die van meningsuiting, religie en organisatie - van (groepen) burgers tot gevolg hebben, vaak niet proportioneel zijn en ongelijkheid tussen verschillende groepen burgers veroorzaken.

belangstelling weliswaar verminderd, maar nog steeds fors hoger in vergelijking met het begin van deze eeuw.

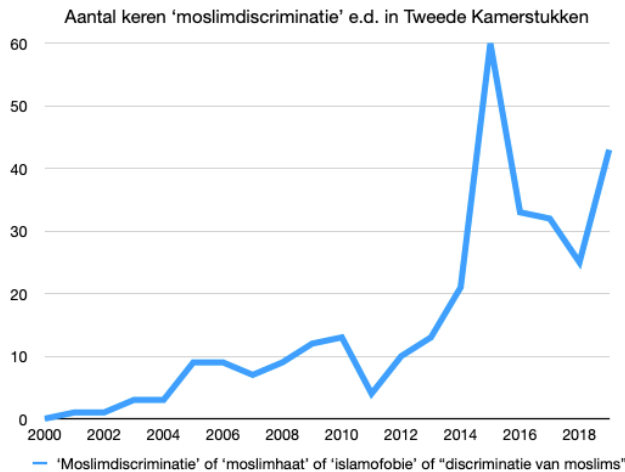
Het merendeel van de documenten over moslims in het archief van de Tweede Kamer gaat over moslims als veiligheidsprobleem (radicalisering, haatpredikers, buitenlandse financiering moskeeën, criminaliteit) of over moslims als 'de anderen' die normen hebben die haaks staan op die van 'ons' zoals met betrekking tot de positie van vrouwen, ritueel slachten en rechten van lhbt's).¹²⁷

Vanaf 2010 kwam er geleidelijk meer aandacht voor het tegengaan van moslimhaat.¹²⁸ Dit kwam onder andere door de opkomst van een tweede en vooral derde generatie mondige en assertieve moslims in Nederland, door diverse (belangen- en actie) organisaties, websites, blogs, facebookpagina's en onderzoekers die het onderwerp gingen agenderen en door politici die zich hard maakten voor meer aandacht voor moslimdiscriminatie en moslimhaat. Deze politici waren vrijwel uitsluitend afkomstig van de PvdA, GroenLinks en later DENK en hadden in bijna alle gevallen zelf een islamitische achtergrond.

In onderstaande grafiek wordt weergegeven hoe vaak de woorden 'moslimdiscriminatie', 'moslimhaat', 'islamofobie' of 'discriminatie van moslims' voorkomen in de stukken van de Tweede Kamer. Hieruit wordt duidelijk dat er vanaf 2012 meer aandacht wordt besteed aan deze onderwerpen.

¹²⁷ Het gaat om beleidsstukken, verslagen, mondelinge en schriftelijke vragen, moties, amendementen e.d.

¹²⁸ Zie voor een uitgebreide bespreking hiervan het hoofdstuk 'Kan de minister aangeven hoe hij deze incidenten duidt?' van Ewoud Butter in: I. van der Valk (2019), *Mikpunt moskee*.

Die toegenomen aandacht is ook terug te zien in beleid. Het kabinet Rutte II (VVD, PvdA, 2012-2017) maakte in 2015 een voorzichtig begin met het ontwikkelen van beleid om moslimdiscriminatie tegen te gaan. Deze vorm van discriminatie wordt sindsdien door anti-discriminatievoorzieningen en politie (tot 2019) apart geregistreerd. Dit gebeurde op aandringen van diverse maatschappelijke organisaties en in overleg met moskeebestuurders. Na de aanslag op een moskee in Enschede die door de rechtbank als terroristisch werd bestempeld, is het kabinet Rutte II ook aandacht gaan besteden aan discriminatoire agressie tegen en beveiliging van moskeeën.¹²⁹ Deze inzet werd na de aanslagen op twee moskeeën in Christchurch geïntensiveerd. Daarnaast werd in opdracht van het kabinet onderzoek gedaan naar de triggerfactoren van moslimdiscriminatie.¹³⁰

In de komende paragrafen wordt eerst gekeken naar de aandacht voor moslimdiscriminatie in de verkiezingsprogramma's (4.2.2.). Vervolgens wordt het regeerakkoord behandeld (4.2.3.). Verder wordt chronologisch gekeken naar de aandacht die in de jaren 2017 tot medio 2020 aan moslimdiscriminatie werd besteed door het kabinet en politieke partijen in de Tweede Kamer (4.2.4.).

3.2.2 Tweede Kamerverkiezingen 2017

Tijdens de campagne voor de Tweede Kamerverkiezingen in 2017 was er veel aandacht voor de islam en moslims. Dit vloeide voort uit gebeurtenissen die de jaren daarvoor het nieuws voor een belangrijk deel hadden bepaald: de oorlog in Syrië waar ook Nederlandse 'jihadisten' meevochten, aanslagen in Europa door IS en andere jihadistische groepen en de komst van grote groepen vluchtelingen in 2015 en 2016. Deze aandacht voor moslims was ook zichtbaar in de verkiezingsprogramma's.¹³¹ Er werd vooral over moslims gesproken in het kader van veiligheid en het voorkomen van radicalisering.

Verschillende partijen deden hierbij voorstellen die op gespannen voet staan met de vrijheid van godsdienst. De PVV ging hier het meest ver in (zie 4.5.) maar ook in de programma's van andere partijen stonden punten die afbreuk doen aan grondrechten. Zo waren ChristenUnie

¹²⁹ <https://www.socialestabiliteit.nl/actueel/nieuws/2017/02/03/handreiking-veilige-moskee>.

¹³⁰ Wonderen, R. van & M. Kapel (2017), *Oorzaken en triggerfactoren van moslimdiscriminatie in Nederland*.

¹³¹ Bij de inventarisatie van de verkiezingsprogramma's is gebruik gemaakt van Butter, E. (2017), *Wat zeggen de verkiezingsprogramma's over immigratie, integratie, discriminatie en tegengaan van radicalisering?*, Utrecht: KIS.

en SGP tegen gezichtsbedekkende kleding in overheidsinstellingen, het onderwijs en het openbaar vervoer en pleitte de VVD voor een algeheel verbod op gezichtsbedekkende kleding in het openbaar. Daarnaast wilde de SGP gebedsoproepen vanaf moskeeën tegengegaan en wilde deze partij dat bij de bouw van moskeeën en minaretten de uitstraling op de publieke ruimte tot een minimum wordt beperkt. De SGP schreef verder in haar programma dat de overheid oog móet hebben voor het onderscheid dat er volgens deze partij is tussen godsdiensten. Islamitische praktijken die haaks staan op onze wetten mogen niet getolereerd worden en de sharia wil de SGP hier helemáál niet hebben.

Veel aandacht hadden verschillende partijen (VVD, CDA, ChristenUnie, SGP en SP) verder voor 'haatpredikers'. De ChristenUnie en het CDA stelden voor dat dergelijke sprekers geen visum of vergunning zouden moeten krijgen om te spreken. De SP wilde dat haatpredikers (en ronselaars) worden geweerd of het land uitgezet en de SGP stelde een verbod voor van organisaties die herhaaldelijk haatzaaiende of geweldsverheerlijkende predikers uitnodigen. De VVD dacht aan een zwarte lijst met haatpredikers en het CDA ten slotte wilde het verheerlijken van geweld strafbaar stellen en moskeeën sluiten die activiteiten organiseren of toelaten die in strijd zijn met onze rechtsorde.

Een ander dominant punt dat in meerdere programma's terugkeerde was de buitenlandse financiering van voornamelijk religieuze instellingen. Zo stelde de VVD voor dubieuze buitenlandse financieringsstromen naar deze instellingen aan te pakken, pleitte D66 voor verplichte transparantie over hun financieringsbronnen, wilde het CDA de financiering van moskeeën en islamitische organisaties door buitenlandse overheden verbieden en stelde de ChristenUnie voor geen financiering meer toe te staan van geloofsgemeenschappen en politieke en culturele instellingen door onvrije landen, zoals Iran en Saoedi-Arabië.

Ook besteedden enkele partijen aandacht aan de samenwerking met radicale religieuze (salafistische) organisaties. De SP stelde voor een lijst op te stellen van salafistische organisaties die haatzaaien en geweld prediken. De VVD schreef religieuze genootschappen te willen verbieden die de democratie ondermijnen. Ook stelde deze partij voor een einde te maken aan de wettelijke uitzonderingspositie van religieuze genootschappen die een verbod bemoeilijkt.

Bij het tegengaan van radicalisering en terrorisme lag het accent ten slotte sterk op het tegengaan van islamistische radicalisering en op Syriëgangers. Verschillende partijen spraken de wens uit te willen voorkomen dat Nederlandse Syriëgangers terugkeren naar Nederland. De VVD bijvoorbeeld wilde uitkeringen, paspoorten en verblijfsvergunningen van 'jihadgangers' kunnen afpakken. Wat betreft de VVD verliest iemand die zich aansluit bij een terroristische organisatie het recht om Nederlander te zijn, of iemand nu strafrechtelijk veroordeeld is of niet. Ook de SGP stelde voor dat Nederlanders met een dubbele nationaliteit die naar IS-gebied reizen en/of deelnemen aan een terroristische organisatie, hun Nederlandse nationaliteit per definitie verliezen.

Voor de discriminatie of uitsluiting van moslims was aanmerkelijk minder aandacht in de verkiezingsprogramma's, maar wel meer dan bij vorige verkiezingen het geval was. Voor het eerst werd de discriminatie van moslims geagendeerd in verkiezingsprogramma's. Dat

gebeurde in de verkiezingsprogramma's van de ChristenUnie, D66, GroenLinks, PvdA, CDA en DENK.

3.2.3 Het regeerakkoord

De partijen die het tweede kabinet Rutte vormden, de VVD en de PvdA, verloren allebei bij de verkiezingen. De PvdA kreeg zo'n historisch pak slaag (van 38 naar 9 zetels) dat de partij van nieuwe regeringsdeelname afzag. GroenLinks (plus 10 zetels), D66 (plus 7 zetels), CDA (plus 6 zetels) en PVV (plus 5 zetels) waren de winnaars. DENK (3 zetels) en Forum voor Democratie (2 zetels) waren in 2017 de nieuwkomers in de Tweede Kamer.

Na een hele lange formatie vormden VVD, D66, CDA en ChristenUnie het derde kabinet Rutte dat op 26 oktober 2017 werd beëdigd. In het regeerakkoord komt het woord islam niet voor en moslim alleen als onderdeel van het woord moslimhaat. Voor het eerst wordt dit begrip expliciet in een regeerakkoord (*'Vertrouwen in de Toekomst'*) genoemd:

“Een democratische samenleving kan alleen functioneren als we een grens trekken als vrijheden van de ander worden bedreigd, als iedereen meedoet en discriminatie wordt bestreden. Voor homohaat, antisemitisme, moslimhaat, eerwraak, genitale verminking, kinderhuwelijken, gedwongen huwelijken, haat zaaien en geweld tegen andersdenkenden en tegen minderheden is geen plaats in onze samenleving.”¹³²

In het kader van het tegengaan van radicalisering werd in het regeerakkoord verder aangekondigd dat de strafmaat voor haatzaaien (art 137d Sr) verdubbeld gaat worden van één naar twee jaar. Daarnaast werd onder andere geschreven dat “alles in het werk moet worden gesteld om te voorkomen dat aan haatpredikers een podium wordt geboden” en dat er wetgeving tot stand wordt gebracht op basis waarvan terugkeerders gedurende langere tijd in voorlopige hechtenis gehouden kunnen worden. Ook kondigde het nieuwe kabinet aan te willen voorkomen “dat vanuit het buitenland via geldstromen naar politieke, maatschappelijke en religieuze organisaties onwenselijke invloed wordt gekocht. Daartoe zullen deze geldstromen meer transparant gemaakt worden. Wederkerigheid vormt hierbij een belangrijke toetssteen. Geldstromen vanuit onvrije landen, waarbij misbruik wordt gemaakt van onze vrijheden, zullen zoveel mogelijk worden beperkt.”¹³³

3.2.4 De Tweede Kamer 2017- 2020

De afgelopen jaren zijn moslims en de islam, zoals eerder werd weergegeven, iets minder vaak onderwerp van gesprek geweest. De gespreksonderwerpen bleven wel ongeveer dezelfde. Het ging de afgelopen jaren bijvoorbeeld vaak over radicalisering van moslims, terugkerende Syriëgangers, een verbod op gezichtsbedekkende kleding (nikaabverbod) en islamitisch onderwijs. In deze paragrafen gaan we daar niet op in, maar kijken we naar de aandacht voor moslimhaat of moslimdiscriminatie in de Tweede Kamer sinds de Tweede Kamerverkiezingen van 2017. Het eerste half jaar, gedurende de formatie, was er nog sprake van een demissionair VVD-PvdA kabinet.

¹³² <https://www.kabinetsformatie2021.nl/documenten/publicaties/2017/10/10/regeerakkoord-vertrouwen-in-de-toekomst>, p.54.

¹³³ Ibidem, p.3.

2017

Eind maart 2017 stuurde dit demissionaire kabinet een brief naar de Tweede Kamer waarin gerapporteerd werd over de voortgang die was geboekt bij de uitvoering van het Nationaal Actieprogramma tegen Discriminatie.¹³⁴ Hierin werd onder andere gemeld dat vanaf 1 januari 2016 moslimdiscriminatie was toegevoegd aan de registratieformulieren van de ADV's. Verder werd bericht over het eerder aangehaalde onderzoek van Ens naar de bereidheid om moslimdiscriminatie bij de politie te melden, over de Handreiking Veilige moskee en over een vijftal regionale bijeenkomsten georganiseerd door projectbureau Zasje waar vertegenwoordigers van gemeenten, politie, ADV's en moslimgemeenschappen bij elkaar kwamen om hun samenwerking te versterken.

Op 6 april 2017 vond een debat plaats met de demissionaire ministers Lodewijk Asscher (PvdA, Sociale Zaken) en Stef Blok (VVD, Veiligheid en Justitie).¹³⁵ Het debat was voor de verkiezingen aangevraagd door Marcouch (PvdA) en Voortman (GroenLinks) naar aanleiding van een rapport over moslimdiscriminatie van SPIOR, maar het debat ging uiteindelijk amper over moslimdiscriminatie. Het was het eerste debat in de nieuwe Tweede Kamer over discriminatie en was voor maar liefst zes Kamerleden de eerste keer dat ze de Tweede Kamer mochten toespreken. Ook de ministers van het demissionaire kabinet hielden zich tijdens het debat op de vlakte. In de woorden van minister Asscher: "Wij leven nu in een demissionaire fase. Elders in Den Haag zijn mensen aan het onderhandelen over het vormen van een nieuw kabinet. Dat betekent dat ons nu terughoudendheid past."¹³⁶

In juli stuurde Asscher het onderzoeksverslag *Oorzaken en triggerfactoren van moslimdiscriminatie* naar de Tweede Kamer.¹³⁷

Op 4 november – het nieuwe kabinet was inmiddels van start gegaan – stelde Kuiken (PvdA) tijdens het vragenuurtje in de Tweede Kamer mondelinge vragen aan minister Dekker over een actie van Pegida dat in Enschede een bouwlocatie met varkensbloed besmeurde. Ook CDA, D66 en DENK stelden vragen over deze kwestie die door alle sprekers veroordeeld werd.¹³⁸

Vanuit Forum voor Democratie werd in 2017 het initiatief genomen om de werking van de strafrechtelijke discriminatieartikelen in te perken. FvD-Kamerlid Hiddema diende op 30 november een motie in waarin hij de regering verzocht om aanzetten tot haat niet langer strafbaar te stellen, maar alleen het aanzetten tot gewelddadig optreden.¹³⁹ De motie werd verworpen.

Eind 2017 diende DENK aan de vooravond van een Europese top een motie in waarin de regering wordt verzocht om in Europees verband te pleiten voor een Europese alliantie

¹³⁴ <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/blg-802933>

¹³⁵ <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/h-tk-20162017-65-4>.

¹³⁶ <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/h-tk-20162017-65-4.html>

¹³⁷ <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/blg-814857>

¹³⁸ <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/h-tk-20172018-21-2.html>

¹³⁹ <https://www.parlementairemonitor.nl/9353000/1/j9vvij5epmj1ey0/vkjrqq9pl9yk>

tegen moslimdiscriminatie met gedeelde inzet en een gedeeld pakket aan maatregelen.¹⁴⁰ Deze motie kreeg alleen steun van de PvdA.

2018

In 2018 vielen de woorden moslimhaat, islamofobie of moslimdiscriminatie regelmatig, maar was er amper sprake van beleid, moties of initiatieven.

Op 26 april 2018 stuurde de minister van Binnenlandse Zaken een brief aan de Tweede Kamer. Het kabinet liet over het specifieke terrein van moslimdiscriminatie weten dat er een drietal overleggen waren georganiseerd tussen verschillende meldpunten moslimdiscriminatie/islamofobie om de samenwerking onderling te versterken.¹⁴¹

GroenLinks en de ChristenUnie drongen in 2018 aan op het zwaarder bestraffen van hatecrimes. Bij de lancering van dit voorstel lag de nadruk op hatecrimes tegen minderheidsgroepen die Kamerbreed een hoge gunfactor lijken te hebben: joden, homo's en moslims die zich tot het christendom hebben bekeerd.¹⁴² In het regeerakkoord *Vertrouwen in de Toekomst* staat daarover: "De regeringspartijen willen het verbod op groepsbelediging behouden en de strafmaat voor 'haatzaaien' verhogen van 1 naar 2 jaar, om zo de ernst van het delict te benadrukken".¹⁴³

Verder vielen de woorden moslimhaat, islamofobie en moslimdiscriminatie diverse keren tijdens debatten. Tijdens de Algemene Politieke Beschouwingen werd bijvoorbeeld door enkele fractievoorzitters (onder andere Asscher en Kuzu) over moslimhaat gesproken. Het ging in het bijzonder over uitspraken van Wilders en over Victor Orban, de premier van Hongarije.¹⁴⁴ Tijdens een vragenuur waarin vragen werden gesteld over de toename van antisemitisme, wees Buitenweg (GroenLinks) ook op de toename van moslimhaat.¹⁴⁵

2019

In 2019 was er vaker aandacht voor moslimdiscriminatie. Dat gebeurde in moties van DENK, GroenLinks en de PvdA. In maart vroeg Öztürk (DENK) in een motie om antisemitisme en moslimdiscriminatie te bestrijden, met gelijke voortvarendheid en middelen.¹⁴⁶ Hij deed dit naar aanleiding van de constatering in het rapport *Discriminatie in cijfers* dat 88% van alle godsdienstdiscriminatie tegen moslims is gericht. De motie kreeg steun van de fracties van de SP, de PvdA, GroenLinks, de PvdD, DENK, 50PLUS en D66. Dit was onvoldoende voor een meerderheid.

Succesvoller was een motie van Van Dijk en Van den Hul (beiden PvdA) uit april 2019 waarin de regering werd gevraagd in gesprek te gaan met vertegenwoordigers uit de islamitische gemeenschap met als doel specifiek beleid te ontwikkelen dat bijdraagt aan het tegengaan van discriminatie van moslims.¹⁴⁷ Deze motie werd aangenomen met steun van de fracties

¹⁴⁰ <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-21501-20-1274.html>

¹⁴¹ <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-30950-156.html>

¹⁴² <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/christenunie-en-groenlinks-willen-hate-crimes-zwaarder-bestrafen~be002e9f/>

¹⁴³ Zie voor een uitgebreide bespreking: CERD/C/NLD/22-24, March 2019, pp. 5-6.

¹⁴⁴ <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/h-tk-20182019-2-2.html>

¹⁴⁵ <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/h-tk-20182019-34-5.html>

¹⁴⁶ <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/h-tk-20182019-62-6.html>

¹⁴⁷ <https://www.parlementairemonitor.nl/9353000/1/j9vvij5epmj1ey0/vkwrq10u6ez6>

van de SP, de PvdA, GroenLinks, de PvdD, DENK, 50PLUS, D66, de VVD, het CDA en de ChristenUnie.

Na een verzoek (september) van o.a. Van den Berge (GroenLinks), Azarkan en Kuzu (beiden DENK) om een reactie op het rapport *Alledaagse islamofobie* van de stichting Meld Islamofobie, liet minister Koolmees de Kamer in een brief weten “onverminderd stevig” in te zetten op het tegengaan van discriminatie via een brede kabinetsaanpak.¹⁴⁸ Hij schreef dat hij de signalen en cijfers over de aard en omvang van moslimdiscriminatie ‘zorgelijk’ vindt. Ook liet hij weten focusgroepen te organiseren “met burgers met een diverse achtergrond om meer inzicht te krijgen in wat burgers op basis van ervaringen en opvattingen zien als mogelijkheden in de aanpak van moslimdiscriminatie.” Daarnaast kondigde hij aan in gesprek te gaan met vertegenwoordigers van moslimgemeenschappen en daarmee invulling te zullen geven aan de eerdergenoemde motie van de leden Van Dijk en Van den Hul.

Tijdens de behandeling van de begroting van het ministerie van Binnenlandse Zaken vroegen zowel GroenLinks als DENK aandacht voor moslimdiscriminatie. Özütök (GroenLinks) en het onafhankelijk kamerlid Van Kooten-Arisse dienden een motie¹⁴⁹ in om te komen tot een jaarlijkse monitor islamofobie, met als argumentatie:

“overwegende dat er helaas nog regelmatig sprake is van discriminatie en dat vaak mensen uit minderheden hiervan slachtoffer zijn; constaterende dat er jaarlijks een Monitor antisemitische incidenten [door het CIDI, red] wordt uitgebracht; verzoekt de regering, om in overleg met betrokken partijen te komen tot een jaarlijkse monitor islamofobie.”

Deze motie werd aangehouden.¹⁵⁰ Volgens Van Kooten om de term islamofobie te wijzigen in ‘moslimhaat’ of een andere term die het doel van de motie in haar optiek beter zou dekken. Ze tweette:

“Monitoren van (m.i. terechte) religiekritiek is uiteraard absoluut niet de bedoeling; daar mag geen onduidelijkheid over bestaan.”¹⁵¹

In maart 2019 presenteerden de Kamerleden Yesilgöz (VVD) en Segers (ChristenUnie) een initiatiefnota voor een effectievere aanpak van antisemitisme.¹⁵² Bij de bespreking hiervan door de Vaste Kamercommissie voor Justitie en Veiligheid werd door verschillende partijen de vraag gesteld in hoeverre een specifieke aanpak van antisemitisme noodzakelijk is. De SP vroeg of er ook geen aanpak van moslimdiscriminatie moest komen. De initiatiefnemers antwoordden daarop alle vormen van discriminatie even belangrijk te vinden, maar geen voorstander te zijn van een generieke aanpak. Uiteindelijk besloot de Tweede Kamer unaniem drie miljoen euro voor de aanpak van antisemitisme uit te trekken.

Tegelijkertijd deed Azarkan (DENK) tijdens de behandeling van de begroting van het

¹⁴⁸ Abaaziz, I. (2019) *Alledaagse Islamofobie in Nederland; een verkennend onderzoek en* <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-30950-161.html>

¹⁵⁰ <https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/detail?id=2019D44268&did=2019D44268>

¹⁵¹ <https://twitter.com/FemkeMerel/status/1191359067991814152>

¹⁵² https://www.tweedekamer.nl/debat_en_vergadering/commissievergaderingen/details?id=2019A01525

ministerie van Justitie het voorstel een vergelijkbaar plan voor de aanpak van moslimdiscriminatie op te stellen:

“De Kamer, gehoord de beraadslaging, constaterende dat de overheid terecht een aanpak heeft om antisemitisme aan te pakken; constaterende dat moslimdiscriminatie een groeiend en steeds groter probleem vormt binnen onze samenleving en vele Nederlanders pijn doet; verzoekt de regering, in analogie met de aanpak antisemitisme, te komen met een plan van aanpak om moslimdiscriminatie in Nederland te kunnen bestrijden en de Kamer hier binnen 6 maanden over te informeren; en gaat over tot de orde van de dag.”¹⁵³

In een eerdere versie van de motie gebruikte Azarkan overigens islamofobie in plaats van moslimdiscriminatie. Minister Grapperhaus liet op 21 november weten er weinig zin in te hebben en ontraadde de motie, waarbij hij van ‘islamofobie’ ‘islamfobie’ maakte.¹⁵⁴

“Voorzitter. De motie-Azarkan op stuk nr. 77. Die motie verzoekt om een plan van aanpak inzake islamfobie. Die motie ontraad ik. Ik kan niet vaak genoeg in allerlei gezelschappen herhalen dat de regering voorstander is van een generieke benadering van discriminatie. Dat is één. En het antisemitismeplan is heel duidelijk een plan gericht op de specifieke problematiek die heel concreet dáár speelt. Daar houden we het ook bij.”

De motie van Azarkan kreeg steun van D66, GroenLinks, SP, PvdA, 50PLUS, PvdD en DENK. Dat was onvoldoende om aangenomen te worden.¹⁵⁵

2020

Tijdens een Algemeen Overleg van de vaste commissie voor Onderwijs, Cultuur en Wetenschap vroeg Ozütök (GroenLinks) aan de onderwijsminister Slob en Engelshoven wat zij denken te gaan doen aan moslimhaat in het onderwijs. Minister Slob antwoordde hierop:

“Dat is een onderwerp dat nu nog meegaat bij wat we pesten noemen, maar we hebben wel een beetje een ongemakkelijk gevoel over of dit daar zo op deze wijze bij hoort. Het gaat namelijk soms een stuk dieper. Denk ook aan wat er rond antisemitisme plaatsvindt. We zijn aan het bekijken of er juist voor dit specifieke onderwerp een andere aanpak nodig is. We gaan een beetje leentjebuurt spelen bij onze oosterburen.”

In maart ontving de Tweede Kamer de studie “Speciale behoeften van slachtoffers van hate crime ten aanzien van het strafproces en de slachtofferhulp” van het WODC.¹⁵⁶ Hierin wordt ingegaan op de geringe meldingsbereidheid van hate crimes. Wat betreft de meldingsbereidheid onder moslims wordt als probleem opgemerkt dat de organisatiegraad onder moslims laag is en moslimorganisaties te veel verbrokken zijn.

Brief voortgang aanpak moslimdiscriminatie

Op 11 november stuurde minister van Sociale Zaken, Koolmees (D66), mede namens de minister van BZK, een brief naar de Tweede Kamer over de invulling van de motie van Van Dijk en Van den Hul (beiden PvdA) uit april 2019, waarin de regering onder andere werd gevraagd na gesprekken met vertegenwoordigers uit de islamitische gemeenschap specifiek

¹⁵³ Vaststelling van de begrotingsstaten van het Ministerie van Justitie en Veiligheid (VI) voor het jaar 2020 | Tweede Kamer der Staten-Generaal

¹⁵⁴ https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/plenaire_verslagen/detail/972526ae-0863-49ea-ba2c-0671f8c3ef85

¹⁵⁵ <https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/moties/detail?id=2019Z23240&did=2019D48094>

¹⁵⁶ <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/blg-927342>

beleid te ontwikkelen dat bijdraagt aan het tegengaan van discriminatie van moslims.¹⁵⁷ In de brief van 11 november werd onder andere verwezen naar het eerdergenoemde SCP-rapport 'Ervaren discriminatie II' en naar het 'Manifest tegen Islamofobie', dat eerder in 2020 was opgesteld door Meld Islamofobie, S.P.E.A.K., het Collectief tegen Islamofobie en Discriminatie, EMCEMO en IZI Solutions.¹⁵⁸

Minister Koolmees liet in de brief weten dat hij naar aanleiding van de motie van Van Dijk en Van den Hul in 2020 focusgroepen heeft laten organiseren waarin met moslims en niet-moslims is gesproken over moslimdiscriminatie. Ook is er in 2019 en begin 2020 gesproken met vertegenwoordigers van verschillende moslimorganisaties. Daarnaast heeft hij het Kennisplatform Integratie en Samenleving (KIS) opdracht gegeven een verkenning uit te voeren naar de maatregelen van andere Europese landen om moslimdiscriminatie tegen te gaan. Hierover later meer.

Uit de verkennende gesprekken die door het ministerie zijn gevoerd komt onder andere naar voren dat moslimdiscriminatie in het bijzonder op de arbeidsmarkt en in het onderwijs wordt ervaren. Er zijn zorgen over discriminatie tegen moslimvrouwen met een hoofddoek, over de lage meldingsbereidheid bij discriminerende incidenten en over de negatieve beeldvorming en stereotypering van moslims, waaraan soms ook de overheid bijdraagt. De gesprekspartners van het ministerie hebben aangegeven weinig bewustzijn in Nederland te ervaren over moslimdiscriminatie.

Zonder dit nader toe te lichten onderstrepen deze uitkomsten volgens het kabinet het "belang van een brede aanpak van discriminatie door het kabinet, welke ook toeziet op moslimdiscriminatie." Het kabinet zag dus geen aanleiding voor het specifieke beleid waar in de motie van Van den Hul en Van Dijk om gevraagd werd. Op grond van de gesprekken liet het kabinet weten wel mogelijkheden te verkennen om de aanpak tegen moslimdiscriminatie te versterken. Zo wordt gedacht aan het verbeteren van de meldingsbereidheid, met ook een rol voor moslimorganisaties en wil het kabinet verkennen welke stappen de overheid zelf kan zetten in het tegengaan van stereotype beeldvorming en stigmatisering over moslims.

Initiatiefnota DENK

Op 2 november 2020 stuurde Azarkan (DENK) een initiatiefnota voor een meer effectieve aanpak van moslimdiscriminatie naar de Tweede Kamer.¹⁵⁹ Daarin stelde Azarkan 24 beslispunten voor, waaronder een landelijke coördinator voor de bestrijding van moslimdiscriminatie/islamofobie zoals er ook een vergelijkbare coördinator tegen antisemitisme is en diverse maatregelen in het onderwijs die discriminatie en vooroordelen moeten tegengaan en onderling begrip moeten stimuleren. Andere voorstellen waren onder andere:

¹⁵⁷ https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/brieven_regering/detail?id=2020Z21213&did=2020D45359

¹⁵⁸ In dit manifest wordt onder andere gepleit voor het opnemen van antimoslimracisme, moslimhaat of moslimdiscriminatie als een aparte discriminatiegrond (dus niet als subcategorie van discriminatie op grond van godsdienst) en als zodanig ook echt laten registreren door anti-discriminatievoorzieningen en de politie. Ook pleiten de opstellers van het manifest voor een landelijke coördinator voor de bestrijding van moslimdiscriminatie/islamofobie, zoals er al een vergelijkbare coördinator tegen antisemitisme is.

¹⁵⁹ <https://www.parlementairemonitor.nl/9353000/1/j9vvij5epmj1ey0/vldfkb10dyb>

- De Wet gedeeltelijk verbod gezichtsbedekkende kleding (het boerkaverbod of nikaabverbod) buiten werking stellen,
- Een Actieplan Aanpak Moslimdiscriminatie,
- Een publiekscampagne tegen moslimdiscriminatie,
- In overleg met de moslimgemeenschap onderzoeken hoe de aangiftebereidheid kan worden vergroot,
- Geen subsidies voor organisaties die zich schuldig maken aan moslimdiscriminatie,
- Verbeteren van de expertise bij politie en Justitie,
- Mystery guests inzetten om moslimdiscriminatie op de arbeids- en woningmarkt zichtbaar te maken en
- In gesprek gaan met online platforms over een effectievere aanpak van moslimdiscriminatie op het internet.

Ook stelt DENK voor meer structurele middelen te verschaffen aan islamitische instellingen in het kader van beveiliging.

Op 12 november 2020 diende Azarkan een motie in waarin de Tweede Kamer werd gevraagd uit te spreken dat “de islam onderdeel is van Nederland en dat moslims volwaardige burgers zijn.” Deze motie werd gesteund door alle partijen uitgezonderd PVV, FvD en SGP. Ook de eenmansfracties Van Haga en Krol steunden de motie niet.

Aanpak in andere Europese landen

Op 2 december 2020 publiceerde het Kennisplatform Integratie en Samenleving (KIS) een verkenningstudie naar de maatregelen van andere Europese landen om moslimdiscriminatie tegen te gaan.¹⁶⁰ Deze verkenning werd in opdracht van het ministerie van Sociale Zaken uitgevoerd. De onderzoekers van KIS keken vooral naar interventies die geëvalueerd zijn en hun werkzame mechanismes. Omdat het tegengaan van moslimdiscriminatie een relatief nieuw beleidsterrein is, interventies op dit terrein zelden geëvalueerd worden en beleid zo goed als nooit, werd de keuze klein. Na consultatie van enkele experts bleef de verkenning vooral beperkt tot de aanpak van moslimdiscriminatie in één land (Duitsland) en twee steden: een middelgrote stad (Graz, Oostenrijk) en een klein multicultureel stadje (Botkyrka, Zweden).

De onderzoekers constateren dat het in verschillende landen moeilijk is om moslimdiscriminatie en moslimhaat te agenderen, omdat er niet voldoende draagvlak voor is. In Duitsland lukte dit wel als onderdeel van het landelijk beleidsprogramma ‘Demokratie leben!’ waarin ongelijkheden vanuit het perspectief van de democratische rechtsstaat worden behandeld. Dit maakt het mogelijk “om kwesties aan de orde te stellen die in de politieke en publieke discussie controversieel zijn.”¹⁶¹ Hierbij moet worden opgemerkt dat moslimdiscriminatie pas aan de orde kwam in een tweede ronde, nadat in de eerste ronde aandacht was geweest voor moslimextremisme en het bevorderen van identiteit.

De onderzoekers beschrijven enkele interventies en trekken op grond van hun verkenning de conclusie dat “het in de huidige politieke dynamiek lastig kan zijn om een

¹⁶⁰ Kobac, D. en H. Felten (2020), De aanpak van moslimdiscriminatie in drie Europese landen. Wat is er bekend over de effectiviteit van de aanpak van moslimdiscriminatie in andere Europese landen?, Utrecht: KIS

¹⁶¹ Ibidem, p. 41.

antidiscriminatiebeleid in te voeren dat binnen het politieke spectrum breed gedragen wordt. Daarom is het nodig om bij het ontwikkelen van beleid de risico's rondom de uitvoering goed in de gaten te houden. Tevens is het volgens de onderzoekers aan te raden om moslimdiscriminatie onderdeel te maken van breder beleid, zodat het tot minder weerstand leidt."¹⁶² Later in het concluderende hoofdstuk plaatsen ze hierbij wel de kanttekening dat het wel nodig is "om tijdens de uitvoering projecten te ontwikkelen waarin het specifiek gaat over moslimdiscriminatie; anders sneeuwt het thema onder in het bredere thema discriminatie en is er te weinig oog voor de specifieke kenmerken van moslimdiscriminatie."¹⁶³

3.2.5 Conclusie: meer aandacht, weinig concreet beleid

De afgelopen jaren staat het onderwerp moslimdiscriminatie (of moslimhaat, islamofobie) wat vaker op de agenda van de Tweede Kamer. Het onderwerp werd bij de vorige Tweede Kamerverkiezingen ook voor het eerst opgenomen in verkiezingsprogramma's en werd voor het eerst genoemd in een regeerakkoord. De inhoudelijke uitwerking blijft achter. De activiteiten waarvan het zittende kabinet de afgelopen jaren verslag deed, waren grotendeels initiatieven die tijdens het vorige, VVD-PvdA kabinet zijn gestart. Belangrijkste resultaten van het zittende kabinet zijn de organisatie van overleg tussen meldpunten (2018) en de uitvoering van de motie Van Dijk/ Van den Hul, waarin de regering wordt gevraagd in gesprek te gaan met vertegenwoordigers uit de islamitische gemeenschap met als doel specifiek beleid te ontwikkelen dat bijdraagt aan het tegengaan van discriminatie van moslims.

Duidelijk is dat Kamerleden en kabinet nog worstelen met de vraag in hoeverre specifiek beleid nodig is tegen moslimdiscriminatie en moslimhaat. Daarnaast wordt geworsteld met de terminologie, in het bijzonder met de term 'islamofobie'. Eén keer wordt die term in een motie vervangen door moslimdiscriminatie, één keer wordt een motie om het gebruik van die term aangehouden en de minister van Justitie gebruikt zijn eigen variant ('islamfobie').

3.3 Internationale kritiek op de Nederlandse aanpak

Moslimdiscriminatie wordt ook vanuit het buitenland op de politieke agenda geplaatst. Soms door een politieke vertegenwoordiger uit een enkel land (doorgaans Turkije¹⁶⁴), maar meestal door internationale commissies. Dit gebeurde voor het eerst in 2008 toen de *Europese Commissie tegen Racisme en Intolerantie* (ECRI) waarschuwde voor toenemende islamofobie in Nederland.¹⁶⁵ Volgens de ECRI was het debat over integratie en minderheden in Nederland sinds 2000 heel negatief geworden, hetgeen volgens de ECRI bijvoorbeeld tot

¹⁶² Ibidem.

¹⁶³ Meer over dit onderzoek in dit blog: <https://ewoudbutter.wordpress.com/2020/12/16/kabinet-en-kamer-zoeken-nog-naar-aanpak-van-moslimhaat-en-moslimdiscriminatie/>

¹⁶⁴ Zo riep Recep Tayyip Erdogan in 2006 naar aanleiding van het verschijnen van spotprenten van de profeet Mohammed in een Deense krant, wereldleiders op te voorkomen dat islamofobie in westerse landen wortel zou schieten. In 2011 beschuldigde Erdogan Frankrijk van islamofobie nadat daar een wet was aangenomen waarin het ontkennen van de Armeense genocide strafbaar werd gesteld. In 2012 waarschuwde president Abdullah Gül in een interview met *de Volkskrant* voor de opkomst van islamofobie in Nederland. In 2015 stelde Erdogan dat 'racisme, haatzaaien en islamofobie' de oorzaak waren van de aanslag op *Charlie Hebdo* en in 2017 was Nederland volgens hem islamofob en fascistisch aangezien de Turkse minister van familie zaken geen campagne mocht voeren in Nederland." Uit: Butter, E. (2019), "Kan de minister aangeven hoe hij deze incidenten duidt?", in: Ineke van der Valk (red.). *Mikpunt Moskee*.

¹⁶⁵ 'Nederlandse politiek laat islamofobie de vrije hand', *Trouw*, 13 februari 2008.

uiting kwam in „het spreken over moslims in termen van invasies die het land overspoelen en derhalve een majeure bedreiging van de nationale van de nationale veiligheid en identiteit vertegenwoordigen”. De PVV van Wilders werd door de ECRI genoemd als belangrijke aanstichter van de islamofobie.

In 2013 constateerde de ECRI dat Nederland in gebreke bleef bij de uitwerking van antidiscriminatiebeleid. Nederlandse beleidsstukken handelden vooral over discriminatie op het gebied van seksuele voorkeur en antisemitisme. Discriminatie van andere groepen kwam nauwelijks aan de orde.¹⁶⁶

In 2016 concludeerde de Commissie dat met de aanbevelingen weinig tot niets was gedaan.¹⁶⁷ Vanaf 1 januari 2019 heeft de Officier van Justitie overigens overeenkomstig de aanbevelingen van ECRI wel de mogelijkheid gekregen hogere straffen te eisen in geval van discriminatie.¹⁶⁸

De Committee on the Elimination of Racial Discrimination (CERD) van de VN berispte Nederland meerdere malen. In 2015 gebeurde dit onder andere over de gebrekkige aanpak van racistische en xenofobe hatespeech in het politieke discours – in de media en op het internet. Ook werd aanbevolen meer werk te maken van het tegengaan en vervolgen van intersectionele discriminatie op basis van etniciteit en religie van joden en moslims en van racisme middels spreekkoren op de voetbalvelden. De CERD vond bovendien dat slachtoffers meer toegang zouden moeten krijgen tot gratis juridische ondersteuning en dat de juridische mogelijkheden om hatecrime te bestraffen versimpeld zouden moeten worden.¹⁶⁹

Nederland gaf in een reactie aan haatzaaien sterk te veroordelen, stevige maatregelen te nemen om alle vormen van discriminatie te bestrijden en in 2016 tijdens het voorzitterschap van de Raad van Europese Unie een actieve rol te spelen bij het agenderen van haatzaaien, haatmisdrijven en alle vormen van discriminatie.¹⁷⁰ De CERD betreunde het op haar beurt dat Nederland geen voortgang rapporteerde over onderzoek naar en vervolging van haatzaaien en haatmisdrijven en evenmin inging op alle andere aanbevelingen die door de commissie waren gedaan.¹⁷¹

In de tweede grootschalige enquête onder moslims van het Fundamental Rights Agency (FRA) uit 2017, werd naast integratie-indicatoren zoals het gevoel erbij te horen en vertrouwen in openbare instellingen, gevraagd naar ervaringen met discriminatie, pesten, politiecontroles en het bewustzijn van rechten.¹⁷² In Nederland had 30% van de moslims tussen 2012 en 2017 de ervaring gediscrimineerd te zijn vanwege hun religieuze overtuiging. In geen enkel Europees land voelden zoveel moslims zich gediscrimineerd. 65% van de

¹⁶⁶ European Commission Against Racism and Intolerance (2013), *ECRI-rapport over Nederland (vierde monitoringcyclus)*, Strasbourg: Council of Europe.

¹⁶⁷ European Commission Against Racism and Intolerance (2016), *ECRI conclusions of the implementation of the recommendations in respect of the Netherlands subjects to interim follow-up*, Strasbourg: Council of Europe

¹⁶⁸ <https://nos.nl/artikel/2263004-justitie-gaat-hogere-straffen-eisen-voor-discriminatie.html>.

¹⁶⁹ <https://www.ohchr.org/EN/Countries/ENACARRegion/Pages/NLIndex.aspx>

¹⁷⁰ https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolNo=CERD%2fC%2fNLD%2fCO%2f19-21%2fAdd.1&Lang=en

¹⁷¹ https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CERD/Shared%20Documents/NLD/IT_CERD_FUL_NLD_26208_E.pdf

¹⁷² De bevindingen in deze survey wijken op onderdelen in negatieve zin fors af van die van Nederlandse onderzoeken naar (ervaren) discriminatie van onder meer het SCP (2020) en Omlo en Butter (2020).

Nederlandse moslims uit Noord-Afrika zei bovendien gediscrimineerd te zijn vanwege hun etnische afkomst. Alleen in Duitsland was dit percentage vergelijkbaar. Het vertrouwen in de politie was onder Nederlandse moslims het laagst. In vergelijking met andere Europese landen maakten Nederlandse moslims wel vaker melding van discriminatie, namelijk in een kwart van de gevallen. In geen enkel ander Europees land voelden moslims zich zo weinig verbonden met het land waar ze wonen. Het gemiddelde was 4,1 op een schaal van vijf. Nederlandse moslims gaven hun gevoel van verbondenheid met Nederland echter een 3,4.¹⁷³

In 2019 constateerde de ECRI diverse positieve ontwikkelingen waaronder het regeerakkoord van 2017 waarin was opgenomen dat er in de Nederlandse samenleving geen ruimte is voor homohaar, antisemitisme, moslimhaar, [...] haatzaaien en geweld tegen minderheden en dat prominente politici haatzaaien publiekelijk hebben veroordeeld.¹⁷⁴ Tegelijkertijd was er kritiek omdat online haatzaaien volgens de ECRI nog aan de orde van de dag is en veel haattaal langere tijd online blijft staan. Veel mensen uit minderheden voelen zich uitgesloten door dit vijandige taalgebruik. Er waren veel door haat ingegeven aanslagen op moslims, moskeeën en lhbt-personen en er wordt er nog steeds weinig aangifte gedaan tegen hatecrime, concludeert de commissie.

De ECRI stelde ook vast dat het politieke debat nog steeds sterk wordt beïnvloed door een xenofobe, angst aanwakkerende retoriek onder invloed van de PVV en FvD. Dit debat leidt sinds het begin van deze eeuw tot verdeeldheid en wordt gevoed door steeds weer nieuw islamofobe uitlatingen en acties. Als voorbeelden noemt de ECRI het opzetten van websites voor het melden van klachten over arbeidskrachten uit Roemenië, Polen en Bulgarije in 2012 en asielzoekers in 2015 en een Mohammed-cartoonwedstrijd van de PVV in augustus 2018.

Van maatschappelijke organisaties en verschillende deskundigen zei de ECRI vernomen te hebben dat diverse andere politieke partijen hierop ook in termen van “wij en zij” zijn gaan spreken. Dat varieert volgens de commissie van collectieve verwijten aan groepen mensen op basis van hun migratieachtergrond of godsdienst tot bagatellisering van vooroordelen en negatieve beeldvorming van moslims in vergelijking tot ‘de gewone Nederlander’. Hierbij wordt ook verwezen naar de verkiezingscampagne van 2017 toen de minister-president het in een open brief die op internet en in krantenadvertenties verscheen schreef: ‘We voelen een groeiend ongemak wanneer mensen onze vrijheid misbruiken om hier de boel te verstieren, terwijl ze juist naar ons land zijn gekomen voor die vrijheid. [...] Ik begrijp heel goed dat mensen denken: als je ons land zo fundamenteel afwijst, heb ik liever dat je weggaat. Dat gevoel heb ik namelijk ook. Doe normaal of ga weg.’ Ook wees de ECRI op uitlatingen van minister van Buitenlandse Zaken Blok (VVD), die in 2018 stelde dat hij geen multiculturele samenlevingen kent die vreedzaam zijn en dat het genetisch bepaald is dat de mens zich niet aan ‘onbekende mensen’ bindt.¹⁷⁵

De ECRI waarschuwt voor de gevolgen van dit volgens de commissie tot verdeeldheid en vreemdelingenhaar leidend debat. Volgens de ECRI krijgen mensen die tot minderheden

¹⁷³ European Union Agency for Fundamental Rights (2017), Second European Minorities and Discrimination Survey. Muslims Selected Findings.

¹⁷⁴ European Commission Against Racism and Intolerance (2019), *ECRI-rapport over Nederland (vijfde monitoringcyclus)*.

¹⁷⁵ <https://www.nu.nl/politiek/5370869/minister-blok-ik-ken-geen-multiculturele-samenleving-vreedzaam-is.html>.

behoren het gevoel dat het in toenemende mate aanvaardbaar is om neerbuigende en discriminerende opmerkingen te maken, dat zij als tweederangsburgers worden gezien en dat zij worden blootgesteld aan geïnstitutionaliseerde vormen van racisme op basis van verborgen ideeën van blanke suprematie. Het hieruit voortvloeiende gevoel van uitsluiting vergroot de verdeeldheid in de samenleving, stelt de commissie, maakt dat moslims zich minder goed thuis voelen in Nederland en leidt tot de opkomst van parallelle samenlevingen en radicalisering.

3.4 Radicaal-rechts en extreemrechts

De tendens waarbij het gelijkheidsbeginsel voor moslims door het anti-islam sentiment in de samenleving steeds meer onder druk komt te staan, wordt gevoed door groepen die baat hebben bij toenemende polarisatie tussen moslims en niet-moslims. Dat zijn enerzijds (gewelddadige) extremisten die claimen uit naam van de islam te handelen en anderzijds radicaal- en extreemrechtse politieke partijen en groeperingen die sinds de laatste twee decennia een meer prominente plek in het politiekmaatschappelijke debat en in de Tweede Kamer hebben gekregen.

3.4.1 Begripsbepaling

De verschillende termen die soms dwars door elkaar heen gebruikt worden om de uiterst rechterflank in politiek en maatschappelijk Nederland te duiden, vragen om nadere toelichting.¹⁷⁶ Wij beperken ons hier tot de begrippen die in sociaalwetenschappelijk onderzoek en in het politiek-maatschappelijke debat het meest gangbaar zijn.

Rechtsextremisme is een verzamelbegrip voor politieke opvattingen aan de uiterste rechterkant van het gangbare politieke links-rechts spectrum en voor de organisaties die deze opvattingen aanhangen en uitdragen. Onder wetenschappers die zich bezighouden met het bestuderen van extreemrechts en de politieke opvattingen die deze stroming uitdraagt, treffen we een globale overeenstemming aan dat het bij deze opvattingen, afgezien van verschillen in gradaties en accenten, in ieder geval gaat om de volgende gemeenschappelijke ideologische kenmerken:

- Een directe of indirecte weerstand tegen de erkenning van het principe van fundamentele gelijkheid van mensen zoals neergelegd in mensenrechtenverdragen.
- Een positieve oriëntatie op het 'eigene' gaat samen met een negatieve oriëntatie op wat als 'vreemd' of 'anders' wordt gezien: nationalisme, ethnocentrisme en racisme zijn sterk ontwikkeld.
- Een directe of indirecte weerstand tegen het heersende politieke systeem van de parlementaire democratie en de constitutionele rechtsstaat. Tegenwoordig gaat het vaker niet zozeer om de instituties als zodanig maar om het feitelijke functioneren van regering, politieke partijen en andere instellingen zoals de rechterlijke macht. Dit

¹⁷⁶ Dat blijkt onder andere uit de wirwar aan - overigens vaak door de stromingen zelf verkozen - benamingen, waaronder extreemrechts, radicaal rechts, Alt-right, rechts- of nationaal-populisme, Nieuw Rechts, uiterst rechts, (neo)fascisme, (neo)nazisme, rechts-fundamentalistisch, totalitair- en wit-nationalisme.

wordt vaak gekoppeld aan een populistische claim zelf het 'gewone volk' te vertegenwoordigen.

- De neiging een sterk hiërarchische organisatievorm te gebruiken die wordt gedomineerd door een autoritaire leider.¹⁷⁷

Voor de naoorlogse periode wordt wat organisatieverbanden betreft wel een onderscheid gemaakt tussen de klassieke, vaak neonazistische partijen en groeperingen en de postindustriële formaties die zich vanaf het begin van de jaren tachtig van de vorige eeuw ontwikkelden. De laatste uitte zich in het algemeen gematigder dan de eerste en keren zich niet *principieel* tegen de democratische rechtsorde. Zij maken meestal zelfs deel uit van het systeem. Tegelijkertijd proberen zij dit systeem van zijn legitimiteit te ontdoen in de ogen van de bevolking. Daarnaast zijn meer actiegroep-achtige straatformaties actief die vooral bestaan uit jongeren.

Het betreft bij extreemrechts zeker geen eenduidig, helder afgebakend en theoretisch gefundeerd en gesloten wereldbeeld maar er komen variaties, accenten en gradaties voor. Het gaat om een dynamisch verschijnsel waarvan de concrete invulling verandert naar tijd en plaatselijke omstandigheden. Naast een partijpolitieke oriëntatie kan het evenzeer gaan om een diffuse mentaliteit, zoals we die kunnen aantreffen bij ongeorganiseerde jongeren, en om betekenisconstructies die zijn ingegeven door alledaagse ervaringen van gewone burgers.

Ook in Nederland is veel discussie geweest in de wereld van wetenschappers en andere deskundigen over definitie en afbakening van extreemrechts en welke formaties onder deze karakterisering zouden moeten vallen. In een studie naar radicalisering onderscheiden Moors en collega's bijvoorbeeld rechtsradicalisme van rechtsextremisme.¹⁷⁸

De AIVD maakte al in 2011 een onderscheid tussen extreemrechts en rechtsextremistisch waarbij de doorslaggevende criteria zijn of doelen antidemocratisch zijn en middelen

¹⁷⁷ We sluiten in dit rapport aan bij de begripsbepaling die in eerdere Monitorstudies werd gebruikt (zie Van der Valk 2012, 2015, 2017) Zie voor dit al langer lopend debat in de internationale wetenschappelijke literatuur onder meer: Backes, U. & P. Moreau (1994), *Die extreme Rechte in Deutschland: Geschichte - gegenwärtige Gefahren - Ursachen - Gegenmassnahmen*. München: Akademie-Verlag; Betz, H-G (2003), 'The growing threat of the radical right', in: P. Merkl & L. Weinberg (eds.), *Right-wing extremism in the twenty-first century*. London/Portland: Frank Cass, p. 74-93; Eatwell, R. (2003), 'Ten theories of the extreme right', in: P. Merkl & L. Weinberg (eds), *Right-wing extremism in the twenty-first century*, p. 47-74; Hainsworth, P. (2000), *The politics of the extreme right: from the margins to the mainstream*. London: Pinter; Husbands, C. (2002), 'How to tame the dragon, or what goes around comes around: a critical review of some major contemporary attempts to account for extreme-right racist politics in Eastern Europe', in: Schain, M. A. Zolberg & P. Hossay (eds.), *Shadows over Europe: the development and impact of the extreme right in Western Europe*. New York: Palgrave Macmillan, p. 38-59; Ignazi, P. 'The extreme right: defining the object and assessing the causes', in: Schain, M. A. Zolberg & P. Hossay (eds.), *Shadows over Europe*, p. 23-37; Jaschke, H-G. (2001), *Rechtsextremismus und Fremdenfeindlichkeit: Begriffe - Positionen - Praxisfelder*. Wiesbaden: Westdeutscher Verlag; Kowalsky, W. & W. Schroeder (eds.) (1994), *Rechtsextremismus: Einführung und Forschungsbilanz*. Opladen: Westdeutscher Verlag 1994; Pfahl-Traughber, A. (1994), *Volkes Stimme? Rechtspopulismus in Europa*, Bonn: Dietz; Pfahl-Traughber, A. (1995), *Rechtsextremismus: eine kritische Bestandsaufnahme nach der Wiedervereinigung*. Bonn: Bouvier. Meer recente bijdragen uit eigen land worden in het vervolg van dit hoofdstuk besproken.

¹⁷⁸ Moors, H (e.a.) (2009), *Polarisatie en radicalisering in Nederland: een verkenning van de stand van zaken in 2009*, Tilburg: IVA beleidsonderzoek en advies, p. 78-89.

ondemocratisch.¹⁷⁹ Extreemrechtse organisaties opereren op de rand van de democratische rechtsorde maar blijven binnen de grenzen van de wet. Rechtsextremistische organisaties overschrijden deze grenzen, bijvoorbeeld door het gebruik van geweld en intimidatie of door het verspreiden van haat als middel in te zetten.

Onderzoeker en publicist Nikki Sterkenburg bereidt een proefschrift voor over dit onderwerp waarin zij een indeling maakt met nationalisme als kern. Zij ziet het huidige radicaal- en extreemrechtse landschap vooral als een netwerk van persoonlijke relaties, zonder gedeelde ideologie, maar met een politieke overtuiging die hyperindividueel is en is gebaseerd op bij elkaar geraapte denkbeelden. Die denkbeelden zijn grofweg in te delen in drie pijlers in te delen: cultureel nationalisme (anti-islam en voorstander van gedwongen assimilatie), etno-nationalisme (elk volk z'n eigen staat en terug naar traditionele rollen binnen het gezin) en raciaal nationalisme (het 'blanke volk' is superieur en moet anderen overheersen).¹⁸⁰ Daartussen wordt volgens Sterkenburg op verschillende thema's over en weer geshopt.

Individen zijn in haar optiek extreemrechts wanneer zij een uitgesproken ideologie hebben die wordt gekenmerkt door nationalisme, racisme, xenofobie, een antidemocratische houding en/of de roep om een sterke staat. Dit uit zich in het verlangen naar een autoritaire staat, de bereidheid tot het gebruik van geweld, het willen inperken van de parlementaire democratie, streven naar een homogene etnische staat, het afwijzen van het gelijkheidsbeginsel en/of het willen inperken van grondrechten (van burgers in het algemeen, of van specifieke etnische of religieuze groepen).

Individen zijn in de indeling van Sterkenburg radicaal-rechts wanneer zij een uitgesproken ideologie hebben die wordt gekenmerkt door autoritarisme, nativisme en populisme. Hun overtuiging uit zich in het verlangen naar het willen inperken van de invloed van een gepercipieerde (politieke) elite en het streven naar een homogene culturele samenleving. Hoewel zij niet expliciet de parlementaire democratie afwijzen, kunnen hun verlangens daarmee wel op gespannen voet staan omdat zij de grondrechten en burgerlijke vrijheden van religieuze en etnische minderheden willen inperken.

Om die reden kiest Sterkenburg in haar onderzoek om steeds de term 'radicaal- en extreemrechts' te gebruiken. Daarin zijn beide definities samengevoegd tot: *het streven naar een homogene culturele of etnische staat, door middel van het inperken van grondrechten en burgerlijke vrijheden van religieuze en etnische minderheden, al dan niet met geweld.*¹⁸¹

3.4.2. Rechts-populisme, radicaal-rechts en extreemrechts

Ook in onderzoek naar politieke partijen wordt onderscheid gemaakt tussen enerzijds radicaal-rechtse of radicaal rechts-populistische partijen en anderzijds extreemrechtse partijen.¹⁸² De ideologie van radicaal-rechtse partijen wordt volgens politicologen Cas

¹⁷⁹ General Intelligence and Security Service (2011), *Right-wing extremism and the extreme right in the Netherlands*, Den Haag: AIVD, p. 5.

¹⁸⁰ Sterkenburg, N., 'Hoe het extreemrechtse geluid gewoon werd', *Vrij Nederland*, 22 januari 2020.

¹⁸¹ Sterkenburg, N. (2021), *Van actie tot zelfverwezenlijking. Routes van toetreding tot radicaal- en extreemrechts*, Universiteit Leiden (dissertatie), verwacht mei 2021

¹⁸² Akkerman, T, S. L. de Lange, & M. Rooduijn (eds.) (2016), *Radical right-wing populist parties in Western Europe: into the mainstream?*, London: Routledge.

Mudde en Sarah de Lange doorgaans gekenmerkt door een combinatie van *autoritarisme*, *nativisme* en *populisme*.¹⁸³ Daarin krijgt het *autoritarisme* vorm in de roep om een staat met sterke leiders, en veel nadruk op 'law & order' en tucht. *Nativisme* staat voor een combinatie van xenofobie en nationalisme, een angst voor vreemdelingen gekoppeld aan het streven naar een mono-culturele natie.

Over de duiding van populisme lopen de meningen uiteen. Politicoloog Jan-Werner Müller en politiek filosoof Sybe Schaap gaan vooral in op de verhouding van populisme tot de democratische rechtsstaat.¹⁸⁴ Müller noemt populisme "de permanente schaduw van representatieve politiek."¹⁸⁵ Populisten zeggen tegen de elite te zijn maar zijn feitelijk tegen een pluriforme samenleving. Ze zouden zowel weten wat goed is voor het volk, als wat het volk wil. Deze exclusieve claim op representatie maakt populistische partijen volgens Müller bijna immuun voor kritiek van andere politieke en maatschappelijke actoren; reden voor Müller om populisme te zien als bedreiging voor de democratie en de rechtstaat. Schaap stelt dat het huidige populisme zowel een symptoom als een katalysator is van een sluipend, maar acuut proces van verval van de democratisch rechtsstaat en de instituties waarop deze is gebaseerd.¹⁸⁶ Hij spreekt van een 'koude burgeroorlog', waarbij stigmatisering, belediging en opruiing instrumenten zijn die meer belang en gewicht krijgen dan feiten.

Anders dan Müller en Schaap ziet Mudde populisme als een 'dunne' ideologie, niet als een politieke strategie. Populisme verdeelt de samenleving volgens Mudde in twee groepen die tegenover elkaar staan: het pure volk aan de ene kant en de corrupte elite aan de andere kant. Populisten willen dat de politiek de algemene wil van het volk volgt. Met 'dunne ideologie' bedoelt Mudde dat het populisme zich in principe maar over een beperkt aantal zaken daadwerkelijk uitspreekt. Populistische partijen verbinden populisme met andere ideologieën. Bij rechts is dat vaak het nationalisme, bij links het socialisme.¹⁸⁷

Populistisch radicaalrechts houdt zich meer dan extreemrechts in de officiële lijn ver van geweld en wil binnen de parlementaire democratie macht verkrijgen. De democratie als politiek systeem staat niet ter discussie, al gaat het dan uitsluitend over de wil van de meerderheid en niet over belangrijke aspecten van dit politieke systeem als de bescherming van minderheden en de scheiding van de machten. Politiek socioloog Matthijs Rooduyn stelt dat rechts-radicalen partijen niet automatisch populistisch zijn en rechts-populistische partijen ook niet vanzelf nativistisch. In de praktijk blijken populisme (weerstand tegen een corrupte elite) en nativisme ('anderen' zijn gevaarlijk) echter ideeën te vertegenwoordigen die naadloos combineren: "Dan ontstaat het idee: de elite heeft de deuren opengezet voor die anderen, waardoor onze normen, cultuur en tradities nu gevaar lopen."¹⁸⁸

¹⁸³ Lange, S. de (2015), 'Over extreem-rechts, radicaal-rechts en echte neonazi's', in: *Stuk Rood Vlees*, 28 oktober.

¹⁸⁴ Zie ook: Valk, I. van der (2019), *Wilders' Party for Freedom and the Dutch Alt-right*, in: Alan Waring (ed.); *The New Authoritarianism Vol. 2 - A Risk Analyses of the European Alt-Right Phenomenon*, pp.

¹⁸⁵ Müller, J.W. (2016), *What is Populisme?* Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

¹⁸⁶ Schaap, S. (2016), *Rechtsstaat in Verval. Over de Lange Arm door de Instituties*, Budel: Damon.

¹⁸⁷ Mudde, C. & C. Rovira Kaltwasser (2017), *Populism. Elementaire deeltjes # 51*, Amsterdam: Amsterdam University Press.

¹⁸⁸ <https://www.nu.nl/weekend/5850573/je-bent-een-populist-maar-wat-betekent-dat-eigenlijk.html>

Radicaalrechts-populistische partijen vertegenwoordigen in bijna alle landen in de EU een substantieel deel van het electoraat.¹⁸⁹ Soms zijn ze aan de macht of zitten in de regering. In ander gevallen bepalen ze via gedoogconstructies voor een belangrijk deel de koers op zaken als vluchtelingen en migratie en hebben forse invloed op het politiekmaatschappelijke debat over de islam en moslims. Extreemrechtse partijen staan voor een - al dan niet gewelddadige - verwerping van de democratie ten faveure van (bijvoorbeeld) een dictatuur of eenpartijstaat en zijn veel openlijker racistisch.¹⁹⁰ Hun aanhang en invloed is doorgaans kleiner.

De PVV

In de lijn van deze theoretische analyses zien we de opkomst en bestendiging in bijna heel Europa van politieke partijen die zich al dan niet openlijk bedienen van xenofobie, islamofobie en racistisch gedachtegoed.¹⁹¹ In deze paragraaf besteden we vooral aandacht aan de politieke partij in Nederland die daar de meest uitgesproken exponent van is: de PVV. De focus ligt hier op de buitenparlementaire activiteiten van de PVV en de autoritair heersende partijleider Geert Wilders, omdat die bij uitstek de verbinding leggen tussen partijpolitiek en het uiterst rechtse spectrum in de Nederlandse samenleving, waarbinnen stigmatisering en discriminatie van en haatzaaien tegen moslims aan de orde van de dag is. Vervolgens is er in deze paragraaf ook aandacht voor nieuwkomer Forum voor Democratie.

Hoewel de PVV zich op nationaal niveau - al dan niet achteraf - bewust distantieert van alles wat naar extreemrechts (ver)wijst, is er een aantoonbare link met Pegida en wordt de PVV door de meeste extreemrechtse organisaties gezien als een 'politieke zielsverwant'.¹⁹² De partij van Wilders werkt bovendien in Europa intensief samen met partijen met een (lange) geschiedenis van racisme en antisemitisme, zoals de AFD, FPÖ, Front National, Lega Nord en Vlaams Belang.

Diverse PVV'ers hebben een extreemrechts verleden en de demonstratie 'Genoeg is Genoeg' van de PVV 'tegen Rutte III, islamisering en discriminatie van Nederlanders' (zie affiche) op 20 januari 2018 trok een breed scala aan radicaal- en extreemrechtse organisaties aan.¹⁹³

¹⁸⁹ In Europa zijn dat de PVV, Vlaams Belang, Rassemblement National (Front National), Lega Nord, Alternative für Deutschland (AfD), de Freiheitliche Partei Österreichs (FPÖ), UKIP, Svenska Demokraterna, de Dansk Folkeparti, het Spaanse Vox en een hele reeks aan partijen uit het voormalige Oostblok (waaronder in Hongarije, Polen en Slowakije).

¹⁹⁰ Waaronder in Europa de Nederlandse Volks Unie (NVU), de Gouden Dageraad (Griekenland), CasaPound (Italië), Jobbik (Hongarije), Stram Kurs (Denemarken) en de Nazionalsozialistische Untergrund (Duitsland).

¹⁹¹ <http://www.republiekallochtonie.nl/blog/achtergronden/groei-rechts-nationaal-populisme-en-extreemrechts-in-europa-zet-fors-door>.

¹⁹² <https://www.nrc.nl/nieuws/2015/04/13/wilders-spreekt-menigte-bij-pegida-bijeenkomst-toe-a1417104>. Wanneer er toch rechtsextremisten actief worden binnen de PVV worden die doorgaans uit de partijstructuur verwijderd. Dit speelde bijvoorbeeld bij de PVV-lijsttrekker voor de raadsverkiezingen in Rotterdam, die in december 2017 werd gepresenteerd. Enkele uren na deze lijsttrekkerspresentatie bleek dat deze man actief betrokken was bij het studiegenootschap Erkenbrand en zich daar bovendien racistisch en antisemitisch had uitgelaten. Hij werd daarop door de PVV zonder verdere discussie afgevoerd van de kandidatenlijst.

¹⁹³ Het ging daarbij om Voorpost, Identitair Verzet, Erkenbrand, Nederlandse Volks Unie, Pegida, Rechts in Verzet en Stop Antifa Terreur.

Er is geen diepgravend onderzoek nodig om overeenkomsten te zien tussen het anti-islamdiscours van de PVV en de acties van radicaal- en extreemrechtse organisaties. Een belangrijk onderdeel van de boodschap van Geert Wilders vormt de stellingname dat 'onze' (joods-christelijke) identiteit en tradities onder druk staan door de 'islamisering' van de maatschappij.¹⁹⁴ Het gaat daarbij vooral om de door hem consequent als onhanteerbaar voorgestelde toename van het aantal immigranten uit moslimlanden en de daarmee samenhangende even imaginaire snel en massaal om 'ons' heen grijpende institutionalisering van de islam. In combinatie met een daardoor toenemende invloed van 'het' islamitische gedachtengoed zou de samenleving een steeds meer islamitisch karakter krijgen en daarmee dus 'islamiseren'. Daar blijkt in de praktijk geen sprake van te zijn.¹⁹⁵ Maar deze imaginaire aannames dienen wel als inhoudelijke onderbouwing en mobiliserende drijfveer voor veel acties van extreem- en radicaalrechts. Niet alleen de uitgesproken meningen over de islam, moslims, migratie en vluchtelingen, maar ook de wens om over deze onderwerpen openlijk en ongelimiteerd te mogen spreken zonder beperking van discriminatieverboden, worden door de PVV en verschillende extreemrechtse organisaties gedeeld.¹⁹⁶

Hoewel anti-Europa standpunten en een anti-establishment opstelling onderdeel uitmaken van de (rechts)populistische politieke strategie, vormen maatregelen tegen moslims en immigratie de hoofdmoot van het PVV-programma. 'De-islamisering van Nederland' is hierbij het belangrijkste motto en streven. Vanaf de oprichting van de partij worden voorstellen gedaan die haaks staan op elementaire vrijheden en mensenrechten die zijn verankerd in de grondwet en internationale verdragen.¹⁹⁷ De PVV wil de grenzen dicht voor asielzoekers en immigranten uit islamitische landen. Daarnaast wil deze partij de tijdelijke verblijfsvergunningen van asielzoekers intrekken. Deze maatregelen zijn strijdig met het internationale en Europese recht en het discriminatieverbod.¹⁹⁸ Ook wil men alle moskeeën en islamitische scholen sluiten, de koran verbieden en radicale moslims preventief opsluiten. Hier treedt strijdigheid op met de vrijheid van onderwijs, de vrijheid van godsdienst, de vrijheid van meningsuiting en het recht op een behoorlijk proces en het non-discriminatiebeginsel.¹⁹⁹ Het moet vrouwen in publieke functies verboden worden om een hoofddoek te dragen en ook andere islamitische uitingen die in strijd zijn met de openbare orde zouden moeten worden verboden. Het blijft overigens onduidelijk op welke uitingen de PVV hier doelt. Hier zijn de vrijheid van godsdienst en het non-discriminatiebeginsel in het geding.²⁰⁰

¹⁹⁴ De term islamisering wordt vooral gebruikt in kringen van aanhangers van de Eurabië-theorie: Grootschalige immigratie en hoge geboortecijfers zouden volgens deze theorie onderdeel van de strategie van moslims zijn om Europa over te nemen.

¹⁹⁵ www.republiekallochtonie.nl/blog/achtergronden/de-islamisering-van-nederland-de-feiten.

¹⁹⁶ Tierolf, B., L. Drost en M. van Kapel (2018), *Zevende rapportage racisme, antisemitisme en extreemrechts geweld in Nederland. Incidenten, aangiftes, verdachten en afhandeling in 2017*.

¹⁹⁷ En die voorstellen gaan steeds een stapje verder. Zo radicaliseerde een verbod op de bouw van nieuwe moskeeën uit 2012 naar het sluiten van alle moskeeën en islamitische scholen in 2017.

¹⁹⁸ Zie het oordeel van de Commissie Rechtstatelijkheid in verkiezingsprogramma's in: Verkaart, W.J. (e.a.) (2017), *De rechtsstaat, een quick scan, de partijprogramma's voor de verkiezingen 2017 rechtsstatelijk?*, Den Haag: Nederlandse Orde van Advocaten.

¹⁹⁹ Ibidem.

²⁰⁰ Ibidem.

Wouter Veraart, hoogleraar Encyclopedie der rechtswetenschap en rechtsfilosofie, noemde het PVV-programma uit 2017 - al was het maar één A4-tje - dan ook 'een gevaar voor de rechtsstaat'²⁰¹:

“Wat de PVV in feite doet, is het weghalen van elke mogelijkheid om het islamitische geloof uit te oefenen in Nederland. Dat raakt niet alleen de vrijheid van godsdienst, maar ook de vrijheid van onderwijs, de vrijheid van meningsuiting, de vrijheid van vereniging, et cetera. Het gaat heel erg ver en het is eigenlijk ongelooflijk wat daar wordt voorgesteld.”

Ondanks de samenwerking met Europees extreemrechts, ondanks de verschillende rechtszaken en het politieke isolement in Den Haag, ondanks de anti rechtsstatelijkheid en het discriminerende karakter van veel punten uit het verkiezingsprogramma en ondanks het vertrek van veel PVV politici uit verschillende functies en schandalen rond anderen, blijft de electorale steun voor de PVV, afgezien van tijdelijke inzinkingen, onverminderd groot.

Op inhoudelijke onderbouwing en uitvoerbaarheid van zijn uitspraken, die hij bijna uitsluitend via Twitter met de wereld deelt, valt Wilders zelden te betrappen. In een (zeldzaam) tv-interview bijvoorbeeld bij WNL met Rick Nieman in 2017, kwam Wilders ter verdediging van het Koranverbod niet verder dan dat Mein Kampf van Adolf Hitler ook niet meer te verkrijgen is.²⁰² Hij noemde het door de Tweede Kamer in 2007 aangenomen blijvende verbod op de verkoop van Mein Kampf “een links feestje”, terwijl de PVV daar juist zelf voor stemde en ‘links’ tegen. Het voorstel om de verkoop van Mein Kampf vrij te geven kwam nota bene van minister Plasterk (PvdA) als reactie op Wilders’ voorstel de Koran te verbieden.²⁰³ Als belangrijkste voorbeeld van islamisering in Nederland noemde Wilders in de uitzending dat er in schoolkantines alleen nog maar halalvoedsel te verkrijgen is; dat bleek bij 1 van de 114 onderzochte scholen het geval.²⁰⁴

Buitenparlementaire acties van de PVV: 2017-2020

Hieronder een overzicht van vooral buitenparlementaire acties van Wilders en de PVV (of gerechtelijke uitspraken daarover) sinds 2017, die gericht zijn tegen de islam, moslims en hun instituties.

Wilders niet vervolgd om anti-islamspeech in Wenen

In juni 2017 besloot het Openbaar Ministerie Wilders niet te vervolgen voor omstreden uitspraken die hij in 2015 deed in Wenen.²⁰⁵ Hij deelde met het publiek op de Wiener Hofbrug in 2015 onder meer dat “de islamitische ideologie een ideologie van oorlog en haat is” en “hoe minder islam hier is, hoe beter.” Ook zei hij: “De islam roept mensen op terroristen te zijn, de Koran laat daar geen twijfel over bestaan.” Een moslimorganisatie uit Wenen deed aangifte tegen Wilders, waarna het Oostenrijkse Openbaar Ministerie een gerechtelijk vooronderzoek begon op verdenking van aanzetten tot (rassen)haat. Begin 2017 werd de kwestie overdragen aan Nederland. Van genoemde verdenking was volgens het Nederlandse OM geen sprake: “Wilders sprak bij deze gelegenheid over de islam, niet over de groep moslims die wordt gekenmerkt door hun islamitische geloof. Dit valt voor de

²⁰¹ <https://www.nrc.nl/nieuws/2017/02/14/politici-brengen-rechtsstaat-in-gevaar-6674160-a1545915>

²⁰² <https://www.parool.nl/columns-opinie/rick-nieman-de-hoe-vragen-wel-gesteld-aan-wilders~b968d764/>

²⁰³ <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/plasterk-wil-af-van-verbod-op-mein-kampf~b1e550ff/>

²⁰⁴ <https://leidenislamblog.nl/articles/de-halalisering-van-de-schoolkantine>

²⁰⁵ <https://www.ad.nl/politiek/wilders-komt-weg-met-anti-islamspeech-in-wenen~ae0dc3dd/>

Nederlandse wet onder geloofskritiek en geldt niet als belediging van een bevolkingsgroep of haatzaaien.”²⁰⁶

Maart 2018: PVV zet anti-islam campagnevideo online

In een 2,5 minuten durende verkiezingsspot van de PVV uit maart 2018 verschenen na de woorden Islam is..... woorden waaronder geweld, terreur, Jodenhaat, homohaar en slavernij. Na het woord ‘dodelijk’ droop bloed van de letters af.²⁰⁷ Het Openbaar Ministerie (OM) gaf begin mei aan de PVV niet te vervolgen voor het campagnefilmje. Er werd zeventien keer aangifte gedaan, maar volgens het OM was het filmje niet strafbaar. Het OM was van mening dat het filmje niet aanzet tot haat, discriminatie of geweld en er was geen sprake van ophitsing. Volgens het OM gaan de uitingen alleen over de islam als godsdienst en niet over de aanhangers ervan.²⁰⁸

Cartoonwedstijd

De PVV-leider gaf in juni 2018 te kennen dat hij op 10 november van dat jaar een tekenwedstrijd in het streng beveiligde deel van de Tweede Kamer (waar zijn partij gehuisvest is) zou organiseren. Iedereen mocht meedoen aan de wedstrijd, zolang het onderwerp van de spotprent maar de profeet Mohammed zou zijn. Volgens Wilders draaide de met 10.000 dollar van een anonieme gever beloonde wedstrijd om vrijheid van meningsuiting en niet om provocatie. "Vrijheid van meningsuiting gaat boven alles", twitterde de PVV-leider.²⁰⁹ Wilders zei eerder dat hij de ‘mooiste spotprenten’ wilde bundelen in ‘een Charlie Hebdo-achtig blad’, samen met interviews met de cartoonisten. Hij verwees hiermee naar het Franse satirische magazine dat in 2015 doelwit was van een terroristische aanslag die werd opgeëist door Al Qaida, waarbij twaalf mensen het leven lieten.²¹⁰

Aanvankelijk was er weinig reactie op dit initiatief van Wilders. Volgens het Contactorgaan Moslims en Overheid (CMO) was er geen sprake van onrust onder Nederlandse moslims. "Waarschijnlijk zijn wij gewend geraakt aan de acties van Wilders. Wij hebben geleerd om hem lekker te laten gaan", zei oud-voorzitter Rasit Bal.²¹¹ De NCTV, de Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid, zag aanvankelijk geen veiligheidsbezwaren tegen de wedstrijd, maar na de toenemende bedreigingen aan het adres van Wilders en zelfs een arrestatie voor een mogelijke moordaanslag op de PVV-leider, veranderde die houding.²¹² Na dagen van dreiging en protest – duizenden gingen de straat op in Pakistan – blies Wilders de cartoonwedstrijd af om in zijn woorden ‘het risico van islamitisch geweld te vermijden’.²¹³ ‘Maar het gaat niet alleen om mij’, zei Wilders, “inmiddels lopen ook anderen gevaar door alle dreigementen van extreme moslims. Mijn punt over het gewelddadige en intolerante

²⁰⁶ <https://www.nu.nl/geert-wilders/4750254/wijst-verzoek-oostenrijk-strafvervolging-wilders-af.html>

²⁰⁷ https://www.youtube.com/watch?time_continue=2&v=NoBeCQhWFFY

²⁰⁸ <https://nos.nl/artikel/2229879-om-seponeert-zaak-campagnefilmje-pvv.html>

²⁰⁹ <https://www.nu.nl/dvn/5439713/onrust-cartoonwedstrijd-spotprenten-profeet-mohammed.html>

²¹⁰ <https://nos.nl/artikel/2248092-de-cartoonwedstrijd-van-wilders-wat-houdt-die-precies-in.html>

²¹¹ Ibidem

²¹² <https://nos.nl/artikel/2248081-veiligheidsdiensten-toenemende-dreiging-in-nederland-om-cartoonwedstrijd.html>

²¹³ <https://nos.nl/artikel/2248227-wilders-blaast-cartoonwedstrijd-af-vanwege-dreigementen.html>

karakter van de islam is nu hiermee opnieuw aangetoond."²¹⁴

Halil Karaaslan, destijds voorzitter van het Contactorgaan Moslims en Overheid (CMO), liet weten verdrietig te zijn: "Absoluut niet voor de heer Wilders. Maar vooral vanwege hoe dit moet gaan en dat dit Nederland op zo'n manier raakt.... Wilders was uit op een provocatie en dat is hem gelukt. Als hij het belang van ons land voorop had gesteld, was hij niet zo met onze nationale veiligheid omgegaan. Ik besef dat moslims er weer niet goed op staan en dat een deel van Nederland denkt dat moslims intolerant zijn. Dat beeld zal ik moeten bestrijden."²¹⁵ De aanslag van Jawed S. op twee Amerikanen op Amsterdam CS, die zei te handelen als reactie op de oproep van Wilders een cartoonwedstrijd te organiseren, sprak dat beeld niet tegen.²¹⁶ Op 14 oktober 2019 werd Jawed S. veroordeeld tot bijna 27 jaar gevangenisstraf en drie miljoen schadevergoeding aan een van de slachtoffers van zijn daad.²¹⁷

Vervolgproces 'minder, minder, minder....'

Wilders zei tijdens een partijbijeenkomst op de verkiezingsavond van 19 maart 2014: 'Willen jullie in deze stad en in Nederland meer of minder Marokkanen?' In antwoord hierop werd door het vooraf geïnstrueerde publiek zestien keer 'minder' gescandeerd. Wilders vervolgde: 'nah,....dan gaan we dat regelen'.²¹⁸ Een week daarvoor had Wilders in een interview met de NOS verklaard dat hij hoopte dat mensen in Den Haag zouden kiezen voor "een stad met minder lasten en als het even kan ook wat minder Marokkanen."²¹⁹

Op 3 juli 2019 liet het Openbaar Ministerie over de zaak in hoger beroep weten dat Wilders door het Haagse gerechtshof moest worden veroordeeld tot een geldboete van 5.000 euro.²²⁰ Volgens de advocaten-generaal maakte hij zich door het ophitsen van zijn aanhangers in maart 2014 schuldig aan het aanzetten tot haat en discriminatie tegen Marokkaanse Nederlanders. Ook was er volgens de aanklagers sprake van groepsbelediging omdat de fractieleider van de PVV 'volstrekt ongefundeerd' een complete bevolkingsgroep heeft weggezet als tweederangs. Zij gaven aan dat juist een politicus een bijzondere verantwoordelijkheid heeft om in een rechtsstaat zijn woorden zorgvuldig te kiezen. Wilders werd daarvoor al eerder in 2016 veroordeeld. Hij werd toen schuldig bevonden aan groepsbelediging en het aanzetten tot discriminatie, maar werd vrijgesproken van aanzetten tot haat.

De zaak gaat inmiddels allang niet alleen meer over de uitspraken van Wilders, maar voor een belangrijk deel ook over de bemoeienis van het ministerie van Justitie met het proces. Wilders was en is ervan overtuigd dat toenmalig justitieminister Opstelten zijn invloed heeft uitgeoefend om hem strafrechtelijk aan te pakken.²²¹ Het OM zegt op haar beurt dat het zelfstandig de beslissing heeft genomen de PVV-voorman te vervolgen. Als reactie op de uitspraak in de hoger beroepzaak liet Wilders weten dat de advocaten-generaal zich

²¹⁴ <https://nos.nl/artikel/2248244-wilders-schrapt-cartoonwedstrijd-dit-ging-eraan-vooraf.html>

²¹⁵ Ibidem.

²¹⁶ www.parool.nl/nieuws/om-aanslag-op-cs-was-eenmansactie-van-jawed-s~b6addaa4/

²¹⁷ <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/jawed-s-krijgt-27-jaar-cel-en-moet-slachtoffer-3-miljoen-euro-betalen~b4d2f5b5/>

²¹⁸ <https://www.nrc.nl/nieuws/2020/09/03/was-het-nou-discriminatie-of-niet-a4010798>

²¹⁹ <https://nos.nl/artikel/622548-uitspraak-wilders-wekt-afkeer.html>

²²⁰ <https://www.om.nl/actueel/nieuws/2019/07/03/om-in-hoger-beroep-wilders-is-schuldig-en-verdient-straf>

²²¹ <https://www.bnr.nl/nieuws/juridisch/10414061/hoger-beroep-wilders-proces-morgen-hervat>

'moesten doodschamen' en 'verblind zijn door haat tegen hem en de PVV'. Hij noemde de strafzaak tegen hem een 'politieke poppenkast' en 'maffiapraktijken'.²²²

In het hoger beroep dat Wilders aanspande kwam het gerechtshof Den Haag op vrijdag 4 september 2020 tot een veroordeling voor groepsbelediging. Anders dan in 2016 besloot het hof tot vrijspraak voor het aanzetten tot discriminatie.²²³ Het hof ziet geen inmenging van de minister of ambtenaren in de vervolgingsbeslissing of in de strafzaak. Ook was er volgens het hof geen sprake van onjuiste voorlichting van de strafrechter door het Openbaar Ministerie.²²⁴ Wilders kreeg geen straf, omdat het hof van mening is dat door de bijzondere persoonlijke omstandigheden (met 'strafoplegging geen doel meer wordt gediend'. Wilders betaalt immers al jaren een hoge prijs voor het uitdragen van zijn mening. De PVV-leider is in cassatie gegaan bij de Hoge Raad.

Parlementaire acties van de PVV

Islamwet

In september 2018 diende de PVV een initiatiefvoorstel in waarin de partij haar standpunt ten aanzien van de islam in Nederland tot wet probeert te maken. Het initiatiefwetvoorstel werd door de PVV geïntroduceerd als 'de islamwet'.²²⁵ Wilders en het Tweede Kamerlid De Graaf stelden in de memorie van toelichting dat 'de islam een als godsdienst vermomde totalitaire, onverdraagzame en gewelddadige politieke veroveringsideologie is'.²²⁶

Het wetsvoorstel

Artikel 1

De islam is geen godsdienst of levensbeschouwing, maar een gewelddadige, totalitaire ideologie.

Artikel 2

De volgende islamitische uitingen zijn verboden: a. moskeeën; b. scholen; c. koran; d. het dragen van een boerka of een nikaab.

- 1 Onder het eerste lid, onder a, moet ook worden verstaan elke ruimte die gebruikt wordt als islamitisch gebedshuis of gebedsruimte, tenzij dit plaatsvindt in de huiselijke sfeer.
- 2 Alle onderwijsinstellingen zoals bedoeld in het eerste lid, onder b, waar de islamitische ideologie wordt onderwezen zijn verboden.
- 3 De druk, distributie of verkoop van de koran zoals genoemd in het eerste lid, onder c, is verboden.
- 4 Het dragen van een boerka of een nikaab zoals bedoeld in het eerste lid, onder d, is verboden, tenzij dit plaatsvindt in de huiselijke sfeer.
- 5 Eenieder die deelneemt aan de uitingen zoals genoemd in het eerste lid van dit artikel onder a en b en het tweede en derde lid van dit artikel, of deze faciliteert of organiseert, is strafbaar.
- 6 Bij of krachtens algemene maatregel van bestuur kunnen de in het eerste lid genoemde categorieën worden uitgebreid.

Artikel 3

1. Degene die handelt in strijd met artikel 2, eerste lid, onder a, b en c wordt gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste vijf jaren of geldboete van de vierde categorie. 2. Degene die handelt in strijd met artikel 2, eerste lid, onder d, wordt gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste twaalf dagen of geldboete van de tweede categorie.

²²² Wilders haalt uit naar OM: 'Verblind door haat tegen PVV' | RTL Nieuws

²²³ <https://www.rechtspraak.nl/Bekende-rechtszaken/Strafzaak-Wilders>

²²⁴ <https://www.rechtspraak.nl/Organisatie-en-contact/Organisatie/Gerechtshoven/Gerechtshof-Den-Haag/Nieuws/Paginas/Gerechtshof-veroordeelt-Wilders-voor-minder-Marokkanen-uitspraak.aspx>

²²⁵ <https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/wetsvoorstellen/detail?cfg=wetsvoorsteldetails&qry=wetsvoorstel%3A35039>

²²⁶ <https://www.parlementairemonitor.nl/9353000/1/j9vvi5epmj1ey0/vkrzacfdiyzk#p1>

3. De in artikel 2, eerste lid, onder a, b en c gestelde feiten zijn misdrijven. 4. Het in artikel 2, eerste lid, onder d gestelde feit is een overtreding.

Artikel 5

Deze wet wordt aangehaald als: Wet op het verbod van bepaalde islamitische uitingen.

De Raad van State uitte begin mei 2019 forse kritiek op het initiatiefwetsvoorstel van de PVV en adviseerde Wilders om van het wetsvoorstel af te zien.²²⁷ De Raad:

“De islam wordt ‘weg gedefinieerd’ als godsdienst, zodat de vrijheid van godsdienst deze religie en sommige van haar uitingsvormen niet meer beschermt. Daarmee ontnemt het wetsvoorstel een hele bevolkingsgroep op discriminatoire wijze de aanspraak op fundamentele vrijheidsrechten. Dat is in strijd met de Grondwet en met internationale verdragen (..) Het is niet verenigbaar met de kernelementen van de democratische rechtstaat; elementen die de initiatiefnemers juist beogen te beschermen.”²²⁸

De Raad stelde zich op het standpunt dat tegen terreur en extremistische opvattingen kan worden opgetreden op grond van bestaande wetten: “Niet is gebleken of aangetoond dat de geldende wetgeving op dit punt ontoereikend is.” En: “Het opzeggen van internationale verdragen ten behoeve van dit wetsvoorstel zal tot gevolg hebben dat niemand in Nederland daaraan nog rechten kan ontleen. Dit geldt voor zowel moslims als niet-moslims.” De anti-islamwet van de PVV doet volgens het adviesorgaan “in ernstige en onaanvaardbare mate afbreuk aan kernelementen van de democratische rechtsstaat.” De Raad van State stelde dat het islamverbod niet alleen de Grondwet zelf, maar ook het oudste Nederlandse grondrecht (godsdienstvrijheid, red.) ondermijnt, dat nauw samenhangt met de wording van de Nederlandse staat.

Wilders twitterde dat het advies van de Raad van State ‘de prullenbak’ in gaat.²²⁹ Hij zei te vrezen dat niet zijn wet, maar juist de islam in strijd is met de democratische rechtsstaat. Volgens Wilders en De Graaf zijn “politiek correcte reflexen van bange mensen zoals helaas bij de Raad van State in overvloed aanwezig” schadelijk voor de Nederlandse rechtsstaat.²³⁰ Wilders vervolgde op Twitter: “Het is de hoogste tijd onze rechtsstaat en vrijheid te beschermen door uitingen van de gewelddadige totalitaire ideologie islam - die onze rechtsstaat juist ondermijnt en onze vrijheden wil afpakken - eindelijk aan te pakken.”²³¹

De wet is nog niet in stemming gebracht. Dat gaat waarschijnlijk ook niet gebeuren. Uit een verslag van de bevindingen over het voorstel van de commissie voor Binnenlandse Zaken van 12 juni 2019²³² blijkt dat de meeste partijen het voorstel - voorzichtig uitgedrukt - niet steunen. Zo is het CDA van mening dat het voorliggende wetsvoorstel onverenigbaar is met de wezenlijke uitgangspunten van de democratische rechtsstaat. D66 vindt het dieptreurig dat een partij die zegt voor vrijheid op te komen, ruim 850.000 Nederlanders wil verbieden openlijk te geloven wat ze geloven, en hun gebedshuizen en heilige boeken wil verbieden.

²²⁷ <https://www.trouw.nl/politiek/raad-van-state-vernietigend-over-anti-islamwet-van-pvv~b6163c78/>

²²⁸ <https://www.raadvanstate.nl/actueel/nieuws/@115253/samenvatting-advies/>

²²⁹ <https://twitter.com/geertwilderspvv/status/1125377019217313793>

²³⁰ <https://www.welingelichtekringen.nl/anp/pvv-zet-door-met-wet-tegen-islam>.

²³¹ Verbeek, F. & M. van Schie (2019), ‘Raad van State kritisch over islam-wet PVV: wat staat erin?’, op: *Elsevier Weekblad*, 6 mei.

²³² <https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/wetsvoorstellen/detail?id=2018Z16582&dossier=35039>

De SP vraagt of de initiatiefnemers inhoudelijk in kunnen gaan op de kritiek van de Raad van State, dat voorgestelde wet indruist tegen de rechtsstaat en in strijd is met onze Grondwet. GroenLinks benadrukt dat we een pluriforme samenleving vormen waarin we elkaars verschillen accepteren en waarin wij eenieder vrijlaten om zichzelf te zijn binnen de kaders van de wet te koesteren en deelt niet de opvatting dat we moeten streven naar een monocultuur waarin diversiteit niet wordt getolereerd, of erger, wordt beboet en gestraft. De ChristenUnie-fractie tenslotte, vraagt zich af hoe het inperken van fundamentele vrijheden en van de grondbeginselen van de democratische rechtstaat, in de ogen van de indianen diezelfde democratische rechtstaat kan beschermen.²³³

Omvolking

In 2015 introduceerde PVV-kamerlid Bosma voor het eerst de term 'omvolking' in de Tweede Kamer.²³⁴ Sinds eind 2017 wordt in het politieke debat in de Tweede Kamer ook regelmatig gerefereerd aan het veronderstelde beleid van de Europese Unie om - gesteund door nationale regeringen en de media - immigratie te faciliteren of zelf te bevorderen met als doel de vernietiging van de autochtone blanke Europese bevolking. Rutte III zou opzettelijk uit zijn op de 'omvolking' van de Nederlandse samenleving. Hoewel de PVV, geïnspireerd door de Eurabië-theorie al langer waarschuwt voor de islamisering van de Nederlandse samenleving, is het vooral Forum voor Democratie die de term 'omvolking' veelvuldig hanteert.

Forum voor Democratie

Net als de PVV kan Forum voor Democratie (FvD) genoemd worden als verkondiger van politieke standpunten die tot voor kort het exclusieve domein waren van relatief marginale extreemrechtse groeperingen en formaties.

FvD richt zijn pijlen veel minder dan de PVV expliciet en uitsluitend op de islam en moslims. Dat neemt niet weg dat ook deze partij een sterke anti-moslim oriëntatie kent. Zo wil de partij een einde maken aan schoolbezoeken aan moskeeën en vindt men een vorm van kindermishandeling wanneer kinderen tijdens de ramadan mee doen met vasten. Verder wilde de FvD aanvankelijk net als de PVV moslims een aantal grondwettelijke vrijheden ontzeggen, waaronder het bouwen van meer moskeeën.²³⁵ Ook wilde FvD dat het kabinet werk maakt van een hoofddoekvrije generatie en de islam uitsluiten van de grondwettelijke vrijheid van onderwijs, waardoor het opzetten van islamitische scholen onmogelijk wordt.²³⁶

Partijleider Baudet presenteert zich in tegenstelling tot Wilders als een intellectuele dandy à la Pim Fortuyn. Hij verwoordt en belichaamt zowel het ultraconservatieve als het racistische deel van extreemrechts. Anders dan de PVV is de FvD allesbehalve consequent in het afwijzen van dat gedachtengoed en reageert Baudet hooguit verontwaardigd of

²³³ Ibidem

²³⁴ https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/plenaire_verslagen/detail/16ea846d-1c39-4cda-86b4-309207515e85

²³⁵ Het actuele programma van de FvD lijkt opvallend minder uitgesproken. De partij is voor het handhaven van het boerkaverbod en wil islamitische scholen niet meer onmogelijk maken, maar wel misstanden en radicalisering op deze scholen aanpakken.

²³⁶ Zie hiervoor: <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/wat-wil-forum-voor-democratie-het-stemgedrag-van-thierry-baudet-en-theo-hiddema-onder-de-loep~b425e97f/>

dubbelzinnig als hij op banden of gelijkenis met extreemrechts wordt aangesproken.²³⁷ Dat de partij van Baudet doorlopend in verband wordt gebracht met radicaal- en extreemrechts is niet verwonderlijk. Zijn overwinningssrede na de Statenverkiezingen van 2019, waarbij FvD de grootste partij in Nederland werd, stond niet alleen stijf van de ondergangsetoriek.²³⁸ Baudet sprak over de "homeopathische verdunning van de Nederlandse bevolking met alle volkeren van de wereld"²³⁹ en zei te willen dat Europa "dominant Arisch of blank" zou blijven en te vrezen voor de ondergang van 'de boreale wereld'. Deze terminologie toont grote overeenkomsten met concepten als omvolking of 'vervanging van de bevolking' zoals onder meer gebruikt door Jean Marie Le Pen, die Baudet meerdere keren ontmoette.²⁴⁰ De samenzweringstheorie over de 'witte genocide', waarbij wordt beweerd dat invloedrijke Joden en/of moslims uit zijn op de vernietiging van het witte ras door 'vermenging en immigratie', is daar een specifieke uitwerking van.²⁴¹

Eerder al vormde het Tweede Kamerdebat in februari 2018 over de uitspraken van Forum voor Democratie-lid Ramautarsing over ras en IQ voor de nodige ophef. Hij beweerde dat mensen met een donkere huidskleur minder intelligent zouden zijn, en kreeg bijval van Forum Kamerlid Hiddema. Baudet noemde het zelf 'een wetenschappelijke discussie'. Hoewel het door GroenLinks aangevraagde debat juist bedoeld was om de uitspraken te veroordelen werd het door respondenten van onderzoeker Nikki Sterkenburg die aanhangers zijn van de rassenleer als een overwinning beschouwd:

'Het ging in de Tweede Kamer gewoon over de relatie ras en IQ. Dat was zelfs Janmaat nooit gelukt – als hij het ooit überhaupt had willen proberen. Het zaadje is geplant. Alles wat je aandacht geeft, groeit. Ik zie dit als een geweldige stap voorwaarts'²⁴²

Vele malen deelde Baudet op Twitter tweets van extreemrechtse, antisemitische of andere dubieuze bronnen.²⁴³ Dankzij de factcheck site Nieuwscheckers was er in 2019 veel aandacht voor een video die Baudet deelde van een extreemrechtse en openlijk antisemitische website.²⁴⁴ Het filmpje was oorspronkelijk van de Oostenrijkse rechts-extremistische Identitäre Bewegung (IB) die de samenzweringstheorie van 'omvolking' aanhangt.²⁴⁵ Baudet had in 2018 het oorspronkelijke filmpje geretweet en deed dat in mei 2019 ook met een Nederlandse versie die afkomstig was van de extreemrechtse, onverbloemd antisemitische website Fenixx. Het filmpje werd geïntroduceerd met een foto van premier Rutte, onder de

²³⁷ Tierolf, B., L. Drost, L. & M. van Kapel. (2018) *Zevende rapportage racisme, antisemitisme en extreemrechts geweld in Nederland*.

²³⁸ Rooduijn, M. (2019), 'De ideologie van Forum voor Democratie', op: *Stuk Rood Vlees*, 21 maart.

²³⁹ Baudet zei zelf dat hij daarmee niet doelde op ongewenste vermenging van bevolkingsgroepen, maar van culturen. En dat het ging om de verdunning van 'de Nederlandse normen en waarden. De snel daar op volgende stelling van Kamerlid Hiddema dat de integratie in Nederland vergt dat er 'rassenvermenging' onder de lakens plaatsvindt ("De beste integratie is als al die Marokkanen zich gingen vermengen met Hollandse vrouwtjes"), doet anders vermoeden. Zie:

<https://www.trouw.nl/nieuws/kamerlid-hiddema-forum-voor-democratie-pleit-voor-rassenvermenging-via-het-bed/>

²⁴⁰ Martijn, M. (2018). 'Hoe Thierry Baudet aan de lippen hing van Jean-Marie le Pen', op: *De Correspondent*, 25 februari en

<https://www.trouw.nl/nieuws/het-woord-boreaal-gaat-een-eigen-leven-leiden~b1880fb0/>

²⁴¹ Valk, I. van der (2019), 'Wilders' Party for Freedom and the Dutch Alt-right', p. 269

²⁴² Sterkenburg, N. (2020), 'Hoe het extreemrechtse geluid gewoon werd', op: *Vrij Nederland*, 22 januari.

²⁴³ Op het anonieme blog Ikje blogspot werd enige tijd een snel uitdijende lijst bijgehouden:

<https://ikje.blogspot.com/2016/02/is-thierry-baudet-geen-neofascist-20.html>

²⁴⁴ <https://nieuwscheckers.nl/nieuwscheckers/audet-promootte-video-van-extreem-rechtse-antisemitische-site-uit-nederland/>

²⁴⁵ <https://www.nu.nl/politiek/5904267/audet-promootte-video-nederlandse-extreemrechtse-en-antisemitische-site.html>

kop 'Sie haben es gewusst'.

Strategie

Baudet probeert zijn verhaal te verkopen door continu te hameren op falende overheden en elites en door te koersen op wantrouwen. Het gaat hier om wantrouwen ten opzichte van ieder met een andere mening of een ander geloof, wantrouwen ten opzichte van de wetenschap, onderwijs en kennisinstututen. Hij onderbouwt dat met een flinterdun, feitenvrij verhaal dat lange tijd nauwelijks werd weerlegd in den media en de politiek. Of het nu gaat om klimaatwetenschappen, de gevolgen van de corona-crisis of immigratie: Baudet omarmt zijn eigen waarheid en negeert wetenschappelijke kennis. Dat bleek al tijdens de campagne voor de Tweede Kamerverkiezingen van 2017 toen Republiek Allochtonië samen met Sargasso de site stellingchecker.nl lanceerde waarop diverse beweringen van politici feitelijk gecheckt werden. Vooral Baudet bleek te grossieren in uitspraken die niet of slecht onderbouwd werden²⁴⁶, waaronder met zijn stelling dat 72% van de moslims eist dat 'wij ons aanpassen'.²⁴⁷

Relatie met Alt-right/Erkenbrand

Over de relatie van FvD met de deels extreemrechts en verder oerconservatieve beweging Alt-right en haar Nederlandse vertegenwoordiger Erkenbrand (zie paragraaf 4.5.2.) is veel gezegd en geschreven. Zo dineerde FvD-leider Baudet urenlang met Alt-right ideoloog Jared Taylor²⁴⁸ en liet hij zich doelbewust afbeelden met het Alt-right symbool Pepe the Frog.²⁴⁹ Ook met Erkenbrand zijn de banden gemakkelijk aantoonbaar. Verschillende Erkenbranders zijn lid van FvD en Forum voor Democratie is populair onder Nederlandse Alt-right aanhangers. Ze prijzen de partij, volgen Baudet en retweeten en denken mee over hoe FvD succesvol kan zijn.²⁵⁰ Erkenbrand betuigde tijdens de verkiezingscampagne van 2017 openlijk steun aan de partij van Baudet.²⁵¹

Terugval

Na de ongekende grote verkiezingsoverwinning in 2019 volgde in 2020 een sterke terugval. Anders dan bij de PVV, waar Wilders als enig lid en autoritaire partijleider de zaakjes doorgaans strak in handen heeft, vertoonde Forum net als destijds de LPF (Lijst Pim Fortuyn) al snel de nodige organisatorische en inhoudelijke scheuren, wat de eenheid binnen de partij en de steun van de kiezer onder druk zette. Problematisch werd het voor de partij vooral door de aanhoudende berichten dat vanuit de jongerenorganisatie van Forum voor Democratie (JFVD) leden via social media antisemitische en homofobe berichten verspreiden en nazisympathieën bleken te hebben.²⁵² Intern onderzoek had geen harde maatregelen tot gevolg. In weerwil van Baudet kwam nagenoeg de volledige partijtop daartegen in verzet.

Voorzitter van de JFVD Freek Jansen, al sinds jaar en dag een belangrijke adviseur en

²⁴⁶ <https://stellingchecker.nl/owner/thierry-baudet>

²⁴⁷ <https://www.republiekallochtonie.nl/blog/feiten/factcheck-eist-72-van-de-moslims-dat-wij-ons-aanpassen>

²⁴⁸ <https://www.nrc.nl/nieuws/2017/12/20/baudet-sprak-uren-met-ideoloog-alt-right-a1585728>. Voor een uitgebreide reconstructie, zie: Tokmetzis, D., D. l'Amie & M. van Biezen (2017), Thierry Baudet ontmoette in het geheim een Amerikaanse racist van Alt-right, op: *De Correspondent*, 20 december.

²⁴⁹ Klei, E. (2017), 'Aartsprovocateur Thierry Baudet associeert zich doelbewust met de Alt-right', op: *Jalta*, 26 april.

²⁵⁰ <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/alt-right-in-nederland-hoe-erkenbrand-zich-opmaakt-voor-de-strijd-om-een-blanke-natie>

²⁵¹ <https://www.nrc.nl/nieuws/2017/03/16/alt-right-beweging-juicht-op-het-web-hard-voor-baudet-7415174-a1550730>

²⁵² Positie Baudet onder druk: 'Ik denk dat Thierry het niet leuk meer vindt' | Het Parool, 24 oktober 2020.

vertrouwing van Baudet en nummer zeven op de lijst voor de Tweede Kamerverkiezingen, beloofde al eerder schoon schip te maken, maar deed dat niet.²⁵³ Toen Baudet geen afstand nam van Jansen viel de partij als een kaartenhuis in elkaar. Inmiddels hebben prominente leden als Annabel Nanninga (zelf overigens ook niet wars van antisemitische 'humor') en Joost Eerdmans een nieuwe partij opgericht (JA21) en is het Kamerlid Hiddema uit eigen beweging betrokken. Nog recenter kwam aan het licht dat Baudet zich in WhatsApp groepen ook zelf regelmatig racistisch en homofob heeft uitgelaten.²⁵⁴

3.5. Radicaalrechts populisme en extreemrechtse formaties

Om meer zicht te krijgen op de wederzijdse beïnvloeding en verhoudingen tussen uiterst rechtse politieke partijen en maatschappelijke bewegingen zoomen we in op een aantal extreemrechtse en rechts-populistische formaties die zich - soms al decennia, soms pas zeer recent - nadrukkelijk manifesteren. Het gaat om een brede waaier aan (splinter)groeperingen, bewegingen en organisaties. Het meest actief en daardoor bekend zijn de Nederlandse Volksunie (NVU), Voorpost, Identitair Verzet, Pegida Nederland, Rechts in Verzet en Erkenbrand, de belangrijkste vertegenwoordiger van Alt-right in Nederland.²⁵⁵ Los van Erkenbrand zijn dit de organisaties en formaties op de radicaal- en extreemrechtse flank die hun pijlen altijd al voor een belangrijk deel of de laatste jaren op z'n minst in toegenomen mate richten op de islam, op moslims en op hun instituties.

In de paragraaf hieronder beschrijven we de aandacht die veiligheidsdiensten aan deze organisaties besteden. Daarna geven we een korte schets van het ontstaan en de ideologie van de organisaties en geven we een beknopt overzicht van hun activiteiten en acties in de periode 2017-2020. Waar relevant duiden we hun verhouding tot en wisselwerking met de uiterste rechterflank van de Nederlandse parlementaire politiek.

3.5.1 Veiligheidsdiensten over extreemrechts

Tot 2018 was er vanuit de veiligheidsdiensten weinig oog voor de opkomst van extreemrechts in Nederland.²⁵⁶ De NCTV constateert in het 48ste Dreigingsbeeld Terrorisme Nederland (DTN) van september 2018 voor het eerst nadrukkelijk dat er sprake is van groeiend zelfvertrouwen bij rechtsextremisten, die zich vooral richten op acties tegen de vermeende islamisering van Nederland, de komst van asielzoekers en het vermeende verlies van de Nederlandse identiteit. Daarmee wordt de anti-islamgerichtheid van extreemrechts erkend. Geweld door eenlingen of kleine groepen is volgens de NCTV denkbaar.²⁵⁷

²⁵³ Freek Jansen, de radicale rechterhand van Baudet | Het Parool, 24 november 2020.

²⁵⁴ Baudet zei bijvoorbeeld op 29 juli 2020 tegen zijn partijvrienden dat blanken gemiddeld een IQ scoren van 110, terwijl dat voor Hispanics 90 is en voor Afro-Amerikanen 75. En in een discussie met zijn ex-stafleden Gideon van Meijeren en Yanick Chevalier, de huidige nummers 6 en 23 op de kandidatenlijst voor de Tweede Kamer, zei Baudet: "Wil jij dat je zus met een neger thuiskomt?" Van Meijeren antwoordde: "Hell no." Zie: Vrijsen, E., 'Racistische uitingen in Baudets berichtenverkeer', in: Elsevier Weekblad, 9 februari 2021.

²⁵⁵ In de vorige Monitor besteedde Ineke van der Valk daarnaast veel aandacht aan groepen en organisaties die waren ontstaan naar aanleiding van of hun pijlen in toenemende mate richtten tegen de komst van vluchtelingen en AZC's, zoals Demonstranten tegen Gemeenten (DTG), Dutch Self Defense Army (DSDA), Soldiers of Odin (SoO) en Kameraadschap Noord-Nederland. Zie daarvoor: Valk, I. van der (2017), *Monitor moslimdiscriminatie, derde rapportage*, pp. 53-59.

²⁵⁶ <http://www.republiekallochtonie.nl/blog/opinie/aivd-heeft-weinig-oog-voor-extreemrechtse-agressie>

²⁵⁷ Dreigingsbeeld Terrorisme Nederland (DTN) 48 | Publicatie | AIVD

De AIVD concludeert een maand later dat steeds meer Nederlanders in aanraking komen met gewelddadige rechts-extremistische ideeën. Waar dit gedachtengoed vroeger met name werd gekenmerkt door neonazistisch, fascistisch en antisemitisch gedachtegoed, is tegenwoordig vooral het anti-islamgedachtegoed dominant.²⁵⁸ Vaker dan voorheen doen rechts-extremisten uitspraken die geweld aanmoedigen en verheerlijken tegen met name moslims en de overheid, schreef de dienst.²⁵⁹ De AIVD constateert bovendien dat rechts-extremisten wapenvergunningen proberen te bemachtigen. ‘Verbaal geweld en fascinatie voor vuurwapens zijn echter niet direct een afspiegeling van de bereidheid om de daad bij het woord te voegen’, voegt de dienst toe.²⁶⁰ Degenen die achter het steeds meer opruiende en agressieve taalgebruik op internet zitten krijgen meer zelfvertrouwen, maar zij gaan over het algemeen niet over tot geweld. Het risico dat eenlingen of kleine groepen dat wel zullen doen is desondanks groter dan ooit.²⁶¹ De recente studies van de AIVD en de NCTV over de rechts-extremistische scene in Nederland en Europa tonen een beeld van een beweging met veel on- en offlineactiviteit buiten de bekende organisaties om, waarbij de zeer fluïde verbanden opvallen.

In het 49ste Dreigingsbeeld Terrorisme Nederland (DTN) van februari 2019²⁶² stelt de NCTV dat de laatste drie jaar zowel de ernst als de omvang van rechts-extremistisch geweld in diverse West-Europese landen en Noord-Amerika toeneemt. De NCTV verwijst naar een onderzoek van het Institute for Economics & Peace waaruit blijkt dat het aantal doden als gevolg van geweld door rechts-extremistische groepen en personen tussen 2014 en 2017 meer dan verviervoudigd is.²⁶³ De toegenomen populariteit van rechtspopulisme en rechtsextremisme in Europa en de Verenigde Staten vertaalt zich in toenemend rechtsterroristisch geweld en dreiging. Deze dreiging is sterk verschoven van bewegingen naar kleine cellen en eenlingen (*lone-actors*). Zij ervaren een heftige impact van het gepolariseerde maatschappelijke debat. De NCTV verwijst daarbij naar verschillende Europese landen waar de afgelopen jaren eenlingen of kleine groepen zijn gearresteerd omdat ze aanslagen wilden plegen op onder meer vluchtelingen, moslims, linkse tegenstanders, vooraanstaande politici en overheidsinstellingen. Rechtsextremisme is volgens de NCTV zo doorgedrongen in de haarvaten van onze samenleving dat we het als ‘normaal’ zijn gaan beschouwen.²⁶⁴

Ook wijst de NCTV sinds kort op de impact van de internationale dimensie en samenwerking. Zo is de Nederlandse Alt-rightscene erg gericht op het buitenland en dan met name op de Verenigde Staten en is van extreemrechtse organisaties als Pegida, Voorpost, Identitair Verzet bekend dat ze naar het voorbeeld van een organisatie in het buitenland zijn opgericht of goede internationale contacten onderhouden. Die internationale dimensie wordt in het 50ste DTN uit juni 2019 benadrukt, met veel aandacht voor de terroristische aanslag op 15 maart 2019 in twee moskeeën in Christchurch, Nieuw-Zeeland.²⁶⁵

²⁵⁸ <https://www.aivd.nl/actueel/nieuws/2018/10/02/lichte-opleving-rechts-extremisme-in-nederland>

²⁵⁹ <https://www.rtlnieuws.nl/nieuws/nederland/artikel/5030581/vragen-dreiging-extreemrechts-nederland>

²⁶⁰ <https://nos.nl/artikel/2253095-rechts-extremisten-online-agressief-maar-nauwelijks-gewelddadig.html>

²⁶¹ AIVD (2018) Rechts-extremisme in Nederland. Een fenomeen in beweging, Den Haag: Algemene Inlichtingen en Veiligheidsdienst

²⁶² Dreigingsbeeld Terrorisme Nederland 49 | Publicatie | Nationaal Coördinator Terrorisbestrijding en Veiligheid (nctv.nl)

²⁶³ <https://www.visionofhumanity.org/press-round-global-terrorism-index-2018/>

²⁶⁴ <https://www.nctv.nl/documenten/publicaties/2019/02/26/samenvatting-dtn-49>

²⁶⁵ <https://www.nctv.nl/onderwerpen/dtn/documenten/publicaties/2019/6/24/dreigingsbeeld-terrorisme-nederland-50>

“De aanslag heeft een zware impact op het veiligheidsgevoel van moslims wereldwijd, ook in Nederland. De ideologische achtergrond van de aanslagpleger sluit aan bij de eerder geconstateerde populariteit van het rechts-populisme en het rechtsextremisme in Europa en de toenemende dreiging die de laatste jaren internationaal uitgaat van rechts-terroristische kleine cellen en eenlingen. De ideologische variëteit binnen het rechts-extremisme (neonazisme, counter-jihad beweging, identitaire beweging) en de toenemende invloed van Alt-right gekoppeld aan het ontstaan van een internationale parallelle online-wereld met een eigen beeldtaal en radicaliserend discours, kwam tot uitdrukking tijdens de aanslag in Nieuw-Zeeland van een dader die werd geïnspireerd door een breed palet aan rechts-extremistische (online) ideeën. Zijn daad zal komende jaren verschillende groepen in de rechtsextremistische scene blijven aanspreken.”

Het gevaar van copy-cat gedrag als gevolg van de aanslagen in Nieuw-Zeeland bleek later dat jaar uit te komen met de racistische aanslagen in El Paso (22 doden) en op een moskee in Oslo (geen doden). Ook hier kondigden de daders hun aanslag aan op een internationaal internetforum. En ook zij gebruikten de in rechts-extremistische kringen populaire ‘omvolkingstheorie’ om hun terroristische aanslagen te onderbouwen. De NTCV signaleert dat er ook Nederlanders zijn actief op internetfora zoals 4Chan, 8kun (voorheen 8Chan) en EndChan, waarop volop rechtsextremistische content wordt gedeeld. Dat maakt mensen met extreemrechtse denkbeelden nog moeilijker te volgen. De ideeën van voormalige aanslagplegers als Breivik worden in sommige donkere hoeken van het wereldwijde web vereerd. Het kan, staat in het 50ste DTN, mede daarom niet worden uitgesloten dat een Nederlandse eenling al dan niet via internet radicaliseert en tot een terroristische daad overgaat. Maar in het 50ste DTN valt ook te lezen: “Deze zorgen zijn geen juiste afspiegeling van de werkelijke dreiging. De extreemrechtse scene in Nederland is klein, gefragmenteerd en vrijwel geweldloos.” En in het 51ste DTN uit december 2019:²⁶⁶ “Rechtsextremistische groepen in Nederland zijn marginaal en niet-gewelddadig. Rechts-terroristisch geweld in andere Europese landen vertaalt zich niet automatisch in aanslagen in Nederland.” Dat is ondanks schokkende internationale ontwikkelingen een andere boodschap dan die in het 48ste en 49ste dreigingsbeeld.

3.5.2 Identitaire, neonazistische en nieuw rechts-radical formaties

Het krachtenveld op uiterst rechts wordt onder meer door onderzoeker Willem Wagenaar onderscheiden in identitaire formaties, neonazistische formaties en nieuw rechts-radical formaties.²⁶⁷

- Identitaire formaties streven naar het ideaal van een cultureel-etnisch homogeen Nederlands volk binnen het historische taalgebied. Dat resulteert in het afwijzen van externe invloeden die worden ervaren als bedreigingen; het gaat daarbij primair om invloeden door (moslim)immigratie (Voorpost en Identitair Verzet).
- Neonazistische formaties definiëren het ‘eigene’ en het ‘vreemde’ eerder vanuit biologisch-racistische kenmerken waarbij zij het zogenaamde blanke ras superieur

²⁶⁶ <https://www.nctv.nl/onderwerpen/dtn/documenten/publicaties/2019/12/09/dreigingsbeeld-terrorisme-nederland-51>

²⁶⁷ Wagenaar, W. (2018), *Extreemrechts in Nederlandse Gemeentes. Factsheet 8*, Amsterdam: Anne Frank Stichting (in opdracht van de Expertise Unit Sociale Stabiliteit; ESS).

achten aan andere 'rassen', waaronder het joodse. Zij streven veelal naar een herstel van een Groot-Germaans Rijk. Dit geldt bijvoorbeeld voor de NVU.

- Nieuw rechts-radicalen groepen hebben geen duidelijke ideologische basis in oude extreemrechtse ideologieën en kenmerken zich vooral door sterke afwijzing van moslims en de islam in Nederland (PEGIDA en Rechts in Verzet).

Nederlandse Volks Unie (NVU)

De NVU bestaat sinds 1971. Men noemt zich volksnationalistisch maar de NVU is primair neonazistisch en gericht op de vestiging van een eenpartijstaat naar voorbeeld van de nationaalsocialistische NSDAP.²⁶⁸ Toen concurrent Janmaat met zijn de Centropartij vanaf begin jaren tachtig anders dan de NVU electoraal succes boekte, NVU'ers steeds vaker geconfronteerd werden met demonstratieverboden door justitie en met antifascistische activisten, en leden, kader en financiële middelen steeds verder teruglieden, besloot het boegbeeld Glimmerveen in 1987 de facto de partij te ontbinden.²⁶⁹

Medio jaren negentig werd de NVU opnieuw opgericht met vooral jonge neonazi's als aanhangers. Het neonazistische en offensieve karakter bleef tot Constant Kusters de leiding in 2001 op zich nam. Sindsdien probeert de NVU confrontaties met justitie uit de weg te gaan en concentreert zich op enkele legale demonstraties per jaar, soms in samenwerking met andere radicaal- en extreemrechtse formaties. Partijleider Kusters laat zich echter nog altijd openlijk nazistisch uit en is verschillende keren veroordeeld wegens vernieling, openlijke geweldpleging, wapenbezit, smaad en discriminatie.²⁷⁰ Ook andere individuele NVU-aanhangers hebben zich zo nu en dan schuldig gemaakt aan geweldsincidenten, soms in een racistische context.

Al enkele jaren keert de NVU zich nadrukkelijker tegen de islam. Het gaat de NVU overigens niet om aantasting van de godsdienstvrijheid voor speciaal moslims. Men wil alle migranten, moslim of geen moslim, weren. Het verzet van de NVU betreft gebedshuizen van etnische minderheden in het algemeen, moslim of geen moslim, en ook van synagogen.

De aanhang concentreert zich rond Arnhem en bestaat uit een vaste kern van rond de 25 personen. De populariteit van de NVU groeide in 2015 naar aanleiding van hun actieve betrokkenheid bij de protesten tegen azc's en vluchtelingen maar dat was van tijdelijke aard.²⁷¹ In de periode 2017-2020 organiseerde de NVU zelf een tiental demonstraties. Zo werd elk jaar een herdenking georganiseerd bij het graf van de weduwe Rost van Tonningen. Andere acties waren gericht tegen 'islamisering' en voor het behoud van Zwarte Piet.²⁷² Op 24 mei 2019 nam de partij het voortouw met een demonstratie door het hart van de binnenstad van Utrecht met als motto: 'Geen Jihad in onze straat! Stop de multiculturele terreur! Grenzen dicht nu! Baas in eigen land'.²⁷³

²⁶⁸ General Intelligence and Security Service (2011), 'Right-wing extremism and the extreme right in the Netherlands', p. 8.

²⁶⁹ Nederlandse Volksunie - NVU - Kafka

²⁷⁰ Zo meldde hij op het nazistische internetforum Stormfront dat hij "nationaalsocialist tot in de kist" blijft en dat de Duitse bezetting van Nederland een "ideologische bevrijding" was.

²⁷¹ <https://www.aivd.nl/documenten/jaarverslagen/2016/04/21/jaarverslag-aivd-2015>. De AIVD schatte het aantal leden van de NVU in 2015 rond de honderd.

²⁷² Wagenaar, W. (2018), Extreemrechts in Nederlandse Gemeentes. Factsheet 8

²⁷³ NVU - Nederlandse Volks-Unie Geraadpleegd op 12 februari 2021

Partijleider Kusters verzet zich openlijk tegen de banden van de PVV met Israël, maar gaf zijn achterban toch verschillende keren de PVV als stemadvies.²⁷⁴ Vanuit de NVU-partijleiding werd in aanloop naar de Parlementsverkiezingen van 2017 meermalen sympathie betoond voor FvD en NVU-aanhangers bezochten verkiezingsbijeenkomsten van FvD. In augustus 2017 sprak Kusters van samenwerking tussen NVU en FvD. Dit bleek in de praktijk te draaien om één persoon die actief was bij beide partijen en snel door FvD uit de partij werd gezet.²⁷⁵ Hoewel de NVU haar antisemitische discours weer prominent naar buiten bracht, stelde de NVU-partijleider dat hij voor de Statenverkiezingen van 2019 FvD zou stemmen, zolang die 'niet te veel richting zionisme zwalken'.²⁷⁶

Voorpost

De extreemrechtse Voorpost is van oorsprong Vlaams. Sinds de jaren zeventig is ook een Nederlandse afdeling actief. Ideologisch verschilt Voorpost aanmerkelijk van nazistische organisaties. Voorpost is nationalistisch en plaatst zich in de Dietse extreemrechtse traditie en in die van het Vlaamse solidarisme. Het solidarisme is een antidemocratische politieke stroming, die in de jaren dertig van de twintigste eeuw ontstond en zich oriënteerde op het fascisme van Mussolini. De organisatie streeft naar hereniging van Nederland en Vlaanderen. Men probeert vooral jongeren met extreemrechtse sympathieën te organiseren door aan te sluiten bij actuele onderwerpen van het maatschappelijk debat. Men richt zich tegen de islam, tegen drugsgebruik en tegen pedofilie. Ook linkse organisaties en partijen moeten het vaak ontgelden. De harde kern bestaat uit zo'n 20 man, maar vanaf 2017 groeit de aanhang, vooral door nieuwe aanwas in Twente en op de Veluwe.²⁷⁷

Hoewel Voorpost zich al eerder met stickeracties richtte tegen moskeeën, is deze actiegroep zich in de afgelopen jaren sterker gaan profileren op het thema anti-islam. In 2017 werd bijvoorbeeld een gemeentelijke bijeenkomst over de vestiging van een moskee in Enschede verstoord en in 2019 hing Voorpost in verschillende gemeentes (Ridderkerk, Ter Apel en Westland) borden en spandoeken op, waarop geprotesteerd werd tegen zaken als migratie en de islam. Sinds de moord op George Floyd en de demonstraties die daarop volgden, organiseerde Voorpost in 2020 onder meer acties tegen de persoon van Nelson Mandela, de 'beeldenstorm' (behoud onze cultuur!) en Black Lives Matter.²⁷⁸

Voorpost is op papier tegen geweld, maar individuele leden zijn wel betrokken geweest bij gewelddadige acties en sympathiseren bijvoorbeeld openlijk met de extreemrechtse terrorist Breivik. De Vlaamse tak heeft een geschiedenis van meer militant verzet.

Identitair Verzet

Identitair Verzet bestaat sinds 2012. De oorsprong van de beweging ligt in Frankrijk, maar intussen hebben zich in veel Europese landen kleine bewegingen aangesloten. De nadruk ligt op trots op de eigen afkomst, de eigen identiteit en het eigen erfgoed. Een filmpje op de homepage ter introductie van de groep spreekt van 'een oorlogsverklaring van de identitaire

²⁷⁴ <https://kafka.nl/pvv-rotterdam/>

²⁷⁵ <https://nos.nl/artikel/2189870-forum-voor-democratie-zet-nvu-lid-uit-partij.html>

²⁷⁶ In de tweede helft van 2017 stelde de partijleiding antisemitische ideeën, onder het mom van 'antizionisme', opnieuw hoog op de agenda. PVV'ers zijn dan weer 'zionistenvriendjes' en Forum voor Democratie is een 'Koosjer Kartel'.

²⁷⁷ Wagenaar, W. (2020), *Extreemrechts in Nederlandse Gemeentes*. Factsheet 12.

²⁷⁸ <https://www.voorpost.org/acties/>

generatie' die slachtoffer zouden zijn van 'mei 68', van de pleitbezorgers van de multiculti. Men spreekt van een 'etnische breuklijn' en is tegen opgelegde vermenging: 'wij hebben voorouders, wortels en dus toekomst' en 'wij keren ons tegen het anti-blanke racisme en de explosie van de multiculturele samenleving'. De groep weet vooral al langer bekende extreemrechtse activisten te werven. Internationaal gebruikt men op het internet, in publicaties en op vlaggen een geel symbool tegen een zwarte achtergrond, ontleend aan de schilden van Spartaanse krijgers die in de oudheid streden tegen de Perzen.

Identitair Verzet wil opkomen voor het Nederlandse volk dat 'ten prooi valt aan omgekeerde discriminatie'. De groep keert zich tegen de multiculturele samenleving die een 'explosieve smeltkroes' wordt genoemd, tegen islamisering, immigratie, de politieke elite en de EU. De islam wordt aangewezen als een belangrijke factor die de samenleving splijt. Men verwijst met regelmaat naar de geschiedenis van de islam die in de zeventiende eeuw oprukte tot aan de poorten van Wenen. Onder het kopje islamisering wordt op de site van Identitair Verzet ingegaan op deze historische dreiging die wordt doorgetrokken naar het heden: 'Het islamitisch imperialisme vormt heden een bedreiging voor Europa binnen onze eigen grenzen.' Ook 'Nederlandse collaborateurs', waaronder de overheid wordt verweten aan deze dreiging bij te dragen. Het logo van de groep in Nederland is de Griekse omega, laatste letter van het Griekse alfabet dat gezien wordt als symbool van weerstand.²⁷⁹

Oprichter Paul Peters ontpopte zich als een extreme islamofob, maar heeft zijn wortels in de gewelddadig antisemitische beweging.²⁸⁰ In 2001 vernielde hij met een groep vrienden een joodse begraafplaats en spoot hakenkruizen en slogans zoals 'Jude Raus' en 'Wir sind zuruck' op grafstenen. Hij zat ook achter de oprichting van Pro-Patria (Voor het Vaderland), die in 2014 een uit de hand gelopen demonstratie organiseerde in de Schilderswijk²⁸¹, op dat moment ten onrechte werd aangeduid als 'de Sharia-driehoek'.²⁸² Naar eigen zeggen sluit het ideeëngoed van Identitair Verzet naadloos aan bij dat van Wilders' PVV, alleen bij de PVV is het volgens de actiegroep uitsluitend retoriek, zelf wil men actie.²⁸³ Er is veel contact met zogenaamde identitairers uit de rest van Europa.

De kern van Identitair Verzet loopt al langere tijd mee in tal van extreemrechtse groeperingen. In de periode waarin er sprake was van fel protest tegen de komst van vluchtelingen wist Identitair Verzet een groep jonge nieuwe aanhangers te werven, maar die zijn weer uit beeld geraakt.²⁸⁴ Het kader en de aanhang concentreert zich in Zuid-Holland. Afdelingen in andere delen van het land komen en gaan.

Ondanks de protestacties en veelvuldig gebruik van sociale media blijft de actieve aanhang van Identitair Verzet beperkt. Sterkenburg schat de harde kern op slechts uit zo'n vijftien personen, met een groep erom heen die bij acties faciliteert.²⁸⁵ Ook Kafka spreekt van een

²⁷⁹ http://www.idverzet.org/over_idverzet/ (geraadpleegd 8-7-2016).

²⁸⁰ <https://www.frontaalnaakt.nl/archives/identitair-verzet.html>.

²⁸¹ <https://kafka.nl/demonstratieoverzicht/7357/>

²⁸² <https://www.nrc.nl/nieuws/2013/06/01/sharia-driehoek-het-is-vooral-verpaupering-12664354-a981445>

²⁸³ <https://www.ad.nl/rotterdam/identitair-verzet-wij-zijn-als-wilders-maar-komen-in-actie~a0b557cb/>

²⁸⁴ Tierolf, B., M. van Kapel & L. Drost (2016), Zesde Rapportage racisme antisemitisme en extreemrechts geweld in Nederland. Incidenten, aangiftes, verdachten en afhandeling 2016, Verwey-Jonker Instituut: Utrecht.

²⁸⁵ Door daken te beklimmen, te flyeren of geld storten waarvan boetes naar aanleiding van de acties van worden betaald. <https://nos.nl/artikel/2191396-twee-keer-het-dak-op-binnen-48-uur-wat-is-het-identitair-verzet.html>

‘zeer beperkte achterban’.²⁸⁶ Belangrijke reden is dat voor het soort acties dat de groep uitvoert een harde kern van activisten genoeg is. Zo’n actie van Identitair Verzet kenmerkt zich immers veelal door een verrassingstactiek, die uitgevoerd kan worden door kleine groepjes activisten, maar wel kan rekenen op veel publieke aandacht. Dat wordt de afgelopen jaren geprobeerd door gebouwen te bezetten, zoals moskeeën (in aanbouw) en geplande vluchtelingenopvanglocaties in Leiden, Leiderdorp, Dordrecht, Gouda, Geleen, Rotterdam, Venlo en Amsterdam.²⁸⁷ Identitair Verzet is uiterst provocatief in de manier van actievoeren. De organisatie probeert vaak met succes tegenstanders op de kast te jagen en tegenreacties uit te lokken.

Naar aanleiding van een artikel in NRC Handelsblad ontstond in het voorjaar van 2019 ophef over kampen in Frankrijk waar (jaarlijks) 25 leden van Identitair Verzet getraind zouden worden voor ‘een strijd voor het blanke ras’.²⁸⁸ Deze trainingen zouden actief voorbereiden op grootschalig geweld, en ondersteund worden door de online activiteiten binnen de extreemrechts scene op het sociale medium Gab en de fora 8chan, 4chan en Hiddenlol.

In internationale context is de Europese Identitaire beweging in 2019 in opspraak geraakt, omdat de dader van de massale moordaanslag op 51 moskeebezoekers in Christchurch (Nieuw-Zeeland) contact bleek te hebben gehad met een van de Oostenrijkse leiders.

Pegida Nederland

Pegida, Patriotische Europäer gegen die Islamisierung des Abendlandes (Patriottische Europeanen tegen de Islamisering van het Avondland) is van oorsprong een Duitse beweging, opgericht in 2014. Inmiddels zijn er in flink wat Europese landen zusterorganisaties.²⁸⁹ De anti-islam beweging manifesteerde zich in Nederland aanvankelijk vanaf januari 2015 vooral op Facebook. Vanaf het najaar 2015 werden verschillende demonstraties georganiseerd. Voorbeelden van gebruikte slogans en teksten: 'Koran is vergif', 'Islamisering is EU-thanasie' en 'de islam is een krankzinnige ideologie die een reden is om moslims te verachten en te haten'. Met de organisatie van demonstraties en acties geeft de voorhoede van Pegida in daden uitvoering aan wat nationaal-populistische en extreemrechtse politieke partijen in Europa verbaal verkondigen: een xenofobie, soms ook antisemitisch en consequent islamofobie discours.²⁹⁰

Kernboodschap is dat ‘onze’ (joods-christelijke) identiteit en tradities onder druk staan door de ‘islamisering’ van de samenleving en dat ‘de traditionele politiek’ daar niets aan doet. De overeenkomst tussen de radicaalrechts-populistische politieke partijen en volksbewegingen zit in hun afkeer tegen ‘de’ islam, immigratie en ‘de culturele elites’.

‘Tegen islamisering’ betekent voor Pegida: bouwstop voor moskeeën, sluiting van islamitische scholen, sluiting van moskeeën waar haat gepredikt wordt, uitwijzing van haatpredikers met buitenlands paspoort, verbod op onverdoofd ritueel slachten, invoerverbod voor producten van ritueel geslachte dieren, onwettig verklaren en

²⁸⁶ <https://www.trouw.nl/nieuws/extreem-rechts-is-nu-vooral-anti-islam~b918a9b4/>

²⁸⁷ <http://www.republiekallochtonie.nl/blog/opinie/over-een-versterkte-gebedsoproep-die-door-een-kwajongensstreek-niet-klonk>

²⁸⁸ <https://www.nrc.nl/nieuws/2019/04/08/klaar-voor-nieuwe-burgeroorlog-a3956180>

²⁸⁹ Actieve afdelingen zijn er in Duistland, Nederland, België, Verenigd Koninkrijk, Ierland, Oostenrijk, Polen en Zwitserland.

²⁹⁰ <http://www.republiekallochtonie.nl/blog/opinie/gaan-de-lichten-in-europa-overal-uit>

ontmantelen van sharia-rechtbanken, opheffing van no-go-zones en shariawijken, ontbinding van shariapolitie, verbod op het dragen van islamitische kleding of uitrusting in overheids en semi-overheidsgebouwen, scholen, openbaar vervoer, door leger en politie, enz., algeheel verbod op het dragen van een nikaab en boerka, geen speciale voorzieningen zoals gebedsruimtes, gescheiden zwemmen of aparte plaatsen in het openbaar vervoer en geen belastingen en gemeenschapsgeld naar islamitische doeleinden. Ook onder de noemer staatsburgerschap komen moslims aan bod, onder andere bij stop op de immigratie van islamieten.²⁹¹

Pegida heeft steeds het geweldloze karakter van de groep benadrukt en zich gedistantieerd van meer geweldsgerichte extreemrechtse anti-vluchtelingen groepen. Wapenhandelaar Edwin Wagenveld, de voorman die eerder actief was bij Pegida Duitsland en de beweging feitelijk naar Nederland haalde, werd echter gesignaleerd bij een bezoek aan een gemaskerde militie die in het grensgebied tussen Bulgarije en Turkije jacht maakte op vluchtelingen.²⁹²

Pegida demonstraties en andere openbare acties rond populaire thema's als de rol van de islam, immigratie en Zwarte Piet konden aanvankelijk op brede belangstelling van sympathisanten, tegenstanders, media en lokale autoriteiten rekenen. Sinds 2017 is echter sprake van een sterk teruglopende vaste aanhang naar rond de vijftien activisten. Pegida heeft inmiddels weinig aansluiting meer met andere radicaal- en extreemrechtse bewegingen.²⁹³

De tactiek verschuift - net als bij Identitair Verzet - naar kleine provocerende acties die voor voldoende (media)aandacht zorgen, ook en misschien wel vooral omdat ze naar verwachting tegenreacties uitlokken. Zo kondigde Pegida in 2018 enkele keren aan een barbecue met varkensvlees te organiseren of men vertoonde voor islamitische gebedshuizen een anti-islamfilm. Dit gebeurt bij voorkeur tijdens de Ramadan, een voor moslims heilige maand. In meerdere gevallen zorgden deze acties voor een reactie, soms in de vorm van bestuurlijke maatregelen van lokale overheden, soms in de vorm van tegenprotesten, die in een enkel geval uit de hand liepen.²⁹⁴

Door deze methode van actievoeren slaagt Pegida erin met een minimale aanhang een groot mediabereik te krijgen voor de eigen boodschap. Pegida wijst daarbij geweld af, maar zorgt door de aard van de acties geregeld voor lokale openbare ordeproblematiek.

Rechts in Verzet

Rechts In Verzet (RIV) werd eind 2017 opgericht door een tiental actieve Pegida-aanhangers uit de Randstad.²⁹⁵ Aanvoerder is Hugo Kuijper (ook ex-NVU), die eerder - verkleed als Zwarte Piet - actie voerde bij een basisschool in Utrecht, bij de woning van de politica Sylvana Simons en in de Amsterdamse raadszaal via de Zwarte Piet Actiegroep. Persoonlijk vetes liggen meer dan ideologische verschillen ten grondslag aan de afsplitsing, hoewel de

²⁹¹ Pegida Nederland - Standpunten, Geraadpleegd op 12 februari 2021

²⁹² <https://nos.nl/artikel/2115712-pegida-jaagt-op-immigranten-in-bulgarije.html>

²⁹³ Wagenaar, W. (2020); *Extreemrechts in Nederlandse Gemeentes*. Factsheet 12.

²⁹⁴ <https://www.nrc.nl/nieuws/2019/05/26/politie-breekt-pegida-demonstratie-eindhoven-af-vanwege-rellen-a3961631> en <https://nos.nl/artikel/2062481-opstootjes-bij-pegida-demonstratie-in-utrecht.html>

²⁹⁵ <https://www.rechtsinverzet.nl/>. Geraadpleegd op 12 februari 2021.

actievorm van RIV radicaler is dan van Pegida.²⁹⁶ Een belangrijke doelstelling is ‘het behouden van de eigen cultuur, tradities, normen en waarden’. Acties zijn vooral gericht tegen ‘de komst van moskeeën en illegalenhotels en voor het behoud van Zwarte Piet’. Rechts in Verzet zegt nauw samen te werken met politieke partijen, met buurtbewoners en met geestverwante groeperingen in de rest van Europa. ‘De-islamiseren’ is agendapunt nummer één: een verbod op moskeebouw, sluiting van islamitische scholen, een algeheel boerkaverbod, een verbod op ritueel slachten en een verbod op de invoer van ritueel geslacht vlees.²⁹⁷

In 2018 voerde Rechts in Verzet een flink aantal acties uit, voornamelijk gericht tegen moskeeën en andere islamitische instellingen, maar ook op het behoud van Zwarte Piet. Grote media-aandacht krijgt de actie waarbij een met rode verf besmeurde onthoofde pop bij de Emir Sultan Moskee in Amsterdam wordt opgehangen naar aanleiding van de plannen voor een de bouw van een fusie moskee.²⁹⁸ Verder werden bij bouwlocaties voor moskeeën in Houten en Oosterhout spandoeken opgehangen, werd er gedemonstreerd voor moskeeën in Enschede en Amsterdam, voor een islamitisch slachthuis in Zaandam en werden er spandoeken opgehangen bij een katholieke school in Hoorn, die een bezoek had gebracht aan een lokale moskee.²⁹⁹

In 2019 ging Rechts in Verzet door met demonstreren, onder andere tegen de opvang van uitgeprocedeerde migranten in Amsterdam, tegen ritueel slachten bij een slachthuis in Zaandam en tegen de bouw van een moskee in Enschede. In 2020 volgen drie acties tegen ritueel slachten (in Amstelveen, en twee keer in Zaandam) en acht demonstraties tegen (de bouw van of de versterkte gebedsoproep van) moskeeën, waarvan er drie werden verboden. Demonstraties in Zaandam en Zaandam-Zuid, Almere, Tiel, Amsterdam en Nijmegen vonden doorgang.³⁰⁰ Rechts in Verzet laat zich - los van de intimiderende actievormen - niet in met geweld.

Alt-right

Alt-right (Alternatief rechts) is een van oorsprong Amerikaanse stroming van radicaal- en extreemrechtse groepen die vooral online actief zijn. De term ‘Alt-right’ werd in 2008 in (uiterst) rechtse kringen geïntroduceerd door de oerconservatieve Amerikaanse filosoof Paul Gottfried en in 2011 door de Amerikaanse neonazi Richard Spencer gepromoot met de lancering van de website alternativeright.com (later altright.com). Net als in de VS, bestaat Alt-right in Europa uit een bonte schakering aan groepen en bewegingen, waaronder libertariërs, witte nationalist en supremacisten (white pride), anti-islam activisten, neonazi’s, identitairen en anti-Social Justice Warriors. Sommigen van hen verwerpen racisme en geweld, anderen promoten het juist.³⁰¹

Als komisch verpakte afbeeldingen en filmpjes die zich razendsnel via internet verspreiden

²⁹⁶ <https://kafka.nl/pvv-rotterdam/>

²⁹⁷ <https://www.rechtsinverzet.nl/Over-ons/standpunten/>. Geraadpleegd op 12 februari 2021.

²⁹⁸ <https://www.parool.nl/nieuws/buurt-en-bezoekers-moskee-geschrokken-van-onthoofde-pop~bc35e4e6/> en <https://twitter.com/rechtsinverzet/status/953826916745777152>.

²⁹⁹ <https://www.at5.nl/artikelen/179498/politie-aanwezig-bij-verschillende-demonstraties-in-de-stad>;

<https://nos.nl/artikel/2248808-actiegroep-hangt-spandoeken-bij-katholieke-school-vanwege-moskeebezoek.html>

³⁰⁰ <https://www.rechtsinverzet.nl/Protestacties-2020/>

³⁰¹ Valk, I. van der, Wilders’ Party for Freedom and the Dutch Alt-right, pp. 264-265

(memes), waaronder de door Alt-right als symbool gebruikte stripfiguur Pepe the Frog, spelen een belangrijke rol om op een laagdrempelige manier aanhang te winnen voor extreme standpunten. Aanvankelijk werden memes vooral gebruikt om journalisten en wetenschappers om de tuin te leiden. De inhoud van de memes van Alt-right bestaat uit een mengelmoes van ironie, provocatieve ideeën en beledigend woordgebruik. Hierdoor is het moeilijk om te achterhalen of een uitspraak bedoeld is als grap of als argument.

Bekende extreem- en radicaal-rechtse, vaak deels afgeschermd, sites en platforms waarop aanhangers van Alt-right elkaar wereldwijd vinden en waarop sommige daders van terroristische aanslagen op moslims hun drijfveren delen zijn Breitbart (met tot 2018 als hoofdredacteur Steve Bannon, voormalig hoofdstrateeg van Donald Trump), Altright, 4chan, Reddit, 8Chan/8kun en EndChan.

Erkenbrand

Aanhangers van de Alt-right ideologie in Nederland hebben zich onder meer verenigd in het studiegenootschap Erkenbrand dat sinds augustus 2016 off- en online actief is.³⁰²

Erkenbrand staat in het Oud-Germaans voor 'heilig zwaard' of 'zuivere vlam'. Het genootschap is vernoemd naar een romanfiguur uit de 'In de ban van de Ring'-reeks van Tolkien. Voorman Milan Bruynzeel is in de beginfase waarschijnlijk de belangrijkste brug tussen de Amerikaanse beweging en Erkenbrand geweest. Hij schreef in 2012 al voor de Amerikaanse extreemrechtse, in Alt-right kringen zeer invloedrijke website American Renaissance van Jared Taylor, waarop wordt gepleit voor raszuiverheid en campagne wordt gevoerd tegen Afro-Amerikanen, latino's en 'de politiek correcte elite'. En de AIVD zegt in 2018 over Erkenbrand: 'Dit Nederlandse alt-rechts heeft als doel zeer extremistisch gedachtegoed, gebaseerd op rassenleer, gemeengoed te maken, zodat deze ideeën uiteindelijk zowel in de samenleving als in het openbaar bestuur geaccepteerd worden'.³⁰³

Hoewel de harde kern klein is (naar schatting zo'n 25-30 jonge mannen) organiseert Erkenbrand goedbezochte lezingen, debatten, natuurwandelingen, feesten/partijen en conferenties, waar onder meer een vertegenwoordiger van de extreemrechtse Gouden Dagenraad uit Griekenland als spreker werd uitgenodigd. Opvallend is verder dat de leden van Erkenbrand doorgaans hoogopgeleid zijn.³⁰⁴ De beweging kenmerkt zich dan ook door op intellectuele wijze gebrachte, uiterst extreme ideeën. Dat weerhoudt de harde kern van sympathisanten niet om mee te draaien in acties van Pegida Nederland en samen te werken met geestverwanten van het extreemrechtse Voorpost.³⁰⁵ Tijdens een

³⁰² De website van Erkenbrand is erkenbrand.eu. Een andere in Nederland aan Alt-right gelieerde en inmiddels offline gehaalde website was altright.com (daarvoor frissekijk.info). Deze goed gevulde site had een klassiek extreemrechtse content, inclusief verering van Hitler, holocaustontkenning en uitgesproken antisemitisme. Daarnaast stonden er op de site lijsten met namen van vermeende 'volksvijandige Nederlanders' en van Nederlandse joden. Na een artikel op Republiek Allochtonië (<https://www.republiekallochtonie.nl/blog/opinie/hogopgeleid-extreemrechts-probeert-in-nederland-mee-te-liften-op-succes-van-alt-right>) over deze site ontstond er ophef en werden er diverse meldingen gedaan bij het CIDI en MiND. Na enkele dagen verdween de site. (<https://www.nrc.nl/nieuws/2017/04/28/mogelijk-strafrechtelijk-onderzoek-naar-extreem-rechtse-site-8461459-a1556438>) De lijsten met Nederlandse joden en 'volksvijandige Nederlanders' circuleren overigens nog steeds op extreemrechtse fora. <https://vnnforum.com/showpost.php?p=2268476&postcount=4>

³⁰³ <https://www.aivd.nl/onderwerpen/extremisme/rechts-extremisme/>

³⁰⁴ De Nationaal Coördinator Terrorisme en Veiligheid (NCTV) zegt daarover in april 2017: "Opvallend is tevens de oprichting van de xenofob-nationalistische groepering Erkenbrand. Deze groepering tracht mee te liften op het succes van de Alt-right beweging in de Verenigde Staten. Voor het eerst in decennia is daarmee in Nederland een extreemrechtse groepering actief waarvan een groot aantal sympathisanten hoger opgeleid is."

³⁰⁵ <https://kafka.nl/erkenbrand-Alt-right-in-nederland/>

Nieuwjaarsbijeenkomst in 2018 werd onder de titel ‘Verleden en toekomst van radicaalnationalistisch Nederland’ uitgebreid ingegaan op de redenen van het mislukken van de vooroorlogse fascistische beweging in Nederland. Een spreker stelt voor een organisatie op te bouwen naar klassiek fascistisch model en toont zich voorstander van samenwerking met Identitair Verzet, Voorpost en Falanx Nederland: “Dit moeten de kerngroepen zijn waarop en waarvoor we ons gaan inzetten. Het zijn groepen die naast elkaar kunnen bestaan omdat ze ieder hun eigen profiel hebben. Samen moeten zij de bundel, of moet ik zeggen, fascio vormen die Nederland redt van het opdoemende watergraf. We moeten af van de kneuzengroepjes met hooguit 25 man in de gelederen. (..) Laten we er naar streven een nieuw huis voor ons volk te bouwen. De toekomst ligt voor ons open. Het is nu aan ons om eindelijk te slagen waar onze voorgangers zijn gefaald.”³⁰⁶

De achterban herkent zich in het Alt-right gedachtegoed van racisme, anti-feminisme en antisemitisme.³⁰⁷ Erkenbrand beschouwt de bedreiging van het superieure blanke ras als het grootste probleem van deze tijd. Deze ‘bedreiging’ krijgt demografisch vooral vorm door (moslim)immigratie, maar ook door homoseksualiteit en feminisme en leidt uiteindelijk tot ‘replacement of whites’ (omvolking). Naast de macho en vechtcultuur die je vaker terugvindt bij extreemrechts, is de weerstand tegen de zogenaamde ‘feminisering van de westerse man’ een voor Nederland relatief nieuw aspect.³⁰⁸ Oplossingen worden vooral gezocht in de biologische hoek. ‘Raszuivere’ voortplanting, de politieke organisatie van een ‘raszuiver’ land voor blanken zonder de aanwezigheid van andere ‘rassen’ (etnostaat) en het terugbrengen van de drang tot vechten voor een ‘raszuivere’ samenleving staan centraal. Om de drang tot vechten verder te bevorderen, heeft Erkenbrand een aparte, kleine organisatie opgericht voor het beoefenen van vechtsporten: ‘Stormram’.³⁰⁹

De bereidheid om daadwerkelijk over te gaan tot geweld blijft niet bij woorden alleen. In een interview met leden van Erkenbrand door Volkskrantjournaliste Annieke Kranenburg werd het gebruik van geweld niet ontkend. Dit was reden tot geforceerd vertrek van een van de leidende krachten: hij zou zijn ‘geradicaliseerd’.³¹⁰ Sterkenburg sprak eind 2017 acht mensen uit de Alt-right beweging waaronder twee oprichters van Erkenbrand. Van hen geloofde de helft dat er binnen vijf jaar een burgeroorlog zou komen met mensen met een migratieachtergrond en met ‘Nederlanders die niet geven om hun eigen volk’. Twee van hen zeiden alvast schietlessen en gevechtstraining te volgen: “Het is straks wij of zij. Het zal verschrikkelijk bloedig worden.”³¹¹

De beweging ligt door dit soort berichtgeving, maar zeker ook door de snel verkregen populariteit binnen uiterst rechts onder een vergrootglas, en staat daardoor onder toenemende druk. Kafka constateert in 2019 enerzijds angst, ruzie en afsplitsingen, maar anderzijds doorzettingsvermogen en de wens te infiltreren in gevestigde extreemrechtse

³⁰⁶ Verleden en toekomst van radicaal-nationalistisch Nederland | Studiegenootschap Erkenbrand, 18 januari 2018

³⁰⁷ Tweede man van Erkenbrand Fausto Lanser stelt voor alle (Amsterdamse) Joden naar Israël te sturen: “....dan ben je er klaar mee, al zal ik er geen traan om laten als de treinen naar het oosten weer gaan rijden.” Een weinig subtiele verklaring van de afstand van Erkenbranders tot Geert Wilders en de PVV. Zie: <https://kafka.nl/erkenbrand-alt-right-in-nederland/>

³⁰⁸ Valk, I. van der (2019), ‘Wilders’ Party for Freedom and the Dutch Alt-right’, p. 266

³⁰⁹ Wagenaar, W. (2018); *Extreemrechts in Nederlandse Gemeentes*. Factsheet 12.

³¹⁰ <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/Alt-right-in-nederland-hoe-erkenbrand-zich-opmaakt-voor-de-strijd-om-een-blanke-natie.>

³¹¹ Sterkenburg, N. (2017), <https://www.ewmagazine.nl/nederland/achtergrond/2017/12/alt-right-in-nederland-verlangenaar-een-etnostaat-2965829W/>, op: *Elsevier Weekblad*, 15 december.

politieke partijen. Als nieuwe speler binnen het krachtenveld wilde Erkenbrand verse aanwas binnen brengen en een eenheid creëren, van nationaalsocialist tot libertariër. Zoals het er nu uitziet lijkt dat hen niet te lukken, net als bij vele voorgangers in het versnipperde en sterk verdeelde landschap op uiterst rechts.³¹² Het uiteenvallen van FvD - dat gezien wordt als politieke geestverwant - in 2020 zal daar verder afbreuk aan doen.

Omvang, strategie, dreiging en respons

De aanhang van extreemrechtse organisaties is de laatste jaren stabiel gebleven en het activisme is zeker niet toegenomen.³¹³ De ideeën hebben de voorbije jaren wel meer ruimte in het maatschappelijke debat gekregen, vooral via sociale media. Personen die een rechtsextremistisch gedachtegoed verspreiden, worden minder dan voorheen buitengesloten. Gevolg is dat ook hoger opgeleide mensen met goede maatschappelijke perspectieven zich durven aan te sluiten bij deze organisaties.³¹⁴

Sterkenburg schat het aantal geharde activisten van deze bewegingen in totaliteit op 250 tot 300.³¹⁵ De AIVD doet geen uitspraken over aantallen, maar stelt dat er sprake is van verschillende harde kernen met sympathisanten van wisselende omvang. De dienst ziet bij aanhangers van deze radicaal- en extreemrechtse organisaties een grote fascinatie voor vuurwapens. Dit betekent niet per definitie dat zij daadwerkelijk geweld gaan gebruiken, maar de AIVD ziet wel een groeiende groep (kwetsbare) personen die in aanraking komt met gewelddadig rechtsextremistisch gedachtegoed. Ze creëren volgens de dienst een klimaat waarin het risico dat (snel radicaliserende) rechtsextremistische eenlingen of kleine groepen geweld zullen inzetten om een statement te maken, groter is dan in het verleden.³¹⁶

Strategie

Een belangrijke ontwikkeling is dat extreemrechtse organisaties en denkbeelden de afgelopen jaren steeds meer ruimte hebben gekregen, mede onder invloed van internet en de sociale media. De groepen en hun denkbeelden worden veel minder dan in het verleden geassocieerd met het nationaalsocialisme uit de Tweede Wereldoorlog en daardoor steeds vaker gezien als groepen met een (willekeurig welke) 'andere politieke mening'. Actief zijn bij deze organisaties of samenwerking met deze organisaties brengt minder 'afbreukrisico's' met zich mee. Anders dan bijvoorbeeld het Nationaal Jeugd Front, dat in de jaren zeventig openlijk dweept met nationaalsocialistische sympathieën, bedienen formaties als Identitair Verzet en Pegida Nederland zich, onder andere door gebruik te maken van vaak zelfverkozen namen als 'nieuwrechts' en 'etnopluralisme', van een meer verbloemd discours.

Ideologisch springt de verschuiving van de nadruk op jodenhaat naar die op moslimhaat het meest in het oog. In de extreemrechtse actiepraktijk van de afgelopen jaren heeft een bewuste verschuiving plaatsgevonden van los georganiseerde bijeenkomsten naar gerichte acties van een paar man.

³¹² <https://kafka.nl/erkenbrand-onder-druk/>

³¹³ Tierolf, B., L. Drost & M. van Kapel (2018), *Zevende rapportage racisme, antisemitisme en extreemrechts geweld in Nederland. Incidenten, aangiftes, verdachten en afhandeling in 2017*, Verwey-Jonker Instituut

³¹⁴ Ibidem.

³¹⁵ Sterkenburg, N. (2020), 'Hoe het extreemrechtse geluid gewoon werd', op: *Vrij Nederland*, 22 januari.

³¹⁶ <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/rechts-extremisme-in-nederland-de-drie-opmerkelijkste-bevindingen-van-de-nctv-en-de-aivd~b5415551/>

Ook Sterkenburg wijst hierop op basis van haar interviews met geharde activisten uit de extreemrechtse scene. Achterliggende bedoeling zou zijn om de beeldvorming over de bewegingen positief te beïnvloeden. Een activist verklaart tegen haar:

‘Er waren altijd wel een stel vijftienjarigen die het leuk vonden om baldadig de Hitlergroet te doen en werden we weer in de media afgeschilderd als een stel fascist. Of we kregen met pijn en moeite honderdvijftig mensen bij elkaar, maar haalden niet eens de media. Als we nu met twee man en een spandoek op het dak van de moskee klimmen, zitten we wél in het NOS-journaal. En je loopt minder risico qua reputatieschade, omdat je het doet met mensen die je goed kent.’³¹⁷

Sociale media stellen deze groeperingen in staat acties veel breder onder de aandacht te brengen en breeduit te communiceren. Van de respondenten verkeert anno 2019 niemand in een sociaal isolement. Vrienden buiten de beweging stemmen vaak PVV, zijn minder extreem, maar keuren de actie doorgaans goed. “Iedereen ziet je op maandag gewoon weer op je werk nadat je in het weekend bent opgepakt”, zegt een respondent. Als een belangrijke reden voor het verdwijnen van het stigma op extreemrechts ziet Sterkenburg het huidige politieke discours:

‘Want of het nou over VVD-leider Klaas Dijkhoff gaat die plannen de wereld in slingert over het zwaarder straffen van mensen uit probleemwijken, PVV-leider Geert Wilders die een verkiezings-A4'tje heeft met anti-islamstandpunten, of Ahmed Marcouch die als PvdA-Kamerlid salafistische organisaties wil aanpakken, radicaal- en extreemrechts ziet overal haar standpunten terug - al is het dan soms in afgezwakte vorm of verkondigd door iemand die het liefst ver bij hen vandaan blijft.’³¹⁸

Belangrijk onderdeel van de strategie om meer salonfähig te worden is het kiezen van doelen en georganiseerde verbanden die politiek-maatschappelijk al met argusogen worden bekeken. De pijlen van Pegida, Rechts in Verzet en Identitair Verzet richten zich vooral op als salafistisch bekendstaande islamitische instituties en ook organisaties verbonden aan het Turkse Diyanet zijn regelmatig doelwit. Er wordt bewust ingespeeld op de discussie over salafisme, opruiend prekende imams, buitenlandse financiering en over ‘de lange arm van Ankara’. Daarnaast zijn de demonstraties en acties weliswaar zeer provocerend, vaak ondersteund met spandoeken met voor moslims zeer krenkende en beledigende teksten, maar daarmee nog niet strafbaar. Daadwerkelijk geweld tegen personen wordt zelden gebruikt. En wanneer er wel sprake is van geweld richting gebouwen (stenen door ruiten, brandstichting of erger) wordt dat in ieder geval nooit geclaimd door deze organisaties.

Onnodig grievend, maar niet strafbaar

Aangezien de acties doorgaans de islam (religie = ideologie) als mikpunt hebben en niet (individuele) moslims, blijkt het OM zelden over te (kunnen) gaan tot een veroordeling omdat ze vallen onder de vrijheid van meningsuiting en de vrijheid van demonstratie. Tekenende voorbeelden hiervan zijn de deels door PowNed gefilmde acties die Pegida Nederland eind 2017 en begin 2018 voerde tegen de bouw van een moskee van de

³¹⁷ Sterkenburg, N. (2020), Hoe het extreemrechtse geluid gewoon werd.

³¹⁸ Ibidem.

Islamitische Stichting Nederland (ISN) in Enschede. Veertien 'strijders tegen islamisering' plaatsten op de bouwplaats een 'kerk' met een kruis, die door een 'pastoor' werd ingewijd met varkensbloed.

Het Openbaar Ministerie Oost-Nederland bekeek of er op basis van artikel 137c van het Wetboek van Strafrecht sprake was van groepsbelediging wegens geloof.³¹⁹ Het OM concludeerde dat de uitlatingen tijdens de actie niet gericht waren tegen de gelovigen, maar exclusief tegen de bouw van de moskee en tegen de islam als geloof, en daarom niet strafbaar zijn. Het OM onderzocht verder of kon worden aangetoond dat belediging in andere zin dan groepsbelediging aan de orde was. Dan moeten de uitlatingen of feitelijkheden onnodig grievend zijn ten aanzien van een persoon. Ook hier was het OM van oordeel dat de handelingen gericht waren tegen de bouw van de moskee en niet tegen de gelovigen. De context waarbinnen de uitlatingen of handelingen zijn gedaan, spelen volgens het OM een rol bij de beoordeling van de strafbaarheid. Het OM verklaarde hierover dat tijdens een demonstratie er meer ruimte is voor uitingen, als hiermee een bijdrage wordt geleverd aan het maatschappelijk debat.³²⁰

Verder kon volgens het OM ook niet worden aangetoond dat de Pegida-aanhangers met hun acties aanzetten tot haat, discriminatie of geweld. Op 10 maart 2018 volgde een tweede actie in Enschede. Aanhangers van Pegida plaatsten enkele tientallen kruizen op het bouwterrein van de moskee. Op de kruizen stonden namen van slachtoffers van aanslagen in onder meer Stockholm, Parijs, Brussel en Barcelona. "Hier ziet men waar de islam toe in staat is", zegt voorman Wagenveld van Pegida op een (inmiddels verwijderd) Facebookfilmpje. Hij vervolgde:....Uit naam van een kinderneuker, profeet Mohammed. Hier wil men een haathuis neerzetten. En wij zullen er voor zorgen dat die er nooit zal komen. Enschede, u hoort nog vaker van ons.

... Een woordvoerder van het OM: "De uitingen kunnen als schokkend worden ervaren, maar er is ook hier geen sprake geweest van (groeps)belediging of discriminatie. Er is niets gezegd over de aanhangers van de islam, alleen over de islam zelf en dat is niet strafbaar."³²¹

Woordvoerders van extreemrechtse en radicaalrechts-populistische groepen refereren bij hun acties aan het breed levende idee over de onmacht en het gebrek aan daadkracht bij de politiek, soms ook van geestverwante partijen als de PVV en Forum voor Democratie. Teksten als: 'De tijd van toekijken is afgelopen en hopen op doortastende daden van onze politici is voorbij...Wij stappen in waar de overheid faalt', of: 'Dit is nog maar het begin, we beginnen klein, wij trappen af, u hoort nog vaker van ons en wij gaan

³¹⁹ <https://maxius.nl/wetboek-van-strafrecht/artikel137c>.

³²⁰ <https://www.tubantia.nl/enschede/voorman-pegida-krijgt-750-euro-boete-na-actie-bij-geplande-moskee-enschede~a3000131/>

³²¹ <https://www.tubantia.nl/enschede/voorman-pegida-krijgt-750-euro-boete-na-actie-bij-geplande-moskee-enschede~a3000131/?referrer=http://www.republiekallochtonie.nl/blog/nieuws/om-kruizen-kerk-en-varkensbloed-op-moskeebouwplaats-niet-strafbaar>.

hier een verzetsvoorbeeld voor Nederland neerzetten', zijn veelgebruikte uitspraken bij acties tegen de bouw van moskeeën.³²² Ook wanneer er openlijk bedreigd wordt met dit soort heftigere en meeromvattende herhaling van de acties, blijft het OM bij het standpunt dat er geen sprake is strafbare feiten.³²³

Naast het ontbreken van strafrechtelijke veroordelingen is er tegen deze trend ook weinig weerwoord van bijvoorbeeld bestuurders en politici. In de praktijk is slechts mondjesmaat sprake van consequente, unanieme en onvoorwaardelijke veroordelingen van discriminatoire, beledigende en intolerante en een enkele keer zelfs gewelddadige handelingen en uitingen tegen Nederlanders van kleur, moslims of islamitische instituties. Zo veroordeelde toenmalig burgemeester Krikke het haatmisdrijf bij As-Soennah (Mohammed als pop met baby in kruis) van Pegida,³²⁴ maar leek ze ook te suggereren dat hier sprake was van een 'meningsverschil'.³²⁵

Vaak worden uitgevoerde acties door bestuurders afgedaan met het advies aan de initiatiefnemers om hun protesten eerst te delen met diezelfde bestuurders of raadsleden voordat ze het heft in eigen hand nemen. Belangrijk probleem is dat dit soort acties doorgaans zowel politiek als maatschappelijk worden beoordeeld als incidenten en niet gezien worden als onderdeel van een breder fenomeen dat vraagt om beleid. In de optiek van veel slachtoffers gaat het inmiddels wél om een georganiseerde, door extreemrechts geclaimde trend, waarvan de impact groot is. Op de website Al-Yaqeen van de As- Soennah moskee wordt dat na een actie van Pegida bij de moskee aldus verwoord:³²⁶

“De terughoudendheid en bijna lakse houding van de verantwoordelijke autoriteiten om op te treden tegen moslimhaat, vormen een vruchtbare bodem voor neonazistisch geweld. Het is onacceptabel dat lokale en landelijke overheden nog steeds geen verantwoordelijkheid nemen om moslims beter te beschermen. Hoe anders is de situatie bij de bestrijding van antisemitisme, terwijl moslimhaat een minstens even groot probleem vormt. De moslimgemeenschap geeft al jaren aan dat kwaadaardige groeperingen als Pegida een evident gevaar vormen voor de sociale cohesie en rechtsstaat in Nederland. Wij vragen ons af wat er moet gebeuren, alvorens deze overheden adequaat gaan handelen? Moet er echt eerst een dodelijke terreuraanslag plaatsvinden?”

Voor een deel van de islamitische gemeenschappen en hun instituties geldt dat angst voor represailles en herhaling, groeiende gevoelens van onveiligheid onder de bezoekers, slechte ervaringen met de politie of andere betrokken instanties en het idee dat er toch niets mee gebeurt, een (extra) rem op de meldingsbereidheid zetten. Bij een ander deel is de meldings- en aangiftebereidheid, al dan niet ingegeven door een uniforme beleidslijn van nationale koepelorganisaties, sinds 2015 juist toegenomen.³²⁷ Daarbij spelen soms ook materiële

³²² Zowel Identitair Verzet en Rechts in Verzet als PEGIDA gebruiken dergelijke formuleringen

³²³ <http://www.republiekallochtonie.nl/blog/achtergronden/verzet-tegen-moskee-bouw-steeds-mer-georganiseerd>

³²⁴ <http://www.republiekallochtonie.nl/blog/nieuws/pegida-plaatst-mohammed-als-pop-met-baby-in-kruis-voor-moskee-as-soennah>.

³²⁵ https://www.meldislamofobie.org/islamofobie-is-geen-meningsverschil/?fbclid=IwAR0FDBbALKqF_si8y6iOCfMk6GczVdKVUMxk3U7q5oVxeP0WmhYIdy0fZd4 - Citaat: “In Den Haag hebben we het recht met elkaar van mening te verschillen, maar wel binnen de kaders van de wet en met respect voor elkaars denkbeelden, zonder dat we elkaar daarbij onnodig kwetsen en pijn doen.”

³²⁶ <https://nos.nl/artikel/2274497-as-soennah-moskee-doet-aangifte-vanwege-beledigende-pop-pegida.html>.

³²⁷ Valk, I. van der (2015), *Monitor moslimdiscriminatie*.

afwegingen een rol, bijvoorbeeld dat een aangifte noodzakelijk is voor verzekeringsclaims.

Sinds kort worden steeds vaker demonstraties van Pegida Nederland³²⁸ en geestverwante organisaties verboden.³²⁹ Het aantal daadwerkelijk uitgevoerde acties is daardoor aanzienlijk afgenomen. Gevolg is in de praktijk dat de organisatoren van de verboden demonstraties het publiekelijk zo framen dat het vooral lijkt te gaan over de bedreiging en beperking van hun eigen vrijheid van meningsuiting en demonstratie en niet over de beperking van de vrijheid van religie van moslims die ze met hun acties beogen. Ze wijzen daarbij op de hypocrisie van de autoriteiten, die in woorden de demonstratievrijheid verdedigen, maar hen diezelfde vrijheid niet zouden gunnen. Ook maken de organisatoren in het publieke debat handig gebruik van (gewelddadige) tegenacties en het uitblijven van voldoende bescherming. Bij voorkeur van tegenacties van moslimjongeren die zich laten provoceren, zoals dat in Utrecht en in Eindhoven het geval was.³³⁰

³²⁸ <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/pegida-demonstratie-verboden-maar-deskundigen-hebben-twijfels-zo-geef-je-tegenstanders-die-geweld-willen-gebruiken-hun-zin~b63791b2/>

³²⁹ Schie, M. van (2018), 'Demonstratie Identitair Verzet verboden: deze demo's ook', op: *Elsevier Weekblad*, 25 oktober.

³³⁰ https://www.nieuwsblad.be/cnt/dmf20151011_01913434; <https://www.nrc.nl/nieuws/2019/05/26/politie-breekt-pegida-demonstratie-eindhoven-af-vanwege-rellen-a3961631>.

Deel II moslimdiscriminatie op de arbeidsmarkt

1. Inleiding

In dit deel doen we verslag van een onderzoek naar de ervaringen van moslims met discriminatie op grond van hun geloof op de arbeidsmarkt. Dit onderzoek bestond uit literatuurstudie, een survey, interviews en klankbordgesprekken.

Voordat we de resultaten van deze survey behandelen, gaan we in hoofdstuk 2 kort in op wat er bekend is over onderzoek naar en literatuur over discriminatie op de arbeidsmarkt van Nederlanders met een (niet-westerse) migratieachtergrond. Waar mogelijk gaan we hierbij specifiek in op discriminatie op basis van religie (islam).

In het derde hoofdstuk behandelen we de resultaten van ons onderzoek. Na een inleidende paragraaf geven we een schets van de respondenten die deelnamen aan de survey (paragraaf 3.2.). Vervolgens worden de uitkomsten van het onderzoek behandeld, eerst algemeen en daarna op deelaspecten: vrij uitvoerig behandelen we discriminatie tijdens de sollicitatieprocedure (3.3), daarna gaan we korter in op discriminatie op de werkvloer (3.4.), discriminatie bij promotie (3.5.) en discriminatie bij ontslag of het niet verlengen van een contract (3.6.). In iedere paragraaf behandelen we de mate waarin respondenten discriminatie hebben ervaren en welke actie zij hebben ondernomen na een discriminatie-ervaring.

In paragraaf 3.7. kijken we kort naar andere vormen van discriminatie die respondenten op de arbeidsmarkt hebben meegemaakt; daarna gaan we in op ervaringen met moslimdiscriminatie op andere terreinen dan de arbeidsmarkt en ten slotte behandelen we de emotionele gevolgen van de ervaren discriminatie. We sluiten dit deel af met een slotwoord.

2. Literatuurverkenning

Om meer zicht te krijgen op de omvang en/of de aard van discriminatie op de arbeidsmarkt, zijn de afgelopen decennia verschillende soorten onderzoek gedaan. Zo zijn er studies naar ervaren discriminatie, vindt registratie plaats van meldingen en worden zogenaamde praktijktests - waaronder anoniem solliciteren - ingezet.

Onderzoek naar discriminatie van bevolkingsgroepen met een migratieachtergrond op grond van herkomst gaat in Nederland voor een aanzienlijk deel om moslims, vooral Nederlanders met een Turkse of Marokkaanse achtergrond. Van hen beschouwt respectievelijk 86% en 94% zichzelf als moslim.³³¹ Samen vormen ze ongeveer driekwart van de Nederlandse moslims.³³² Naar onze schatting beschouwt 4,5% tot 5% van de Nederlandse beroepsbevolking zichzelf als moslim.³³³

Om een beeld te geven van wat er bekend en onderzocht is, geven we in dit hoofdstuk een korte introductie op onderzoek naar en literatuur over discriminatie op de arbeidsmarkt van Nederlanders met een (niet-westerse) migratieachtergrond. Waar mogelijk gaan we hierbij specifiek in op discriminatie op basis van religie (islam).

2.1. Onderzoek naar discriminatie op de arbeidsmarkt

2.1.1. Ervaren discriminatie

Door mensen te vragen of zij zelf het gevoel hebben gediscrimineerd te zijn, krijgen we inzicht in *ervaren discriminatie*. In het vorige deel is het onderzoek dat het SCP hiernaar deed in 2013³³⁴ en 2018³³⁵ al beschreven. Uit dit laatste onderzoek bleek dat bijna 7 op de 10 moslims in 2018 een discriminatie-ervaring had. Percentueel was dit iets lager dan in 2013. Het SCP denkt dat dit vooral komt door de aangetrokken conjunctuur. Ongeveer de helft van de Turkse Nederlanders en twee derde van de Marokkaanse Nederlanders geeft aan zich gediscrimineerd te voelen op grond van hun geloof.

Discriminatie wordt door moslims het meest ervaren bij het zoeken naar werk (37% is zeker, 13% twijfelt), op het werk (42% is zeker, 13% twijfelt) en in het onderwijs (55% is zeker en 12% twijfelt). De relatief grote groep twijfelaars verklaart het SCP uit het feit dat het moeilijk is om discriminatie te herkennen. Dit speelt bijvoorbeeld bij sollicitanten die niet zeker

³³¹ Huijnk, W. (2018), *De religieuze beleving van moslims in Nederland*, Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau.

³³² De Nederlandse moslimpopulatie bestaat voor twee derde uit Turkse- en Marokkaanse Nederlanders en verder uit mensen afkomstig uit Syrië (ongeveer 6% van de Nederlandse moslims), gevolgd door mensen van Afghaanse (4%), Somalische (4%), Irakese (4%), Surinaamse (3%) en Iraanse herkomst (1%). Verder heeft ongeveer 5% van de Nederlandse moslims een westerse migratieachtergrond, 3% geen migratieachtergrond en 3% een overige niet-westerse achtergrond, Zie: Butter, E. & R. van Oordt (2018), *Zuilen in de Polder?*

³³³ Ter vergelijking: in het tweede kwartaal van 2020 bestond volgens het CBS de Nederlandse beroepsbevolking uit ruim 9,2 miljoen personen. Hiervan werden er 210.000 tot de Turkse Nederlanders en 176.000 tot de Marokkaanse Nederlanders gerekend.

³³⁴ Andriessen, I., H. Fernée & K. Wittebrood (2014). *Ervaren discriminatie*.

³³⁵ Andriessen, I. (e.a.) (2020), *Ervaren discriminatie II*.

weten of discriminatie de reden is voor een afwijzing. Een sollicitant moet een nadelige behandeling eerst ervaren als onrechtvaardig en vervolgens ook nog verbinden aan het groepslidmaatschap. De kans dat mensen dit doen, is groter wanneer ze zich ervan bewust zijn dat ze tot een groep behoren met een groter risico op discriminatie en wanneer ze zelf eerder te maken hebben gehad met discriminatie.³³⁶

Bovendien weet een sollicitant niet of hij of zij ten opzichte van een andere sollicitant ongelijk behandeld wordt, omdat doorgaans niet duidelijk is met wie er wordt geconcurrereerd. Ervaren discriminatie kan daarom volgens het SCP een onderschatting zijn van daadwerkelijke discriminatie. Maar het kan ook de andere kant op werken. Als een sollicitant de afwijzing bij een sollicitatie verbindt aan discriminatie, is er minder reden om de verklaring bij zichzelf te zoeken en te twijfelen aan het eigen kunnen. Dan wordt geen afbreuk gedaan aan het gevoel van eigenwaarde.³³⁷ Ervaren discriminatie toont daarom niet altijd scherp aan of er onderscheid wordt gemaakt bij de eerste fase van werving en selectie. Wel geeft het juist een goed beeld van de mate van discriminatie op de werkvloer.

Discriminatie op grond van geloof lijkt niet de belangrijkste vorm van ervaren discriminatie op de arbeidsmarkt. Zo geeft ook het onderzoek van de *Workforce View in Europe* naar discriminatie op de werkvloer uit 2018³³⁸ aan dat van de 21% van de Nederlanders die discriminatie heeft ervaren op het werk, het merendeel dat heeft ervaren op grond van leeftijd, geslacht en opleiding. Pas daarna volgden ras/nationaliteit en nog later religie.

2.1.2. Meldingen

Wanneer je discriminatie op de arbeidsmarkt ervaren hebt, kun je dat melden bij direct betrokkene(n), bij leidinggevende(n), bij een vertrouwenspersoon of bij een anti-discriminatievoorziening zoals het College voor de Rechten van de Mens. In de praktijk blijkt echter dat veel mensen niet melden (zie deel I). Nadelen van melden wegen vaak zwaarder dan voordelen.

Voor de aanpak van discriminatie is melden belangrijk. Geregistreerde klachten zijn noodzakelijk om juridisch vast te stellen of er sprake is van discriminatie, om bijvoorbeeld een leidinggevende of een organisatie op gedrag te kunnen aanspreken of om beleid te ontwikkelen.

‘In verweer komen tegen discriminatie op de arbeidsmarkt is een intensief proces voor gedupeerden waarbij onzeker is wat het oplevert’, valt te lezen in de *Monitor arbeidsdiscriminatie* die is samengesteld door Discriminatie.nl in opdracht van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.³³⁹ De onderzoekers hebben de arbeidsmarktmeldingen bij anti-discriminatievoorzieningen (ADV's) in 2015-2019 geanalyseerd. Ook is gesproken met een aantal betrokkenen.

³³⁶ Andriessen, I. (2017), *Discriminatie herkennen, benoemen en melden*, Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

³³⁷ Ibidem.

³³⁸ <https://www.adp.nl/kennis/onderzoeken-hr-research/workforce-view/discriminatie-werkvloer/>

³³⁹ Bon, S. van & B. Fiere, *Monitor arbeidsdiscriminatie 2015-2019*, Rotterdam: RADAR/Art.1 (in opdracht van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid en onder auspiciën van Discriminatie.nl).

De *Monitor arbeidsdiscriminatie* concludeert onder meer dat het voor de individuele sollicitant nauwelijks te bewijzen valt dat afkomst of huidskleur een rol speelt. En als er toch wordt besloten discriminatie bij werving en selectie te melden bij een ADV of een procedure te starten, gebeurt dit eerder uit principiële overwegingen dan voor persoonlijk profijt.

Meer dan een kwart van de meldingen bij anti-discriminatievoorzieningen in de afgelopen vijf jaar had betrekking op de arbeidsmarkt. Hiervan ging 43% tot 51% over werving en selectie. Herkomst, leeftijd en geslacht zijn de meest gemelde discriminatiegronden. De arbeidssectoren waarover in 2019 de meeste meldingen werden geregistreerd waren de gezondheids- en welzijnssector, het onderwijs en de groot- en detailhandel.

Ongeveer 9% van alle meldingen van discriminatie op de arbeidsmarkt in de periode 2015-2019 had betrekking op godsdienst. Van deze meldingen ging ieder jaar meer dan de helft over discriminatie van moslims. Bij stages en op de werkvloer is het aandeel van moslimdiscriminatie in de categorie godsdienst het grootst. Bij meldingen over stagediscriminatie deelt godsdienst de eerste plaats met herkomst of huidskleur. In de grote steden kwamen in 2019 relatief meer meldingen over de grond godsdienst voor dan in de rest van het land. Verder valt op dat meldingen van discriminatie in de gezondheids- en welzijnszorg relatief vaak gaan over discriminatie op grond van godsdienst. Datzelfde geldt voor de sector onderwijs.

Doortastend aanpakken van racisme op de werkvloer is volgens de onderzoekers nog een uitdaging voor veel werkgevers. Leidinggevendenden weten vaak niet hoe zij moeten handelen bij discriminatoire uitlatingen of pesterijen. Door niet of te laat ingrijpen escaleren situaties, wat leidt tot ziekte of polarisatie tussen en in teams. Soms ontstaat na het melden van discriminatie een onwerkbaar situatie wat uiteindelijk leidt tot verlies van een baan. Maar een incident kan ook een positieve wending nemen, blijkt uit de cases in het onderzoek. Welwillende werkgevers pakken een incident op als aanzet voor preventieve maatregelen en het formuleren van beleid.

2.1.3. Praktijktesten

Met een praktijktest wordt onderzocht in hoeverre twee of meer onderling niet afwijkende kandidaten ongelijk behandeld worden. Met deze test is het mogelijk duidelijk te krijgen of werkgevers bij de eerste selectie van sollicitanten etniciteit, religieuze achtergrond of andere groepskenmerken laten meewegen bij die selectie.³⁴⁰ Er bestaan forse methodologische verschillen tussen studies, zo blijkt uit een uitgebreide en recente literatuuroverzicht van het College van de Rechten van de Mens.³⁴¹ Daaruit komt onder meer naar voren dat uitkomsten kunnen variëren door verschillen in onderzochte etnische groepen of beroepen, het aandeel mannen en vrouwen, de manier waarop de test vorm krijgt, de omvang van het onderzoek en waar dat gebeurt.

³⁴⁰ Een mondelinge variant hierop - vooral gebruikt in de uitzendbranche - is de praktijktest met persoonlijk contact (audits). Daarbij informeren gelijk geïnstrueerde acteurs met bijvoorbeeld verschillende etnische of religieuze achtergronden in persoon bij een organisatie naar werk. Door alle andere factoren zo veel mogelijk gelijk te houden, geven eventuele verschillen in uitnodigingskans of behandeling een duidelijke aanwijzing van discriminatie. Zie: <http://scp.archiefweb.eu/#archive>

³⁴¹ College voor de Rechten van de Mens (2019), Interventies om discriminatie bij werving en selectie tegen te gaan. Een literatuurstudie, Utrecht: CvdRM.

Bij een praktijktest worden in reactie op vacatures meerdere gelijkwaardige sollicitatiebrieven gestuurd. Er worden verzonden namen gebruikt van sollicitanten. Deze namen verwijzen naar een (niet-westerse) migratieachtergrond of juist niet, naar een man of vrouw of naar een religie. Andere kenmerken, zoals bijvoorbeeld opleidingsniveau en werkervaring, zijn bij de sollicitanten hetzelfde of in ieder geval gelijkwaardig. Daarna wordt bijgehouden wie er wel of geen uitnodiging krijgt voor een sollicitatiegesprek.

Zorgvuldig opgezet onderzoek wijst dan uit dat verschillen in uitnodigingskans tussen groepen met aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid gerelateerd zijn aan discriminatie op grond van etniciteit, andere kenmerken of een combinatie daarvan. Van alle type onderzoeken die het College in haar literatuurstudie de revue laat passeren, biedt een praktijktest volgens deze instantie de meest zuivere meting van discriminatie bij werving en selectie op de arbeidsmarkt.

Dat klinkt prachtig, maar praktijktesten hebben ook een aantal nadelen. Zo zijn ze erg arbeidsintensief. Als je bijvoorbeeld verder uit wil splitsen naar etnische of religieuze achtergrond, geslacht, beroepsgroep of regio zorgt dat voor een gigantische uitbreiding van het aantal testen dat nodig is voor een representatieve test.³⁴² Ook de verwijzingen die gebruikt worden om aan te geven tot welke groep iemand gerekend kan worden, zijn lang niet altijd ondubbelzinnig.

Voor onderzoek naar moslimdiscriminatie is het bijvoorbeeld essentieel dat bepaalde namen niet alleen naar etniciteit, maar ook naar een religieuze achtergrond verwijzen. Nog belangrijker: praktijktesten kunnen eigenlijk alleen ingezet worden in de eerste fase van de werving en selectie als er nog geen persoonlijk contact met de kandidaat is geweest. In een latere fase van het wervings- en selectieproces en bij discriminatie op de werkvloer of bij promotie zijn praktijktesten niet bruikbaar.

Praktijktesten naar etniciteit

Met gebruikmaking van zowel praktijktest als audits werd door cultureel antropoloog en criminoloog Frank Bovenkerk al in de jaren zeventig³⁴³ en later opnieuw in de jaren negentig aangetoond dat de kans op een positieve reactie van een werkgever ongeveer dertig procent kleiner is voor sollicitanten met een Marokkaanse, Spaanse en Surinaamse migratieachtergrond dan de kans voor sollicitanten met een Nederlandse achtergrond. Daarna volgden studies met vergelijkbare resultaten van De Beijl³⁴⁴ en van Dolfing en Van

³⁴² In recent onderzoek van Thijssen, Coenders en Lancee is tussen november 2016 en april 2018 4.211 keer met zowel mannelijke als vrouwelijke fictieve kandidaten gesolliciteerd op openstaande vacatures voor tien verschillende beroepsgroepen verspreid over heel Nederland. Door de grote omvang van deze survey waren de onderzoekers beter in staat om vast te stellen of en in welke mate discriminatiepatronen variëren naar geslacht, etnische minderheidsgroep, beroepsgroep en regio. De onderzoekers keken ook of etnische minderheden relatief minder worden gediscrimineerd wanneer kandidaten in hun cv's en sollicitatiebrieven meer informatie toevoegen over hun 'hard en soft skills'; Zie: Thijssen, L, M. Coenders & B. Lancee (2019), *'Etnische discriminatie op de Nederlandse arbeidsmarkt. Verschillen tussen etnische groepen en de rol van beschikbare informatie over sollicitanten'*, in: *Mens & Maatschappij*, 94 (2): 141–176.

³⁴³ <http://www.republiekallochtonie.nl/userfiles/files/Rassendiscriminatie%20op%20Amsterdamse%20arbeidsmarkt%20Bovenkerk%201976.pdf>.

³⁴⁴ Beijl, Z.R. (2001), *Documenting discrimination against migrant workers in the labor market: A comparative study of four European countries*, Geneva: International Labor Office (ILO).

Tubergen³⁴⁵. In het afgelopen decennium is ook in meerdere veldexperimenten van het SCP vastgesteld dat zowel werkgevers als uitzendbureaus kandidaten met een Nederlandse achtergrond voorrang geven boven kandidaten met een migratieachtergrond: de kans dat een kandidaat met een Nederlandse achtergrond wordt aangenomen is 20 tot 80% groter dan die van iemand met een niet-westerse migratieachtergrond.³⁴⁶

De onderzoekers Blommaert, Coenders en Van Tubergen plaatsten profielen van niet bestaande werkzoekenden met een Nederlandse of Marokkaanse naam op vacaturewebsites.³⁴⁷ Zij waren daardoor in staat te analyseren of werkgevers wel of niet het volledige profiel van een werkzoekende bekeken en konden vaststellen of de werkzoekende vervolgens werd benaderd door een werkgever. Discriminatie bleek vooral in de eerste fase van het wervingstraject plaats te vinden. Profielen van werkzoekenden met een Marokkaanse naam werden vijftig procent minder vaak bekeken dan profielen met een typisch Nederlandse naam en hadden uiteindelijk zestig procent minder kans om benaderd te worden door een werkgever. In latere fasen van de selectie, waarin werkgevers de cv's daadwerkelijk bekeken, werd geen aanvullende discriminatie gevonden.³⁴⁸

Thijssen, Coenders & Lancee konden door de omvang en duur van hun praktijktest flink variëren met cv's en brieven.³⁴⁹ De sollicitatiebrieven verschilden in lengte, met of zonder foto, cijferlijst en wel of geen aanbevelingen van oud-collega's en werkgevers. Geen van al die zaken bleek de kloof tussen Marokkaanse, Turkse of Antilliaanse sollicitanten te verkleinen met de autochtone concurrent. Een autochtone Nederlander had veertig procent meer kans op een gesprek dan iemand met een niet-westerse achtergrond. Waar de onderzoekers geen duidelijk antwoord op konden vinden was waarom werkgevers sommige minderheidsgroepen vaker afwijzen dan andere. In algemene zin bleek de mate waarin het land van herkomst in (religieus)culturele zin verschilde van Nederland bepalend voor de mate van terughoudendheid bij het aannemen. Ook kwam uit dit onderzoek naar voren dat het voor niet-westerse sollicitanten extra nadelig uitpakt wanneer ze bij het vrijwilligerswerk op hun cv refereerden aan hun islamitische achtergrond.

In zijn proefschrift uit 2020, *'Racial and Ethnic Discrimination in Western Labor Markets: Empirical Evidence from Field Experiments'*, onderstreept Lex Thijssen de volgende bevindingen:

- 1) Minderheden met een donkere huidskleur en/of een niet-westerse migratieachtergrond worden sterker gediscrimineerd dan minderheden met een westerse migratieachtergrond.
- 2) Er zijn sterke aanwijzingen dat raciale en etnische discriminatie samenhangt met het

³⁴⁵ Dolfing, M. & F. van Tubergen (2005), 'Bensaidi of Veenstra? Een experimenteel onderzoek naar discriminatie van Marokkanen in Nederland', *Sociologie*, 1, afl. 4, pp. 407-422.

³⁴⁶ Andriessen, I. (e.a.) (2010), *Liever Mark dan Mohammed? Onderzoek naar arbeidsmarktdiscriminatie van niet-westerse migranten via praktijktests*, Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau en Andriessen, I. (2012). Discriminatie door uitzendbureaus. In: Andriessen, I., E. Nievers, & J. Dagevos (red.), *Op achterstand* Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, pp. 37-73.

³⁴⁷ <https://www.nrc.nl/nieuws/1994/03/18/werkloosheid-bij-allochtonen-gevolg-van-bewuste-uitsluiting-7217787-a1132360>.

³⁴⁸ https://www.frankvantubergen.nl/wp-content/uploads/2020/05/Blommaert_van-Tubergen_Coenders-2014_SF_Discrimination-of-Arabic-Named-Applicants-in-the-Netherlands.pdf.

³⁴⁹ Thijssen, L, M. Coenders & B. Lancee (2019), 'Etnische discriminatie op de Nederlandse arbeidsmarkt. Verschillen tussen etnische groepen en de rol van beschikbare informatie over sollicitanten'.

beeld dat werkgevers hebben over het (vermeende) herkomstland van sollicitanten en met de bredere sociale context waarbinnen werkgevers opereren, zoals het land of regio waarin een organisatie gelokaliseerd is.³⁵⁰

Het literatuuroverzicht van het College laat verder zien dat bij veel praktijktesten het effect van etniciteit bij de selectiekansen voor arbeid ook wordt gekeken naar het geslacht van de kandidaten.³⁵¹ Uit de Nederlandse praktijktesten en audits van Andriessen en anderen (2010 en 2012) blijkt dat mannen die behoren tot een van de vier klassieke migrantengroepen in Nederland een kleinere kans hebben op een uitnodiging voor een sollicitatiegesprek of een aanbieding van een baan door bijvoorbeeld een uitzendbureau dan vrouwen uit dezelfde groepen.

De literatuurstudie van het College laat zien dat Marokkanen en Turken bij werving en selectie in Nederland relatief veel gediscrimineerd worden. Hoe ligt dit in andere Europese landen? Waar kandidaten met een Marokkaanse herkomst in Nederland 14% minder positieve reacties ontvangen dan de etnische meerderheid, is dat in Spanje 6%.³⁵² Kandidaten van Turkse herkomst ontvangen in Nederland 15% minder positieve reacties van de werkgevers dan kandidaten uit de etnische meerderheid terwijl dat in Duitsland 5% is.³⁵³

Praktijktesten naar religie

Het aantal praktijktesten met de focus op de religieuze achtergrond van de kandidaat is - ook volgens het literatuuroverzicht van het College³⁵⁴ - aanzienlijk kleiner dan die met de nadruk op etniciteit. Algemene conclusies zijn daarom veel moeilijker te trekken. Bovendien is het effect van 'religie' als factor zeker bij moslims moeilijk apart te onderzoeken, omdat die zoals eerder betoogd in de waarneming vaak samenvalt met etnische achtergrond. Internationale onderzoeken bevestigen dat werkgevers op basis van het land van herkomst in één moeite door aannemen dat een kandidaat moslim is.³⁵⁵

Ondanks deze beperkingen worden in verschillende (overzicht)studies aanwijzingen gevonden voor discriminatie op grond van religie bij werving en selectie. Di Statio (et al.) (2019) gebruikten gegevens van een internationaal veldexperiment om discriminatie van moslimsollicitanten in vijf Europese landen (Duitsland, Nederland, Noorwegen, Spanje en het Verenigd Koninkrijk) te onderzoeken. Zij richtten zich op sollicitanten die afkomstig zijn uit landen met een omvangrijke moslimpopulatie. Hiervan gaven sommigen expliciet blijk van hun islamitische achtergrond in hun sollicitatie, anderen niet. Zo konden ze

³⁵⁰ Thijssen, L. (2020), Racial and Ethnic Discrimination in Western Labor Markets: Empirical Evidence from Field Experiments, Utrecht: Utrecht University Repository.

³⁵¹ College voor de Rechten van de Mens, Interventies om discriminatie bij werving en selectie tegen te gaan. Een literatuurstudie.

³⁵² Ramos, M., L. Thijssen & M. Coenders (2019), 'Labour market discrimination against Moroccan minorities in the Netherlands and Spain: a cross-national and cross-regional comparison', *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 24 juni.

³⁵³ Thijssen, L. (et al.) (2019), 'Discrimination against Turkish minorities in Germany and the Netherlands: field experimental evidence on the effect of diagnostic information on labour market outcomes', in: *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 24 juni

³⁵⁴ College voor de Rechten van de Mens, Interventies om discriminatie bij werving en selectie tegen te gaan. Een literatuurstudie.

³⁵⁵ Lancee, B. (2019). Ethnic discrimination in hiring: Comparing groups across contexts. Results from a cross-national field experiment, in; *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 24 juni en Di Statio (et. al.) (2019), 'Muslim by default or religious discrimination? Results from a cross-national field experiment on hiring discrimination', in, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 24 juni

moslimdiscriminatie 'empirisch losmaken' van het mogelijke vooroordeel over overwegend islamitische landen. De onderzoekers constateren een 'alarmingere' mate van discriminatie, vooral van mannelijke sollicitanten die 'zichtbaar moslim zijn'. Moslimdiscriminatie en discriminatie op basis van etniciteit dragen volgens dit onderzoek *onafhankelijk* bij aan het ernstige nadeel dat etnische en religieuze minderheden hebben op de arbeidsmarkt.

Valfort komt na het bestuderen van de kansen op een sollicitatiegesprek voor kandidaten met verschillende religies (katholiek, joods, islamitisch) tot de conclusie dat kandidaten met een islamitische geloofsovertuiging veruit het meeste nadeel ondervinden. Dat beeld wordt bevestigd in meerdere andere studies. Praktijktests van Adida (et al.) laten zien dat in vergelijking tot christelijke kandidaten, moslimkandidaten 2,5 keer zo vaak moeten solliciteren om uitgenodigd te worden voor een sollicitatiegesprek. Weichelbaumer toont aan dat vrouwen met een hoofddoek (blijkend uit een foto) zelfs 4,5 keer vaker moeten solliciteren dan hun Duitse concurrenten zonder hoofddoek. Wright (et al.) tenslotte, laten zien dat moslimkandidaten een derde minder kans hebben op een sollicitatiegesprek dan kandidaten met een andere religieuze achtergrond. Een uitzondering vormt de praktijktest van King & Ahmad (2010). Zij manipuleren islamitische religiositeit door kenmerkende kleding, maar vonden daarbij geen effect in het aantal aangeboden banen.

2.1.4. Stagediscriminatie op mbo's en hbo's

Naast discriminatie op de arbeidsmarkt is ook stagediscriminatie een groot maatschappelijk probleem. Op basis van een literatuurstudie concludeerden onderzoekers van het Verweij-Jonker Instituut in 2016 dat er nog geen onderzoek was gedaan naar feitelijke discriminatie op basis van etniciteit op de stagemarkt en harde cijfers ontbraken.³⁵⁶ Wel waren er onderzoeken beschikbaar die ervaringen in beeld brengen van mbo-studenten met het zoeken naar stages en ervaringen van studenten met discriminatie op de stagemarkt.

Mbo

Uit onderzoek van het Researchcentrum voor Onderwijs en Arbeidsmarkt van Maastricht University (ROA) bleek dat jongeren met een niet-westerse achtergrond meer moeite moeten doen om een stage te vinden. Zo moest 32% van de BOL (Beroeps Opleidende Leerweg)-studenten met een niet-westerse achtergrond meer dan vier keer solliciteren voor een stage, tegenover 15% van hun autochtone medestudenten. Bij de BBL (Beroeps Begeleidende Leerweg)-studenten lagen die percentages respectievelijk op 25% en 9%. Een deel van studenten met een niet-westerse achtergrond weten het niet vinden van een stage aan discriminatie. Van de Turks-Nederlandse studenten deed één op de drie dat, van de Marokkaans-Nederlandse één op de vier en van de Surinaams-Nederlandse één op de vijf.

Uit de literatuurstudie van het Verweij-Jonker Instituut komt ook naar voren dat een deel van de bedrijven in de technische sector minder gunstig oordeelt over studenten met een niet-westerse achtergrond. De meeste bedrijven die alleen met autochtone studenten werken, geven daarvoor als reden dat zij vooral autochtone sollicitanten krijgen. Maar er is

³⁵⁶ Klooster, E., S. Koçak & M. Day (2016), Wat is er bekend over discriminatie van mbo-studenten bij toegang tot de stagemarkt?, Utrecht: KIS

ook een deel van de bedrijven dat als reden geeft betere ervaringen te hebben met autochtonen. Bij technische bedrijven met BBL-studenten geeft ongeveer 30 procent van de bedrijven aan dat men gemiddeld gesproken meer heeft aan autochtone studenten.

In hetzelfde jaar (2016) vulden dezelfde onderzoekers het literatuuronderzoek aan met een verkennende studie op basis van gesprekken met en enquêtes onder ruim 50 stagebegeleiders, -coördinatoren en mentoren en ruim 70 studenten uit het mbo.³⁵⁷ De ondervraagden kwamen uit de regio Utrecht, Rotterdam en Amsterdam. Het doel van de verkenning was om na te gaan of professionals en studenten signalen van discriminatie opvangen.

Deze verkennende studie vermeldt sterke aanwijzingen dat een deel van de leerwerkbedrijven een negatief oordeel heeft over bepaalde groepen studenten met een niet-westerse achtergrond. De mate waarin mbo-studenten daadwerkelijk geconfronteerd worden met discriminatie op de stagemarkt hangt volgens de onderzoekers niet alleen af van leerwerkbedrijven, maar minstens evenveel van de intermediaire rol van het onderwijs en het zoekgedrag van studenten. Volgens een deel van de geïnterviewden uit het mbo komt het regelmatig voor dat kleine en middelgrote commerciële bedrijven geen gelijke kansen bieden aan stagiaires met een migratieachtergrond. Deze signalen hebben zij veel minder over de overheid en maatschappelijke organisaties.

De onderzoekers stellen daarnaast vast dat er bij een deel van de studenten en stagebegeleiders sprake lijkt te zijn van het 'omzeilen' van discriminatie. Bedrijven waarvan studenten verwachten dat zij minder kans maken, bijvoorbeeld vanwege hun etnische achtergrond of het dragen van een hoofddoek, worden gemeden. En door onderwijsprofessionals wordt bij een signaal dat een student ongelijk is behandeld door leerwerkbedrijven eerder een plaatsvervangend bedrijf gezocht dan dat de mogelijkheid van discriminatie aan de orde wordt gesteld.

Studenten worden vaker geconfronteerd met vooroordelen of discriminatie wanneer zij zelf (schriftelijk) solliciteren en geen introductie krijgen via school, bij sectoren waar sprake is van een klein aanbod van stages, bij sectoren waar de klant of de werkvloer niet divers is en bij bedrijven en organisaties die zich baseren op een geloofs- of levensovertuiging. Ook zagen de onderzoekers dat studenten die een hoofddoek dragen, studenten die door werkgevers mogelijk worden gezien als 'onbetrouwbare werknemers' (vooral jongens met een Marokkaanse achtergrond) en studenten die zorgtaken hebben (veelal alleenstaande moeders) meer dan gemiddeld te maken hebben met ongelijke behandeling.

11% van de studenten uit deze studie gaf aan discriminatie te hebben ervaren tijdens de zoektocht naar een stageplek. Opvallend is echter dat een groot deel (33%) aangeeft niet te kunnen zeggen of ze gediscrimineerd zijn. De verkenning zoekt de oorzaak hiervan in twee processen. Aan de ene kant vermijden studenten en professionals leerwerkbedrijven waarvan het idee bestaat dat stagiaires met een niet-westerse achtergrond minder gewenst zijn. In plaats daarvan wordt vrijwel direct contact gezocht met een organisatie waar de kans op afwijzing op grond van afkomst veel minder aanwezig is. Vaak gaat het dan om een etnische onderneming, een overheidsinstelling of een maatschappelijke organisatie. Aan de

³⁵⁷ Klooster, E., S. Koçak & M. Day (2016), *Mbo en de stagemarkt, wat de rol van discriminatie?*, Utrecht: KIS

andere kant reageren onderwijsprofessionals vaak niet op signalen van discriminatie. Soms omdat ze discriminatie niet als zodanig herkennen, soms omdat ze de discriminatie lastig te bewijzen vinden. Ook zijn professionals bang daardoor hun contacten met de leerwerkbedrijven te verliezen. Doordat studenten met een niet-westerse achtergrond naar verhouding vaak stage lopen bij etnische ondernemingen of de overheid, wordt het cv van zo'n student snel eenzijdig.

De bevindingen van Klooster, Koçak en Day worden bevestigd in een studie van de Universiteit van Maastricht uit 2018.³⁵⁸ Daaruit blijkt dat bijna 24% van de mbo-studenten met een niet-westerse migratieachtergrond vier keer of vaker moest solliciteren voor een stage, tegenover 11% van hun autochtone medestudenten. In één keer een stage vinden lukte 68% van de autochtone mbo-studenten, terwijl 48% van mbo-studenten met een niet-westerse migratieachtergrond daarin slaagde.

De Samenwerkingsorganisatie Beroepsonderwijs Bedrijfsleven (SBB) heeft sinds 2017 een meldpunt stagemarktdiscriminatie.³⁵⁹ Eind 2020 is de campagne #kiesmij tegen stagediscriminatie van start gegaan, die vooral gericht is op het MBO. De campagne moet het probleem van stagediscriminatie onder de aandacht brengen en werkgevers, scholen en studenten helpen om het aan te pakken.³⁶⁰

Hbo

Volgens het onderzoek naar Ervaren Discriminatie van het SCP (Andriessen, 2020) heeft ongeveer 7% van de hbo-studenten in 2018 stagediscriminatie ervaren.

Naar stagediscriminatie in het hoger onderwijs is minder onderzoek gedaan. Eva Klooster Onderzoek en Advies publiceerde in 2020 samen met het Researchcentrum voor Onderwijs en Arbeidsmarkt (ROA) een onderzoek waaruit blijkt dat een hbo-student met een niet-westerse migratieachtergrond meer moeite heeft om een stageplek te vinden en een baan na het afstuderen. Dit leidt echter niet per definitie tot een kwalitatief mindere eerste baan. De onderzoekers baseren zich op een enquête onder zo'n 8000 hbo-afgestudeerden en 75 interviews met hbo'ers, onderwijsprofessionals en werkgevers. Hieruit komt naar voren dat studenten met een niet-westerse migratieachtergrond: (a) relatief vaker een studie kiezen met matigere algemene arbeidsmarktperspectieven; (b) minder vaak werkervaring hebben die herkenbaar is voor werkgevers en (c) een lagere score hebben op 'self-efficacy' (zelf-effectiviteit).³⁶¹

De wijze waarop een hbo'er zelf een netwerk opbouwt via bijbanen, stages, traineeships en online-profilering bepaalt in hoge mate de kans om in beeld te komen bij werkgevers. Dit blijkt veel bepalender dan het netwerk dat de hbo'er via thuis of de eigen omgeving mee

³⁵⁸ Bles, P. & C. Weng, (2018), *MBO Stages en de migratieachtergrond van studenten*, Maastricht: ROA

³⁵⁹ Meldpunt Stagediscriminatie | SBB (s-bb.nl)

³⁶⁰ Campagne #KIESMIJ tegen stagediscriminatie van start | Nieuwsbericht | Rijksoverheid.nl. De campagne is een gezamenlijk initiatief van het ministerie van Onderwijs, de Samenwerkingsorganisatie Beroepsonderwijs en Bedrijfsleven (SBB), werkgeversorganisatie VNO-NCW en MKB-NL, mbo-studentenorganisatie JOB, de Mbo Raad, Stichting School en Veiligheid, het College voor de Rechten van de Mens, CNV en FNV.

³⁶¹ Klooster, E. & Christoph Meng (2020), (On)gelijke toegang tot stage en werk van hbo'ers met een migratieachtergrond. Hbo'ers, onderwijs en werkgevers over verklaringen en oplossingen, Maastricht/Amsterdam: ROA/Klooster onderzoek & advies.

krijgt. Hbo'ers met een migratieachtergrond hebben vaker een bijbaan of een startersbaan gehad buiten de sector waarvoor zij worden of zijn opgeleid.

Over de mate waarin discriminatie een rol speelt, doen volgens de onderzoekers weinig studenten en afgestudeerden harde uitspraken. Gevraagd naar hun ervaringen geven veel studenten met en zonder migratieachtergrond aan dat ze twijfelen of er sprake was van discriminatie. Een meerderheid heeft wel het vermoeden dat er sprake was van discriminatie maar weinig bewijzen. Signalen dat er sprake was van discriminatie zijn voor deze studenten bijvoorbeeld een groot aantal afwijzingen, sollicitatiebrieven die niet beantwoord worden en afwijzingen voor vacatures waarvoor medestudenten zonder migratieachtergrond wel worden uitgenodigd.

Belangrijke conclusie is dat ongelijke kansen op de stage- en arbeidsmarkt al beginnen tijdens de studie. De onderzoekers laten zien dat het hbo meer kan doen om gelijke arbeidsmarktkansen te bevorderen door betere begeleiding richting stages, een duidelijke discriminatie aanpak en samenwerking met bedrijven. Op dit moment doen hbo-studenten nauwelijks melding van discriminatie, terwijl een groot deel van de geïnterviewde studenten met een migratieachtergrond aangeeft dat zij vermoedelijk ongelijke kansen hebben bij de sollicitatie, bijvoorbeeld vanwege hun achternaam of het dragen van een hoofddoek.

Uit het onderzoek blijkt verder dat geïnterviewde werkgevers signalen van discriminatie wel herkennen bij bedrijven in de eigen sector, maar niet binnen de eigen organisatie. Zij denken dat het verschil in toegang tot de arbeids- en stagemarkt vooral gezocht moeten worden in verschillende manieren van presenteren en solliciteren. Zij geven onder andere aan dat 'open sollicitaties of gestandaardiseerde reacties op vacatures' in het algemeen weinig kans maken op een uitnodiging.

2.2 Ter afsluiting

Naar discriminatie van moslims op de arbeidsmarkt is relatief weinig onderzoek gedaan. Titels als *Bensaïdi of Veenstra?*, *Liever Mark dan Mohamed* en *Are Joris and Renske more employable than Rashid and Samira?* doen misschien anders vermoeden, maar focussen vooral op etnische en niet zozeer op religieuze achtergronden. Als daar al aandacht voor is, beperkt dit zich doorgaans tot algemene observaties over de rol van religie of worden er een paar paragrafen aan gewijd in een bredere onderzoeksopzet.

Deze lacune kan deels worden verklaard uit het feit dat moslimdiscriminatie pas relatief kort op de publieke en politieke agenda staat (zie ook deel I). Belangrijker is dat het vaak niet alleen lastig blijkt om te bewijzen dat er sprake is van discriminatie, maar ook of de discriminatiegrond religie of etniciteit is.

Onderzoeker Gregor Walz merkt in een artikel op Sociale Vraagstukken terecht op dat het onderzoek 'Liever Mark dan Mohammed' van het SCP uit 2010, waarin discriminatie op de arbeidsmarkt overtuigend werd aangetoond, voor een ommekeer zorgde in het publieke debat.³⁶² Het leidde niet alleen tot meer politieke en maatschappelijke agendering, maar

³⁶² Walz, G. (2020), 'Dat arbeidsmarktdiscriminatie bestaat weten we nu wel – tijd voor lessen', op: *Sociale Vraagstukken*, 20 februari.

ook tot een fors aantal nieuwe onderzoeken, waaraan wij hierboven aandacht hebben besteed.

Met Walz concluderen ook wij dat praktijktests onomstotelijk hebben bewezen dat discriminatie op de arbeidsmarkt bestaat. Ook gegevens van meldpunten en ervaringsonderzoeken tonen dat duidelijk aan, zoals in paragraaf 2.1.1. en 2.1.2. is betoogd. Waar die aandacht en dat bewijs los van wat geschokte reactie van publiek, politiek, bestuur en bedrijf toe leidt, is minder duidelijk. Zo zijn veel gemeenten alweer gestopt met anoniem solliciteren, omdat het geen merkbaar effect op de sollicitaties had.³⁶³ Ook zou arbeidsmarktdiscriminatie vooral voortkomen uit onbewuste vooroordelen bij selecteurs. Bewuste uitsluiting en institutionele factoren blijven daardoor grotendeels buiten beeld.

Er is wel onderzoek gedaan naar een aanpak die zou kunnen werken, bijvoorbeeld door het Kenniscentrum Integratie & Samenleving, maar daarbij ligt de focus vooral op welwillende gedragsveranderingen, niet op beleidsprocessen, structuurverandering en overheidsinterventies.³⁶⁴ Bedrijven en overheden blijven wel bezig en er lopen inmiddels interventieonderzoeken, bijvoorbeeld vanuit het programma Verdere Integratie op de Arbeidsmarkt (VIA) van het ministerie van SZW.³⁶⁵ De meest structurele tekortkoming is dat veel van het onderzoek exclusief is gericht op het werving-, sollicitatie- en selectieproces en dus weinig inzicht biedt in discriminatie op de werkvloer of bij doorstroming naar een hogere functie. In het onderzoek voor deze Monitor besteden wij daar bewust wel aandacht aan. Ook is meer onderzoek nodig naar andere gronden van discriminatie naast etniciteit om beter inzicht te krijgen, waaronder naar religie. Dit is in ons onderzoek leidend.

Tenslotte blijft ook de rol van werkgevers onderbelicht. Lancee doet daar momenteel onderzoek naar.³⁶⁶ Rijk en gemeenten hebben zelf een voorbeeldfunctie, maar moeten ook werkbare instrumenten inzetten om werkgevers aan te spreken en pakken.³⁶⁷

³⁶³ <https://nos.nl/artikel/2236699-anoniem-solliciteren-waarom-stoppen-gemeenten-ermee.html> en <https://www.trouw.nl/samenleving/anoniem-solliciteren-geen-succes-gemeenten-stoppen-alweer~a44245fc18>

³⁶⁴ Zie bijvoorbeeld: <https://www.kis.nl/sites/default/files/arbeidsdiscriminatie-aanpakken.pdf> én verder ook <https://www.kis.nl/publicatie/arbeidsmarktdiscriminatie-aanpakken-naming-faming-en-andere-maatregelen-voor-gemeenten>.

³⁶⁵ <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2018/11/16/kamerbrief-voortgangsrapportage-verdere-integratie-op-de-arbeidsmarkt-via-vierde-kwartaal-2018>

³⁶⁶ <https://www.uva.nl/shared-content/faculiteiten/nl/faculteit-der-maatschappij-en-gedragwetenschappen/nieuws/2018/06/etnische-discriminatie-op-de-arbeidsmarkt.html?1580639409485>

³⁶⁷ <https://www.mijnzakengids.nl/discriminatie-arbeidsmarkt-rol-werkgevers/>

3. Verslag onderzoek discriminatie en stigmatisering van moslims op de arbeidsmarkt

3.1. Inleiding

In dit hoofdstuk doen we verslag van eigen onderzoek naar de ervaringen van moslims met discriminatie op grond van hun geloof op de arbeidsmarkt. De vraagstelling van het onderzoek luidt: Wat zijn de ervaringen van moslims met discriminatie op grond van hun geloof op de arbeidsmarkt (tijdens de sollicitatieprocedure, bij doorstroming naar hogere functies, bij ontslag of niet-verlenging van contract)? Het onderzoek bestond uit literatuurstudie, een survey, diepte-interviews met 7 mannen en 8 vrouwen die ervaring hebben met discriminatie op de arbeidsmarkt vanwege hun islamitisch geloof en twee klankbordgesprekken.

De survey is in de eerste helft van 2019 uitgezet via whatsapp en mails naar moskeekoepels en islamitische sleutelfiguren. Daarnaast werden respondenten indirect bereikt via organisaties van seculiere moslims en enkele antidiscriminatiebureaus. De survey werd op deze manier vooral verspreid onder moslims, maar ook enkele niet-moslims met een migratie-achtergrond hebben deelgenomen.

Deze wijze van verspreiding levert een peiling op die niet volledig representatief is. Het valt bijvoorbeeld op dat ouderen en lager opgeleiden relatief weinig hebben deelgenomen. De survey is wellicht vooral ingevuld door mensen die interesse hebben in het onderwerp en het belangrijk vonden deel te nemen aan dit onderzoek.³⁶⁸ Voor deelname aan de survey was toegang tot het internet nodig en enige tijd en doorzettingsvermogen. Voor een klein deel van de respondenten bleek de survey te lang.

Desondanks denken we dat de bevindingen uit de survey, aangevuld met de gegevens uit de interviews en klankbordgesprekken, in meerdere opzichten voldoende diversiteit bevatten om een gefundeerde indruk te krijgen van de wijze waarop moslimdiscriminatie op de arbeidsmarkt wordt ervaren.

Bij de beschrijving van de bevindingen wordt veel gebruik gemaakt van citaten. Zo laten we respondenten zoveel mogelijk in hun eigen bewoordingen hun ervaringen beschrijven. In kaders staan quotes uit de interviews en klankbordgesprekken.

3.2. Kenmerken van de respondenten

Gender

Van de 315 personen die deelnamen aan de survey is een kleine meerderheid (52%) vrouw en 48% man.

³⁶⁸ De ervaring leert dat hoger opgeleiden vaker deelnemen aan onderzoek naar politieke kwesties. Vergelijk: <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2017/50/hoger-opgeleiden-meest-betrokken-bij-politiek>

Woonplaats

Relatief veel respondenten zijn afkomstig uit de Randstad, maar ook het oosten en het zuiden van het land zijn met grotere en kleinere plaatsen goed vertegenwoordigd. Het noorden van het land, uitgezonderd de stad Groningen, is minder goed vertegenwoordigd, maar dat is niet vreemd gezien het lagere aantal moslims in de noordelijke provincies. De vijf grootste steden zijn het best vertegenwoordigd, met de meeste deelnemers uit Amsterdam (67), gevolgd door Den Haag (46), Rotterdam (37), Utrecht (15) en Eindhoven (15).

Onderwijsniveau

Ruim twee derde van de respondenten heeft een opleiding op hbo of universitair niveau gevolgd. Deze groep is hiermee oververtegenwoordigd. 18% van de respondenten heeft een mbo-opleiding en 3,5% vmbo.

Geboorteland

Ruim twee derde van de respondenten is in Nederland geboren, op ruime afstand gevolgd door Marokko (14%) en Turkije (3,5%). Verder worden onder andere België (1,5%), Somalië, Afghanistan, Suriname, Duitsland, Egypte en Irak genoemd.

Tot welke 'etnische groep' rekent u zichzelf?	
Etnische herkomst	Antwoorden
Nederlander zonder migratieachtergrond	18%
Turkse Nederlander	18%
Marokkaanse Nederlander	47%
Surinaamse Nederlander	1%
Anders, namelijk:	16%

Bijna de helft van de respondenten (47%) rekent zichzelf tot de groep van Marokkaanse Nederlanders. Deze groep Nederlanders is daarmee, gezien de samenstelling van de Nederlandse moslimbevolking, sterk oververtegenwoordigd. Hetzelfde geldt voor Nederlanders zonder migratieachtergrond (18%). Het aantal Turkse Nederlanders (18%) is relatief laag.³⁶⁹

Daarnaast namen onder andere Nederlanders afkomstig uit Egypte, Pakistan, Irak, Syrië, Algerije, Tunesië, Afghanistan, Somalië, Soedan, Palestina, Bosnië en Indonesië deel. Ook waren er zes respondenten die zichzelf als Koerdische Nederlander omschreven en waren er enkelen die afkomstig zijn uit Jemen, België, Colombia, Eritrea, Kaapverdië en Togo.

Dienstverband

Tachtig procent van de respondenten heeft een betaalde baan. De helft van hen is in vaste dienst en ruim 22% heeft een tijdelijk dienstverband. Eén de op zeven respondenten (ruim 14%) is werkzaam als zelfstandige en 6% werkt als uitzendkracht. 13% heeft geen baan, maar in het verleden wel een baan gehad en een kleine 2% had nog nooit betaald werk. De

³⁶⁹ Het relatief hoge percentage Marokkaanse Nederlanders is mogelijk te verklaren uit het gegeven dat uit zowel het SCP-onderzoek naar ervaren Discriminatie (Andriessen, I., e.a., 2020) als uit het Utrechtse onderzoek naar discriminatie van moslims (Omlo, J. & E. Butter, 2020) blijkt dat Marokkaanse Nederlanders vaker discriminatie op grond van hun islamitische geloof ervaren dan Turkse Nederlanders. Mogelijk dat zij daarom ook eerder geneigd waren aan dit onderzoek deel te nemen.

rest geeft aan stage te lopen, mantelzorgtaken te hebben, vrijwilligerswerk te doen, in de ziektewet te zitten, of gepensioneerd te zijn.

Religie

90% van de respondenten beschouwt zichzelf als moslim. Van de 10% die zichzelf niet als moslim ziet, geeft 40% aan door anderen wel als moslim te worden beschouwd. Dit gebeurt meestal op grond van naam en soms op grond van uiterlijke kenmerken of een omgeving van familie en vrienden met moslims.

3.3 Ervaring met discriminatie op basis van geloof (islam) op de arbeidsmarkt

Van de 315 personen die aan de survey deelnamen heeft 75% op enigerlei wijze te maken gehad met discriminatie op de arbeidsmarkt op grond van hun (vermeende) islamitische geloof.

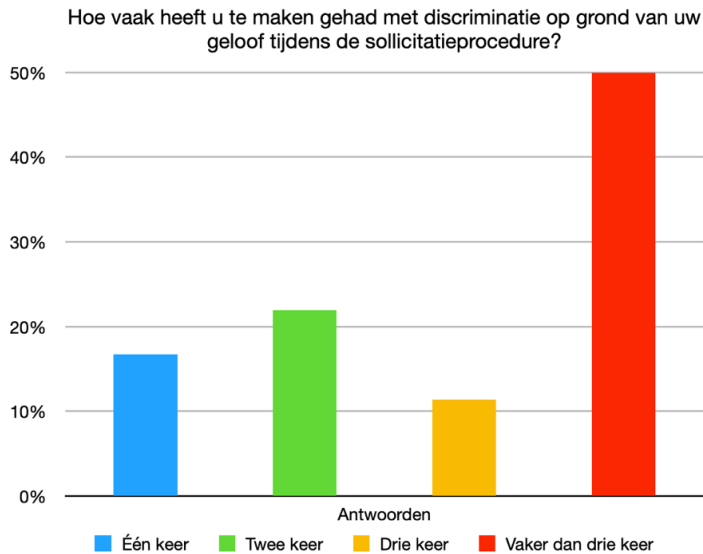
Van degenen die zichzelf als moslim beschouwen heeft 79% te maken gehad met discriminatie op grond van geloof op de arbeidsmarkt. Maar ook 21% van de respondenten die zichzelf niet als moslim beschouwt, heeft met deze vorm van discriminatie te maken.

Ruim driekwart van de Turkse Nederlanders (77%) en de Marokkaanse Nederlanders (78%) ervaart discriminatie op grond van geloof op de arbeidsmarkt.

Zoals in het vorige hoofdstuk al aan de orde kwam is het soms lastig vast te stellen op welke grond discriminatie plaats vindt. Het gaat vaak om een combinatie van discriminatiegronden. Uit het onderzoek naar ervaren discriminatie Andriessen e.a. blijkt dat de grootste groepen moslims, van Turkse en Marokkaanse herkomst, vaak zowel discriminatie op grond van herkomst als op grond van religie ervaren.

3.4. Ervaring met discriminatie tijdens een sollicitatieprocedure

Van de respondenten geeft 71% aan te maken te hebben gehad met discriminatie op grond van hun (vermeende) geloof tijdens de sollicitatieprocedure. Deze groep is over het algemeen qua samenstelling vergelijkbaar met de gehele groep respondenten. Wel ligt het aandeel vrouwen hoger (59%). Turkse Nederlanders (78%) geven iets vaker dan Marokkaanse Nederlanders (70%) discriminatie op grond van geloof tijdens de sollicitatieprocedure te hebben ervaren. Het aandeel Nederlanders zonder migratieachtergrond ligt lager (10%) in vergelijking met de gehele groep respondenten. In 97% van de gevallen gaat het om mensen die zichzelf als moslim beschouwen. Twee derde van degenen die ervaring heeft met discriminatie tijdens de sollicitatieprocedure is na 1980 geboren en de helft heeft drie keer of vaker te maken gehad met discriminatie. Bij 53% was de laatste ervaring minder dan twee jaar geleden.

Sector

Ervaringen met discriminatie worden gemeld in uiteenlopende sectoren. Omdat we hiernaar vroegen door middel van een open vraag, wordt een breed scala aan sectoren genoemd. Sectoren die relatief vaak worden genoemd zijn dienstverlening, horeca en de financiële sector, maar ook de overheid, het onderwijs en welzijn worden regelmatig genoemd. De sector die relatief het meest genoemd werd, was de zorgsector, al is het aandeel niet hoog (5%).

Opvallend vaak wordt discriminatie gemeld bij relatief grote organisaties, met meer dan 250 werknemers. Kaas en Manger (2011) en Carlsson en Rooth (2007) wijzen er op basis van praktijktesten (zie pp. 102-106) juist op dat kleine organisaties meer discrimineren op grond van etniciteit dan grotere bedrijven. Ook Weichselbaumer (2016) en Banerjee et al. (2018) tonen in hun praktijktest aan dat kleinere organisaties meer discrimineren op grond van religie en etniciteit dan grotere, internationale organisaties.

Andriessen et al. (2015) concluderen op hun beurt – zei het voorzichtig - dat de omvang van het aantal werknemers in een organisatie niet van invloed is op discriminatie vanwege etniciteit. Al te vergaande eensluidende conclusies lijken op dit punt moeilijk houdbaar.³⁷⁰

³⁷⁰ Genoemde studies worden besproken in: College voor de Rechten van de Mens, Interventies om discriminatie bij werving en selectie tegen te gaan. Een literatuurstudie.

Het betreft verschillende soorten contracten. In de categorie ‘anders, namelijk’ gaat het voornamelijk (90% van de gevallen) om een stageplaats.

De functies waarop gesolliciteerd werd varieerden sterk. Ook in dit geval vroegen we hiernaar met een open vraag en kregen we een brede waaier aan functieomschrijvingen. De functies die het meest genoemd werden zijn: administratief medewerker, apothekersassistent, beleidsmedewerker, stewardess, secretaresse, docent (variërend van basis- tot middelbare school).

Van de respondenten die te maken hebben gehad met discriminatie op grond van hun geloof tijdens de sollicitatieprocedure, geeft 40% aan discriminatie te hebben ervaren naar aanleiding van een schriftelijke of mondelinge reactie op een vacature en geeft 80% aan dat dit plaats vond tijdens het sollicitatiegesprek of daarna.

Beschrijving van discriminatie-ervaringen tijdens de sollicitatieprocedure

Door middel van een open vraag vroegen we respondenten te vertellen waarom ze zich tijdens de sollicitatieprocedure gediscrimineerd voelden. Dit leidde tot vele voorbeelden, variërend van korte antwoorden tot soms lange beschrijvingen. Het betrof zowel beschrijvingen van impliciete als zeer expliciete vormen van discriminatie en stigmatisering. Als mensen ervaringen delen, vertellen ze soms tegelijkertijd over een handeling die ze als discriminerend hebben ervaren en over het vooroordeel dat eraan ten grondslag zou liggen.

Omdat we de ervaringen en perspectieven van mensen zelf voor het voetlicht willen brengen bespreken we alle reacties die respondenten gegeven hebben op de vraag naar ervaringen van discriminatie, ook als het (soms) alleen ging over vooroordelen.

Specifieke ervaringen van vrouwen: de hoofddoek

Bij bijna een derde van alle respondenten (31%) en meer dan de helft van de vrouwen heeft de discriminatie-ervaring tijdens de sollicitatieprocedure iets te maken met het dragen van een hoofddoek.

Geregeld wordt dat expliciet als argument gegeven. Soms gebeurt dit al naar aanleiding van de sollicitatiebrief. Een jonge vrouw schrijft:

“De vrouw van recruitment zag mijn cv met foto waarop zij mij belde en aangaf of ik bereid was om mijn hoofddoek af te doen voor de functie.”

Verschillende vrouwen krijgen tijdens het sollicitatiegesprek de vraag of ze hun hoofddoek af willen doen:

“Mevrouw vertelde tijdens het gesprek dat ik niet met een hoofddoek kon werken, omdat het niet representatief zou zijn.”

“De directrice en intern begeleider van de basisschool hebben mij afgewezen, omdat ik een hoofddoek draag. Dit was onterecht, want het stond niet in hun beleid.”

“De man die het gesprek met me voerde, gaf aan dat ik mijn hoofddoek af zou moeten doen gedurende de tijd dat ik werkte, omdat hij geen 'islamitisch geloof' op de werkvloer wilde hebben.”

“Na drie selectierondes werd mij bij de laatste ronde de vraag gesteld of ik mijn hoofddoek af kon doen.”

Andere vrouwen horen na het sollicitatiegesprek “dat het toch niks zou worden vanwege mijn kleding (hoofddoek)” of ze krijgen een vergelijkbare mededeling na een eerste werkdag. Een jonge vrouw die stage liep bij een apotheek schrijft:

“Tijdens de kennismaking leek alles prima te verlopen en lieten de medewerkers niets blijken. Een dag later werd mijn school gebeld met de mededeling dat ik mijn stage niet kan doorzetten in verband met mijn hoofddoek.”

Uit interview met Marokkaanse Nederlandse, apothekersassistente

Ik heb periodes in mijn leven wel en geen hoofddoek gedragen en heel duidelijk gemerkt dat het met een hoofddoek vaak moeilijker is om een baan te vinden. Omdat ik vrij blank ben en er niet heel erg Marokkaans uitzie, word ik daar zelden op aangesproken zonder hoofddoek. Natuurlijk krijg je dan op grond van je naam wel vragen als ‘waar kom je vandaan’? Maar met een hoofddoek voel ik me dan anders behandeld. Alsof ik met een hoofddoek minder slim ben, minder zelfstandig, minder autonoom ben. Ik heb negatieve ervaringen zowel in de gezondheidszorg en de financiële sector. Zo vertelden ze me tijdens een gesprek voor een bijbaantje dat ik niet met een hoofddoek kon werken, omdat het niet representatief zou zijn. Nee, ik heb er niets mee gedaan. Het ging om een bijbaan naast mijn studie dus hechtte ik er weinig belang aan.

De klant, kinderen of partner als excuus

Diverse keren gebeurt het dat een werkgever als argument geeft dat de klanten van de werkgever moeite zouden hebben met een hoofddoek:

“De leidinggevende zei dat ze zeker wist dat haar cliëntèle er nog niet aan toe zijn om door iemand met een hoofddoek te worden geholpen.”

“Er werd aan mij verteld door de manager (waar ik dus een gesprek mee had) dat hij te bang was voor de reactie van klanten op mijn uiterlijk.”

Werkgevers in het onderwijs of de kinderopvang menen dat een hoofddoek kinderen zou kunnen afschrikken of dat een hoofddoek onvoldoende gezag zou geven.

“Er werd gezegd dat kinderen zouden kunnen schrikken van een hoofddoek.”

“Ik kreeg opmerkingen over dat mijn hoofddoek te donker zou zijn en dat ze hier niet van hield en dat dit niet fijn zou zijn voor de kinderen.”

“Er werd geopperd dat er vast jongeren onder de cliënten zouden zijn die niet naar mij zouden luisteren vanwege mijn hoofddoek.”

Het argument dat een hoofddoek onvoldoende gezag geeft, wordt ook gebruikt door werkgevers die bang zijn dat hun ketenpartners niet klaar zijn voor of problemen hebben met het dragen van een hoofddoek:

“Er werd mij duidelijk verteld dat mijn hoofddoek wellicht belemmering zou zijn voor de ketenpartners waarmee ze samenwerken. De werkgever was bang dat ze mij niet serieus zouden nemen.”

Impliciete discriminatie

Vaak wordt de hoofddoek niet expliciet als reden gegeven, maar maakt de sollicitant uit andere signalen op dat het daarom gaat:

“Ik heb een Nederlandse voornaam en achternaam. Daarom is de schok soms pas op het gesprek. Ik kwam op gesprek, ik zag ze kijken. Er kwamen allemaal vage verhalen hoe belangrijk het teamgevoel was en dat ik daarin niet zou passen. Maar het was overduidelijk omdat ik een hoofddoek droeg. Ik kan het alleen nooit bewijzen, juridisch gezien.”

“Tijdens het gesprek hadden ze het erover dat een secretaresse representatief moest zijn. Het was duidelijk dat ze een hoofddoek niet representatief vonden.”

“Tijdens het sollicitatiegesprek kijkend naar mijn hoofddoek: ‘Je bent anders dan wat wij hadden verwacht. Je past niet binnen ons team’.”

“Tijdens de ontvangst merkte ik dat ze verrast waren door mijn uiterlijk (hoofddoek). Ze stelden vragen over mijn normen en waarden (die niets met de werkzaamheden te maken hadden). Achteraf werd ik telefonisch (gehaast) afgewezen met de reden dat de werkzaamheden binnen het bedrijf niet goed zouden passen bij mijn opleiding. Terwijl werkelijk de meeste medewerkers in het bedrijf dezelfde opleiding als ik hebben genoten.”

Uit een interview met een Marokkaans Nederlandse vrouw

Ik zat op de Avans hogeschool en volgde een technische opleiding, ik was het enige meisje met een hoofddoek. Ik voelde me daardoor niet heel erg thuis en zag weinig mensen waarin ik me herkende. Er was één Irakese jongen waarin ik me wel een beetje herkende, met hem trok ik het meeste op. Ik heb altijd bijbaantjes gehad, had een vlotte babbel - ik heb (ze lacht) 5 jaar ervaring in call-centra - en dat verliep meestal vrij soepel. Toen ging ik echt solliciteren. Ongeveer 90% van mijn klasgenoten had binnen een paar maanden een baan, maar ik niet. Dat verbaasde me. Op een gegeven ogenblik werd ik door een recruiter benaderd op LinkedIn - ik had nog geen foto - en ik werd uitgenodigd voor een gesprek bij een bedrijf – soort helpdesk bij ICT. Ik had relevante ervaring. Het gesprek was heel leuk, maar ik kreeg als reactie dat ik te weinig communicatieve vaardigheden had. Dat had ik nog nooit gehoord. Integendeel. Ik zei daarom: “Dankjewel, jij en ik weten dat dit niet de echte reden is.” Ik zag dat klasgenoten van mij met minder ervaring wel werden aangenomen.

Daarna volgde een bedrijf in Amsterdam: ik had daar een leuk gesprek met een vrouw. Over de inhoud of ervaring werd niet gesproken. Ik werd niet aangenomen vanwege een gebrek aan ervaring, terwijl ik later hoorde dat een klasgenoot van mij wel was aangenomen. Aanvankelijk dacht ik dat het aan mij lag, maar dit werd zo obvious. (..)

Tegelijkertijd was er een derde detachingsbedrijf van ICT-consultants, waar ik gesolliciteerd had op een functie. Ik werd daarna uitgenodigd voor een gesprek.

Ik had in diezelfde week dat ik mijn cv had ge-update er een foto op gezet. Ik heb dat ook aan die vrouw gestuurd. Daarna werd gevraagd of ik mijn hoofddoek wilde afdoen. Ik kon haar eerlijkheid wel waarderen. Ik vertelde dat mijn hoofddoek bij mijn identiteit hoorde. Toen zei zij dat het gesprek daarom niet door kon gaan.

In die tijd speelde ook het geval Sara Izat. Ik heb haar gebeld en verteld dat ik vanwege hoofddoek niet was aangenomen. Ik had niets opgenomen, ik had geen poot om op te staan. Toch zei ze dat ik voor mezelf moest opkomen, omdat niemand anders het zou doen. Ik voelde me gekwetst, afgewezen op een wezenlijk onderdeel van mijn identiteit. Ik vind dat iemand weinig kleding mag dragen, mag ik dan mijn hoofddoek dragen?

Ik heb me toen gemeld bij het meldpunt discriminatie – daar werd ik fijn geholpen – en via hen kwam ik bij het College voor de Rechten van de Mens. In principe had ik geen poot om op te staan, omdat ik geen hard bewijs had, maar toch gaf het bedrijf alles meteen toe.

Ze hadden op de zitting als verweer dat ze klanten hadden uit de Bible-belt die moeite hadden met een hoofddoek. Ik zei dat ik het triest was dat het bedrijf de grondwet van minder belang achtte. Ruim na de zitting kreeg ik het oordeel thuisgestuurd: ik had gewonnen, dat had ik wel verwacht. Later heeft het bedrijf me nog uitgenodigd, dat waardeerde ik wel. Voor de opleiding waar ik inmiddels als docent werk moest ik een vak voor de ‘beleefweek’ organiseren. Toen hebben we een uitje georganiseerd naar het bedrijf. De relatie is nu wel beter. Toch zie ik nu wel meer dan in het verleden op tegen solliciteren. Ze hebben me wel wat optimisme ontnomen en zelfvertrouwen. Ik doe mijn best om niet verbitterd te worden, maar dat kost soms wel moeite. Ik vind het ook jammer dat er zo weinig mensen opstaan.

Tegelijkertijd ben ik nu ik het vertel best trots op mezelf. Ik ben voor mezelf opgekomen. Ik zou dat veel meer willen uitdragen en meer Marokkaanse meiden gunnen.

Specifieke ervaringen van mannen

Ook mannen ervaren discriminatie op grond van hun (religieuze) uiterlijk. Dit kan gaan om discriminatie op grond van islamitische kleding of een baard.³⁷¹ Enkele mannen geven aan dat ze de ervaring hebben dat ze op grond van hun baard niet werden aangenomen.

“Ze vroegen me tijdens het gesprek om mijn baard weg te scheren.”

³⁷¹ Abaaziz, I. (2019), Alledaagse Islamofobie in Nederland; een verkennend onderzoek; Omlo, J. & E. Butter (2020), Utrecht is ook mijn stad

“Ik had op een vacature gesolliciteerd. Ik was door de online assessments gekomen. Ik werd vervolgens gebeld door het uitzendbureau dat ik het contract kan komen bespreken. Ik kom binnen lopen en het eerste wat gebeurde is dat ik met een vieze blik van top tot teen werd bekeken, waarbij de nadruk op mijn baardje werd gelegd. Vervolgens werd me doodleuk verteld dat de vacature al was vervuld.”

Uit een interview met een Marokkaanse Nederlander uit Amsterdam

Over hoe ik niet aan het werk kwam, geen stageplaats kreeg en mijn opleiding daardoor ter nauwer nood kon afmaken kan ik een telefoonboek vol schrijven. En wallah, dat zijn geen prettige verhalen. Ging het niet om mijn naam, dan wel om mij uiterlijk. Maar vooral toch over het feit dat ik moslim ben. Hoe ik dat zo zeker weet? Broer; baard dragen, bidden en de oproep op mijn telefoon....dat mocht niet.

Nou, ik moest stage lopen voor mijn hbo-opleiding bedrijfskunde. Ik heb echt zonder gekheid zeker bij twintig bedrijven geprobeerd een plek te krijgen. Overal afwijzingen. Terwijl studenten die niet-moslim waren of geen kleurtje hadden best makkelijk aan de bak kwamen. Uiteindelijk kreeg ik een plek bij een groothandel in ijzerwaren. In het begin ging alles goed. Totdat een collega ineens problemen had met het feit dat ik moslim ben. En ik weet echt zeker dat het daar om ging. Want hij had het toen alleen nog maar over wat ik vond van al die verschrikkelijke aanslagen en over ‘haatpaleizen en haatimams’ waar ik kwam en door wie ik mij zou laten hersenspoelen. Hij had problemen met mijn baard, en vond het onzin dat ik vrijdag moest overwerken om de tijd die ik in de middag vrij nam om naar de moskee te gaan, te compenseren. Hij zei dat ik daar goede sier mee maakte terwijl ik eigenlijk veel langer weg zou zijn geweest. Onzin natuurlijk. Erg was ook dat de school niets gedaan heeft om mij te ondersteunen. Al mijn klachten die ik indiende bij de stagecoördinator van mijn opleiding werden weggewoven met als argument dat ze alleen maar goede ervaringen met dat bedrijf hadden dus dat het wel aan mij zou liggen. Tsjja, ik was de enige moslim die daar stage liep.

Later, bij sollicitaties naar al dan niet tijdelijk werk werd het er niet beter op. Bij meerde bedrijven in de telecombranche, bij verschillende uitzendbureaus en in de detailhandel heb ik slechte ervaringen. En echt niet omdat er geen werk was. Nee nee, juist een tekort aan arbeidskrachten. Andere jongens uit de buurt kwamen wel allemaal makkelijk binnen. Ik werd naar aanleiding van mijn brieven bijna nooit uitgenodigd voor een gesprek. Een paar keer kwam ik er wel doorheen.

Geen handen geven

Daarnaast zijn er vooral mannen die zich tijdens een sollicitatieprocedure gediscrimineerd voelen, omdat ze vrouwen om religieuze redenen geen handen geven.

“Omdat ik vrouwen geen handen gaf, werd ik niet aangenomen als stagiaire op een middelbare school.”

“Diegene die mij zou interviewen wilde mij niet te woord staan omdat ik geen hand gaf.”

Er is daarnaast ook een enkele vrouw die zich gediscrimineerd voelt omdat ze tijdens een sollicitatie werd geweigerd omdat ze mannen geen hand geeft. Tegelijkertijd geven enkele islamitische vrouwen aan dat zij zich juist gediscrimineerd voelen wanneer mannen hen geen hand geven.

Het is een duidelijk voorbeeld van botsende waarden waarbij het gevoel gediscrimineerd te worden, niet altijd samenvalt met in juridische zin gediscrimineerd worden.

Uit een interview met een Egyptische Nederlander, econometrist

Na mijn afstuderen solliciteerde ik bij een bedrijf waar ik een model moest verzinnen om mensen te beoordelen. Het eerste gesprek met de HR verliep goed. Het tweede gesprek had ik met de directeur. Hij zei: 'Ik zie dat je netjes gekleed bent. Ik had in Amerika een gesprek met een jongen met een paardenstaart. Toen werd gevraagd of het niet handiger was zijn paardenstaart af te knippen. Dat kwam niet goed over bij klanten. Uiteindelijk heeft hij de paardenstaart afgeknipt. Zou jij jouw baard willen scheren?' Toen zei ik dat ik dat niet wilde.

Hij vroeg of er nog andere belemmeringen waren. Toen zei ik eerlijk dat ik liever geen vrouwen een hand gaf.

Uiteindelijk kreeg ik van het bemiddelingsbureau te horen dat ik te weinig ervaring had.

Aanvankelijk heb ik daar geen melding van gemaakt. Ik dacht: 'Als jij mij niet wil, wil ik jou ook niet', maar later bedacht ik me en heb ik online een melding gedaan. Ik weet niet meer waar, kan ik opzoeken, maar ik kreeg uiteindelijk te horen dat ik er niets mee kon, omdat ik te weinig bewijs had.

Uitspraken van het College van de Rechten van de Mens laten zien dat het voor een werkgever onder bepaalde condities mogelijk is iemand voor een vacature te weigeren wanneer hij of zij personen van het andere geslacht geen handen geeft. Het maken van indirect onderscheid is volgens het College voor de Rechten van de Mens toegestaan als daarvoor een goede reden bestaat, een zogenaamde objectieve rechtvaardiging.³⁷² Zo werd een school in het gelijkgesteld die een man afwees die geen handen geeft. De school handelde rechtmatig omdat de school duidelijk had aangegeven dat de kernwaarde "gelijkwaardigheid van mannen en vrouwen" van deze school in gedrang zou komen. Het College schrijft onder andere:

Om deze kernwaarde in de praktijk te realiseren geldt een uniforme begroetingsregel. Een uniforme begroetingsregel en de doelstelling daarvan merkt het College aan als een legitiem doel. De begroetingsregel is volgens het College passend omdat het schudden van de hand als gebruikelijk en gepast wordt beschouwd door een meerderheid van de mensen in Nederland en daardoor kan bijdragen aan een respectvolle omgang, een open en neutrale houding ten opzichte van elkaar, en aan het waarborgen van gelijkwaardigheid tussen mannen en vrouwen. Het College meent dat het middel ook noodzakelijk is. Hierbij is volgens het College van belang dat het gaat om de functie van een docent op een middelbare school. In die context kent het College een groot gewicht toe aan het belang van duidelijkheid en eenduidige handhaving van regels, aan het consequent uitdragen van de kernwaarden en aan de voorbeeldfunctie die docenten en andere medewerkers daarin vervullen ten opzichte van de leerlingen.³⁷³

In een ander geval kreeg een uitzendbureau dat iemand weigerde omdat hij vanwege zijn islamitische geloofsovertuiging vrouwen de hand niet schudt, geen gelijk, omdat het bedrijf hiervoor geen goede onderbouwing gaf.³⁷⁴ Ook was er een vervoersbedrijf dat geen gelijk kreeg omdat het bedrijf niet kon aantonen dat het geven van een hand een wezenlijk onderdeel van de functie van buschauffeur is.³⁷⁵

In het Utrechtse onderzoek naar discriminatie en stigmatisering van moslims, komt Mounir (pseudoniem) aan het woord, een bekeerling die personen van het andere geslacht geen

³⁷² <https://mensenrechten.nl/nl/oordeel/2019-31>.

³⁷³ <https://mensenrechten.nl/nl/oordeel/2019-31>

³⁷⁴ <https://mensenrechten.nl/nl/oordeel/2013-168>.

³⁷⁵ <https://mensenrechten.nl/nl/nieuws/geen-handen-schudden-hoe-zit-dat>.

hand geeft.³⁷⁶ Hij vindt dat zelf geen ongelijke behandeling van vrouwen. “Als ik een vrouw was geweest, dan had ik mannen geen hand gegeven,” zegt hij. Wanneer hij hierdoor voor sommige functies minder snel in aanmerking kan komen, hoeft dat voor hem geen voorbeeld van discriminatie te zijn:

“Ik vind dat lastig. Het vloeit namelijk voort uit een keuze die ik zelf maak. Maar het wordt wel problematischer wanneer van een niet-moslim wel wordt geaccepteerd dat hij geen handen geeft, maar van mij als moslim niet.”

Uit een interview met een Egyptische Nederlander, academische opleiding

Ik heb een academische opleiding en een tijdje vergeefs gesolliciteerd. Ik werkte in de tussentijd als cargomedewerker op Schiphol. Op een gegeven ogenblik gaf ik aan dat ik mijn contract niet wilde verlengen, maar wat meer op mijn eigen niveau zocht.

Toen kwam ik in een trainingstraject van de gemeente Hoofddorp, waarbij je binnen een paar maanden een baan moest vinden. We kregen een training. Ik verontschuldigde me dat ik geen hand gaf aan een mede-cursiste. Ze reageerde heel vriendelijk. Een dag later nam de trainster me apart dat zij geen cursus meer wilde geven omdat een mede cursiste niet verder met mij wilde. Ze had niet kunnen slapen en was bang dat ik een extremist was. Ik moest stoppen met de cursus en had vooral medelijden met haar.

Sollicitanten de ‘islamitische’ maat nemen

Waar vele tientallen respondenten melding van maken is dat ze geregeld tijdens een sollicitatieprocedure weinig relevante vragen over hun geloof krijgen.

“Letterlijk tijdens het gesprek kwam de ramadan zonder reden ter discussie. Het had geen enkele relatie tot het gesprek en de functie.”

“Er werd mij *out of the blue* gevraagd: hoe gelovig ben je en bid je?”

“Er werd mij gevraagd om welke redenen ik mij tot de Islam bekeerd had, in wat voor kleding ik zou zwemmen, of en hoe het geloof mij zou belemmeren.”

Of het antwoord op deze vragen een doorslaggevende rol heeft gespeeld bij de beslissing om de sollicitant al dan niet aan te nemen, is vaak niet duidelijk, maar zeker is dat de vragen als irrelevant en soms ook discriminerend worden ervaren. Een student economie die uitzendwerk doet: “Wanneer ik bij een islamitische instelling zou solliciteren, kan ik me vragen over mijn geloofsbeleving nog voorstellen, maar in veel andere functies is het niet relevant dat mij de islamitische maat wordt genomen. Mijn beste vriend is christen, die heeft nog nooit een vraag over zijn geloof gekregen. Ook niet als we bij dezelfde werkgever solliciteerden.”

De irrelevante vragen die respondenten krijgen, getuigen vaak van vooroordelen over moslims. Bijvoorbeeld vooroordelen over de positie van de vrouw:

“Er werd mij tijdens mijn sollicitatiegesprek gevraagd of mijn vrouw een hoofddoek droeg en of we aan elkaar uitgehuwelijkt zijn en waarom we op een jonge leeftijd trouwden.”

“Er werd met zoveel woorden gevraagd hoe ik als onderdrukte vrouw dacht leiding te kunnen geven.”

³⁷⁶ Omlo, J. & E. Butter (2020), *Utrecht is ook mijn stad*.

“Er werd gevraagd of ik als moslimman met vrouwen om kon gaan en er is ook eens gevraagd of ik een probleem had met het christelijke karakter van de inwoners.”

Ook worden er voorbeelden gegeven van vooroordelen over opvattingen die moslims zouden hebben over homoseksualiteit of transgenders:

“Er werden vreemde vragen gesteld als; 'Je bent Turks. 'Hoe ga je om met homo's?'"

“Ik werd tijdens de sollicitatie geconfronteerd met een vraag van jij bent toch moslim? Wat vind jij ervan als je werkt met een collega die transgender is? Alle stereotyperingen kwamen langs en de inhoudelijke vragen over de functie kwamen niet ter sprake.”

“Ik kreeg diverse vragen die over mijn geloof gingen. Bijvoorbeeld of ik mannen een hand geef, wat ik van homoseksualiteit vind, of ik het erg vind wanneer op een feestje alcohol wordt geschonken e.d. Ik zei tussendoor een paar keer dat ik een liberale vorm van de islam aanhang, maar dat hielp niet. Ze bleven me bestoken met vragen die vriendinnen van mij die geen Turkse of geen moslim zijn niet krijgen.”

Andere respondenten geven voorbeelden van vragen waarbij gerefereerd wordt aan terrorisme (“Er werd niet zozeer naar mijn interesses of vaardigheden gevraagd maar of ik geen extremist was”) of waarbij getoetst wordt of men als moslim wel loyaal kan zijn aan Nederland. Ook geven respondenten aan dat hen wordt gevraagd of ze voor of tegen Erdoğan zijn en wat ze van de staat Israël vinden.

Het zijn vooroordelen waar niet alleen moslims mee geconfronteerd worden, maar ook niet-moslims delen vergelijkbare ervaringen:

“Ik ben zelf sinds mijn puberteit niet meer gelovig, maar ik draag wel sinds de jaren 1990 een baard. Dat was nooit een probleem, maar sinds de eeuwwisseling wordt mij geregeld tijdens een sollicitatiegesprek gevraagd of ik vrouwen wel een hand geef, of ik aan ramadan doe, wat ik van homo's vind. Als ik een eerlijk antwoord geef: 'beste mensen, ik ben geen moslim', dan geloven ze me vaak niet. Ik zie er immers als een moslim uit.”

Dergelijke vooroordelen worden uitgebreid behandeld in de Utrechtse studie naar discriminatie en stigmatisering van moslims.³⁷⁷ De auteurs concluderen dat de meeste vooroordelen te maken hebben met opvattingen over terrorisme, de positie van de vrouw in de islam en criminaliteit. Ze schrijven:

“Heel veel van deze vooroordelen vallen sterk in een wij-zij perspectief, vaak in de sfeer van Huntingtons *Clash of Civilizations*, waarin de 'de islam' of 'de moslims' en onze Nederlandse samenleving als tegenpolen worden voorgesteld.” Moslims worden dan niet beschouwd als Nederlandse burgers, maar als 'De Ander', die dom of achterlijk is, die niet bij ons of 'onze manier van leven' hoort, en soms zelfs als een bedreiging daarvan wordt ervaren.”³⁷⁸

Andere vormen van discriminatie tijdens de sollicitatieprocedure

Tot slot zijn er een aantal respondenten met een discriminatie-ervaring bij wie het uit het antwoord niet duidelijk wordt dat het specifiek om discriminatie op grond van religie gaat.

“Ik mocht onder andere mijn eigen naam niet gebruiken; dit werd zelfs aan de telefoon getest.”

³⁷⁷ Omlo, J, & E. Butter (2020), *Utrecht is ook mijn stad*.

³⁷⁸ Ibidem, p.29.

“Na een geslaagde eerste ronde, kreeg ik de waarschuwing dat de manager van die afdeling problemen heeft met mensen met mijn achtergrond. Ik heb aangegeven dat ik juist een verbinder wil zijn. De manager weigerde echter een gesprek en ik kon vertrekken.”

“Er werd mij openlijk verteld dat ze geen Marokkanen in dienst willen nemen. Nadat ik was afgestudeerd zei ik altijd dat ik Tunesisch was in de hoop om aangenomen te worden. Mijn huidige werkgever denkt dit nog steeds.”

Er zijn ook respondenten die vertellen dat zij zelf een ‘praktijktest’ (zie paragraaf 2.1.3) uitvoerden.

“Bij een sollicitatie onder mijn eigen naam kreeg ik te horen dat de functie was vervuld, echter toen de vacature een week later nog als open gemarkeerd stond, stuurde ik een sollicitatie met de naam Linda de Jong en Linda werd vervolgens uitgenodigd.”

En dan? Melden of niet?

Uit een interview met een Pakistaans-Nederlandse vrouw uit Boxtel

Ik heb veel slechte ervaringen met solliciteren. Altijd weer die negatieve reacties op mijn hoofddoek of over de islam. En als het dan wel een keer goed ging en ik aan het werk was, dan kreeg ik daar een hoop ellende over me heen. Het heeft lang geduurd voordat ik me daarvan los kon maken. Nu ben ik eraan gewend. Maar of dat nou de oplossing is? Hoe dat precies ging? Nou achteraf gezien niet bepaald voorzichtig of zo. Niet dat de managers of anderen die met mij spraken onduidelijk waren over de reden waarom ik werd afgewezen. Het was onder andere bij verschillende supermarkten. Bij de een werd mij gewoon heel duidelijk gemaakt dat ik geen hoofddoek mocht dragen op het werk en dat als ik hem niet af zou doen ik niet zou worden aangenomen. Hij zei letterlijk dat hij bang was voor de reactie van de klanten als er een personeelslid met een hoofddoek in de winkel zou rondlopen. De ander vond dat het dragen van een hoofddoek helaas tegen het beleid van de winkel inging. Nee, ik heb niet gevraagd waar dat dan stond. Ze vertelden het allebei best op een aardige manier. Niet grof of zo. Of heel beledigend. Dus dan besef je eigenlijk helemaal niet goed wat er gebeurt. Achteraf hoorde ik van meer meisjes die ik ken en die een hoofddoek dragen dat ze precies dezelfde ervaring hadden gehad. Soms ook wat minder aardig dan in mijn geval. Die werden gewoon grof behandeld. Later besef je dan dat het eigenlijk helemaal niet normaal is wat er gebeurde. Dat het gewoon discriminatie is.

Ik moet eerlijk zeggen dat ik er nooit over heb nagedacht om melding te gaan doen. En ken de antidiscriminatievoorziening niet. Wij houden dat binnen de eigen muren. Ik heb altijd heel veel steun van mijn familie en vrienden gehad en er veel met hen over gepraat. Dat hielp. Ik heb nu geen werk, maar zal er zeker over nadenken als er toch weer iets vervelends op het werk gebeurt.

Na een discriminatie-ervaring tijdens een sollicitatieprocedure doet ruim een derde van de respondenten (36%) niets naar aanleiding van deze ervaring. Iets meer dan de helft bespreekt deze ervaring met familie, vrienden of bekenden en meer dan een kwart gaat het gesprek aan met de persoon in kwestie of maakt melding bij een leidinggevende. 11% van de respondenten besluit er melding van te maken bij een instantie waar discriminatie geregistreerd wordt. In de meeste gevallen betreft het een antidiscriminatievoorziening (6%), gevolgd door het College voor de Rechten van de Mens (3%) of een specifiek meldpunt voor islamofobie of moslimdiscriminatie (2%).

Marokkaanse Nederlanders (37%) en Turkse Nederlanders (44%) geven vaker aan niets met de ervaring gedaan te hebben dan Nederlanders zonder migratieachtergrond (9%). Deze laatste groep bespreekt het vooral vaker met vrienden en familie (81%) dan Marokkaanse

Nederlanders (60%) en Turkse Nederlanders (48%). Verder zijn er geen opvallende verschillen tussen de in deze enquête grootste herkomstgroepen.

Heeft u iets met deze ervaring gedaan? (meerdere antwoorden mogelijk)	
Nee, ik heb er niets mee gedaan	36%
Ik heb het besproken met familie, vrienden of bekenden	57%
Ik heb feedback gegeven aan de persoon door wie ik me gediscrimineerd voelde	20%
Ik heb het gemeld bij een of meerdere leidinggevenden van degene door wie ik me gediscrimineerd voelde	7%
Ik heb er melding van gemaakt bij een antidiscriminatievoorziening	6%
Ik heb er melding van gemaakt bij een meldpunt voor islamfobie/moslimdiscriminatie	2%
Ik heb er melding van gemaakt bij de politie of aangifte gedaan bij de politie	0%
Ik heb er melding van gemaakt bij het College voor de Rechten van de Mens	3%
Anders, namelijk:	11%

Van de respondenten die aangeven iets ‘anders’ te hebben gedaan, gaat het vooral om respondenten die stageliepen en het met een stagecoördinator op de opleiding bespraken.

“Ik heb het aan de coördinator van mijn opleiding doorgegeven, omdat er een samenwerking bestaat/bestond tussen dit bedrijf en de Hogeschool.”

“Ik heb het op school gemeld, maar ik werd pijnlijk genoeg niet geloofd en serieus genomen.”

Een andere respondent probeerde daarnaast de pers in te schakelen:

“Ik heb mijn school ervan op de hoogte gebracht en ik heb de krant gebeld.”

De respondent vertelt verder niet of de krant iets heeft gedaan met het verhaal.

Wel of niet te melden of feedback geven?

Gevraagd naar de reden om wel of geen feedback te geven, geven de respondenten uiteenlopende antwoorden die een illustratie zijn van verschillende ‘coping-mechanismen’.

Redenen om wel feedback te geven of te melden:

1. Steun, herkenning en erkenning zoeken bij naasten

Respondenten die hun ervaringen hebben gedeeld met familieleden en vrienden, geven aan dit vooral te doen om steun, bevestiging of herkenning te vinden.

“Ik was erg ontdaan en verdrietig over de gebeurtenis en wilde dit delen met mijn dierbaren zodat zij mij konden steunen en motiveren om door te gaan.”

“Ik moet hierover praten. Ik ben de enige moslima in de familie, en mijn familie vindt dat ik overdrijf. Dus kan ik alleen praten met zusters in de moskee.”

“Mijn omgeving is al bekend met het fenomeen moslimdiscriminatie. Beetje normaal geworden. Op dat moment speelde dit veel bij mijn vrienden. Iedereen maakte hetzelfde mee en nam het aan als normaal.”

2. Voorkomen van herhaling

Respondenten die feedback geven aan de directbetrokkenen doen dit om uiteenlopende redenen. Sommigen willen in ieder geval laten weten dat ze zich onheus behandeld voelden:

“Ik wil dat degene van mij hoort hoe ik het ervaren heb.”

“Directe feedback is voor mij waardevoller”

Verschillende andere respondenten hopen dat ze door feedback te geven, voorkomen dat toekomstige sollicitanten iets vergelijkbaars mee zullen maken:

“Ik vond het belangrijkst te voorkomen dat een ander persoon, net als ik, een naar gevoel zou overhouden na het gesprek bij dat bedrijf. Daarom heb ik ervoor gekozen om contact op te nemen. “

“Zodat andere moslims niet meemaken wat ik heb meegemaakt en zij ook de moed en het besef krijgen dat ze mogen zijn wie ze willen zijn.”

“Ik vond het een nare ervaring. Ik wilde er in eerste instantie niks aan doen, maar dit zou betekenen dat ze door zouden gaan met mensen onterecht afwijzen.”

3. Melden, dan komt het in de statistieken

Enkele respondenten laten weten vooral melding te willen maken om hun recht te halen, anderen willen dat het terugkomt in de statistieken en hopen dat het op die manier bijdraagt aan bewustwording of agendering van moslimdiscriminatie.

“Dan wordt het in ieder geval geregistreerd. Ik ben er zelf niet mee geholpen, maar mijn melding kan er wel aan bijdragen om het onderwerp op de politieke agenda te krijgen. Als niemand meldt, bestaat het probleem niet.”

“Het is onacceptabel. Je moet actie ondernemen, anders zal er op lange termijn geen verandering komen.”

“Twee redenen; 1: bewustwording creëren. 2: mijn stem laten horen.”

Redenen om niet te melden

Toch geeft het merendeel van de respondenten aan geen behoefte te hebben om melding te maken van een discriminatie-ervaring. Hiervoor worden verschillende redenen opgegeven die we hieronder geclusterd weergeven.

1. Geen tijd, geen energie, niet moeilijk doen

Een aantal respondenten geeft aan geen behoefte te hebben aan vervolgstappen, omdat ze er geen puf voor hebben of er geen grote zaak van willen maken.

“Ik maak het zo vaak mee dat ik er moe van ben.”

“Ik wilde er niet een big deal van maken. Daarnaast had ik het idee dat het onwetendheid was van de partij die tegenover mij zat.”

“Tijdsverspilling. Ik blijf liever positief.”

“Ik denk omdat ik zelf geen extra werk wilde verrichten voor iets wat iemand anders mij heeft aangedaan. Ik had het druk genoeg en kon alle tijd goed gebruiken.”

2. *Het heeft toch geen zin*

De meest gehoorde reden om niet te melden is de verwachting dat het geen zin heeft. In een enkel geval omdat men denkt niet gehoord te zullen worden, maar vooral omdat verwacht wordt dat het geen effect zal hebben.

“Ik geloof niet dat men er wat mee doet”

“Niemand kan je helpen. Het is geworteld in de maatschappij, op grote schaal.”

“Het is toch bij veel plekken hetzelfde. Ik geloof niet in verbetering van de situatie.”

Bij sommigen is het niet duidelijk waarop deze verwachting is gebaseerd. Anderen hebben zelf in het verleden slechte ervaringen opgedaan.

“Omdat ik dit eerder heb meegemaakt en gemeld, maar geen actie was ondernomen.”

“Eerder hielp zo'n melding niet, ik kreeg dan nog geen stageplaats.”

“Meerdere keren gedaan maar nooit meer wat van gehoord.”

“Er werd een vorige keer ook niets meegedaan, of het werd gewoonweg ontkend. *Blaming the victim*. Ik zag het gewoon niet goed genoeg. Het was dus een tekortkoming van mij.”

Een enkeling had juist bij de politie een discriminatie-ervaring gehad:

“Het ging een sollicitatie bij de politie; als ik door de politie gediscrimineerd word, ga ik daar geen aangifte van doen bij de politie.”

Ook wordt door enkelen in dit verband verwezen naar het politieke klimaat. Dit kwam ook geregeld terug in het onderzoek van Meld Islamofobie³⁷⁹ naar alledaagse vormen van islamofobie.

“Helpt toch niet, als er al in de Tweede Kamer openlijk wordt gediscrimineerd en wordt genormaliseerd geef je een vrijbrief aan de rest.”

“Dat wordt zelfs op politiek niveau gestimuleerd, vooral tegen moslims en buitenlanders in het algemeen.”

3. *Geen bewijs (voor strafbare feiten)*

Enkele respondenten geven aan er niets mee te kunnen doen omdat ze verwachten onvoldoende bewijs te hebben.

“Het is iets wat je voelt, niemand zal zeggen ‘we nemen je niet aan vanwege de hoofddoek die je draagt’. Ik zou het dus nooit hard kunnen maken, dus laat ik het gaan.”

“Technisch gesproken was zijn gedrag niet strafbaar te noemen; walgelijk, maar binnen de grenzen van de wet.”

4. *Gebrek aan informatie*

Sommige respondenten verklaren dat ze niets met de discriminatie-ervaring hebben gedaan, omdat ze destijds dachten niet in hun recht te staan, of omdat ze niet wisten dat ze iets met de discriminatie-ervaring konden doen.

³⁷⁹ Abaaziz, I. (2019) Alledaagse Islamofobie in Nederland; een verkennend onderzoek.

“Ik dacht dat de leidinggevende meer in zijn recht stond dan ik.”

“Ik was destijds jong, 16 jaar. Hoewel ik begreep dat ik gediscrimineerd werd en het mij veel pijn deed, durfde ik het niet aan te kaarten bij de school en/of stageplek. Ook was ik me er niet van bewust dat dit echt niet kan, en dat ik er een melding van had kunnen maken.”

5. *Schaamte, angst*

Diverse respondenten geven aan dat voor hen de drempel te hoog was om vervolgstappen te ondernemen. Ze durfden niet, waren niet mondig genoeg of schaamden zich.

“Uit schaamte heb ik het niet besproken.”

“Helaas was ik destijds niet mondig genoeg om hier iets mee te doen.”

“Ik wist op dat moment niet waar ik terecht kon hierover, uit schaamte en het idee dat men het niet zou geloven.”

6. *Niet in slachtofferrol willen komen*

Ook geven diverse respondenten aan niet in een slachtofferrol terecht te willen komen.

“Helaas slikken en geen slachtoffer rol willen spelen.”

“Ik krijg het gevoel dat het weinig uitmaakt en ik vervolgens als aansteller of opstandig iemand wordt bekeken. Dus vaak ook niets gezegd.”

“Als ik mij slachtoffer opstel dan bekijken ze me altijd met argusogen en denken ze bij zichzelf dat dit niet kan. Vooraleer je het weet ben je geen slachtoffer meer maar een dader.”

7. *Overig*

En dan worden er nog een aantal andere uiteenlopende redenen gegeven om na de ervaring van discriminatie geen vervolgstappen te zetten:

“Ik vond de meneer heel aardig overkomen destijds, dus ik heb verder niets met de gebeurtenis gedaan.”

“De persoon in kwestie was niet meer werkzaam toen ik het incident aan wilde kaarten.”

“Ik had toentertijd twee vriendinnen die daar werkten. Toen ik hen vertelde dat ik een klacht zou indienen hebben zij mij tegengehouden in eigen belang. Zij vreesden dat zij hun baan zouden verliezen daardoor.”

“Het zit diep in de westerse cultuur genesteld jammer genoeg.”

[Ervaringen van degenen die wel melding hebben gedaan of feedback hebben gegeven](#)

Van degenen die na de discriminatie-ervaring naar de werkgever, een antidiscriminatievoorziening of het College voor de Rechten van de Mens zijn gestapt, geeft 12% aan tevreden te zijn over de wijze waarop met de melding is omgegaan.

Bijna de helft van de respondenten geeft aan dat er met zijn/haar melding bij de werkgever weinig tot niets is gedaan. Geregeld was de reactie dat er weinig met de klacht te doen was omdat het moeilijk te bewijzen is. “Ik kreeg te horen: bewijs ‘t maar.”

Ook wordt geadviseerd zich maar bij de situatie neer te leggen. “Ik moest er maar mee leren leven, want het is, zo zeiden ze, een organisatie-breed probleem en er is niks aan te doen.” In een enkel geval heeft de melding in de beleving van de melder een averechts effect. Een stagiaire:

“Ik werd alleen maar gestraft: ik kon mijn stage niet afmaken.”

Een andere stagiaire had een positievere ervaring:

“De coördinator nam het heel serieus en heeft contact gehad met het bedrijf. Daarnaast had ik het bedrijf zelf ook opgebeld. Zij boden geen excuses aan, maar lieten wel weten dat de vragen die gesteld waren soms ongepast waren.”

Een respondent die zich bij de politie meldde, keerde teleurgesteld huiswaarts, toen geweigerd werd de aangifte aan te nemen, omdat er onvoldoende bewijs zou zijn.³⁸⁰

“Met deze opmerking hebben politie en justitie voor mij de weg naar rechtvaardigheid geblokkeerd.”

Betere ervaringen hebben de respondenten die een melding hebben gedaan bij een antidiscriminatievoorziening of bij het College voor de Rechten van de Mens:

“Mijn melding is door de antidiscriminatiebureau serieus genomen. Er is een kort geding geweest en vastgesteld dat het bedrijf onderscheid heeft gemaakt op basis van het geloof.”

“Mijn melding werd zorgvuldig behandeld door het College voor de Rechten van de Mens. Over een maand hoor ik meer.”

Niet iedereen kreeg gelijk:

“Er werd mij door het College medegedeeld, dat de school in zijn recht stond. En dat voor het vak godsdienst/ levensbeschouwing elke achtergrond van een docent mogelijk is, maar een moslimachtergrond niet. Dat zou gevoelig liggen.”

Eén respondent zocht actief de media op.

“Ik heb de krant gebeld en er is een heel artikel geschreven met mijn ervaring. De gemeente Haarlem heeft het besproken tijdens een vergadering. De hogeschool waar ik studeer heeft een gesprek gehad op de stageschool waar ik ben afgewezen en het discriminatiemeldpunt heeft er een melding van gemaakt.”

³⁸⁰ De politie is overigens verplicht een aangifte op te nemen. Wanneer de politie dit weigert, kan hierover een klacht worden ingediend.

3.5. Discriminatie tijdens uitoefening van functie

Uit een interview met een Irakees-Iraans Nederlandse vrouw uit Utrecht

Mijn slechtste ervaringen dateren uit de tijd dat ik stage wilde lopen en tijdelijk werk had als apothekersassistente. Dat begon bij de sollicitatie op mijn eerste stageplaats. Bij de eerste kennismaking leek alles prima te gaan. Vooral de apotheker zelf, maar ook de medewerkers waren enthousiast en lieten weten uit te kijken naar onze samenwerking. Maar de volgende dag werd mijn opleiding gebeld met de mededeling dat er geen plaats voor mij was omdat ik een hoofddoek droeg. Dus niet er omheen draaien, nee, zonder omwegen duidelijk maken wat de reden was waarom ik daar niet welkom was. Dat was een bijzonder pijnlijke ervaring. Ik was gewoon te beduusd om daar richting school een punt van te maken. Later heb ik daar nog vaak over nagedacht. Vooral in relatie tot de latere ervaringen die ik opdeed tijdens verschillende tijdelijke contracten die ik doorliep als apotheekassistente. Ik vraag me achteraf echt af of de apotheker van toen mij niet tegen mijzelf in bescherming nam. Dat hij hoorde hoe medewerkers zich later uitten of dat hij eerdere ervaringen met stagiaires met een moslimachtergrond had gehad. Ik weet het niet. Hoe dan ook, mijn latere ervaringen hebben mij met de neus op de feiten gedrukt. Bij het herhalen van vragen van mensen aan de balie werd regelmatig gesuggereerd dat ik het niet begreep omdat ik een hoofddoek droeg, terwijl dat heel normaal en eigenlijk de praktijk is. Ook wilden regelmatig patiënten niet door mij geholpen worden. Ze wachten dan totdat een collega van mij klaar was. Heel denigrerend, pijnlijk en kwetsend. Hoe vaak ik wel niet heb moeten uitleggen wat ik vond van Al-Qaida of ISIS, en waarom ik ondanks al die ellende aanhanger van de islam kon zijn.

Zes op de tien respondenten geven aan dat ze tijdens uitoefening van een functie te maken hebben gehad met vormen van discriminatie.

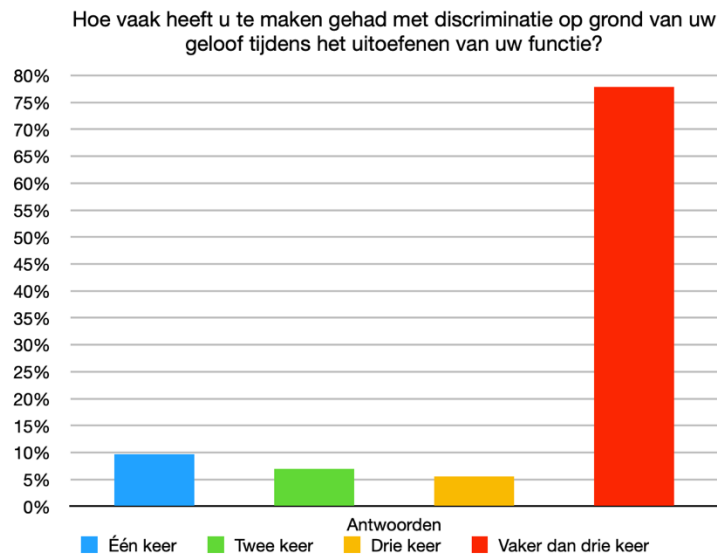
Het gaat hierbij iets vaker om mannen (52%) dan vrouwen (48%). In vergelijking met de gehele groep respondenten is de groep die discriminatie op de werkvloer heeft ervaren iets ouder (de meeste zijn geboren in de jaren 1970 en 1980) en heeft een opleiding op MBO-niveau. Twee derde van deze groep is geboren in Nederland. Ruim de helft (52%) heeft roots in Marokko, 18% in Turkije, 19% in 'overige landen' en 11% heeft geen migratieachtergrond. Van de respondenten was 38% toen ze de survey invulden in vaste dienst. De rest werkte op tijdelijke basis, als zzp'er of was tijdelijk niet werkzaam, met pensioen of ziek. In 99% van de gevallen ging het om mensen die zichzelf als moslim beschouwen.

Uit een interview met een Marokkaanse Nederlander uit Amsterdam

Bij mijn vorige tijdelijke baan werd ik doorlopend aangesproken op mijn uiterlijk als moslim. Ik wil je er niet mee vermoeien, maar alle clichés over moslims en de islam werden uit de kast gerukt. Ik voelde me vernederd, een vierderangs burger. Nu werk ik bij een telecombedrijf op een tijdelijk contract. Er moet geld verdiend worden, broer. Ik heb niet het gevoel dat het verlengd gaat worden. Daar heb ik nu nog geen harde aanwijzingen voor, maar door alles wat er gebeurd is, zou het mij verbazen als het verlengd wordt. En bij uitzendbureaus waar ik vaak binnen liep kreeg ik toch echt zwaar het idee dat mijn uiterlijk al genoeg was om mij geeneens serieus te nemen. Nooit meer dan drie zinnen met die mensen gewisseld. En als ik dan al die uitzendingen van Radar en zo zie. Zo herkenbaar allemaal. Dat bevestigt alleen maar wat je toch al weet.

61% van de respondenten die een discriminatie-ervaring had tijdens de uitoefening van een functie, had ook een ervaring met discriminatie tijdens het werving- en selectieproces.

Driekwart van hen had vaker dan drie keer een discriminatie-ervaring en bijna de helft (47%) had de laatste ervaring in het voorafgaande jaar.

Discriminatie-ervaringen worden gemeld in uiteenlopende sectoren. Overheid en onderwijs worden relatief het meest genoemd op enige afstand gevolgd door call-centra, beide 8%-9% van het totaal. In meer dan de helft van de gevallen gaat het om organisaties met meer dan 250 werknemers. In ruim 42% van de gevallen gaat het om een functie in vaste dienst.

Discriminatie-ervaringen tijdens uitoefening van de functie

Met open vragen hebben we de respondenten gevraagd hun discriminatie-ervaring te omschrijven. Daaruit komen uiteenlopende ervaringen naar voren, die we hieronder geclusterd weergeven.

Religie reden om een contract niet te verlengen

Enkele respondenten krijgen vanwege hun religie geen contractverlenging:

“Ik ben wel aangenomen. Maar vernam later dat de manager mijn uiterlijk (baard) eigenlijk niet aanstond. Je wordt opeens op de gang genegeerd. Vreemd gedrag. Collega's die zenuwachtig worden etc. Uiteindelijk om hele vage reden contract niet verlengd, terwijl mijn prestaties goed waren en ik veel extra werk op mij nam, zoals het begeleiden van stagiaires.”

“Een winkel waar ik werkte heeft mij geen vast contract meer gegeven, omdat ik een hoofddoek begon te dragen en ik niet meer paste bij het imago van het bedrijf. ”

“Ik kreeg geen contractverlenging omdat de leidinggevende geen Nederlands meisje wilde met een hoofddoek.”

Kwetsende opmerkingen en ‘grapjes’

Veel respondenten geven aan veel last te hebben van opmerkingen die zoals een van hen het verwoordt “misschien onschuldig, misschien belangstellend, misschien zelfs als grappen zijn bedoeld zijn, maar in de praktijk vaak voor moslims naar en stigmatiserend uitpakken.”

Uit een interview met een Soedanese Nederlandse vrouw uit Nijmegen

Onderschat wordt hoeveel als zogenaamd grappig bedoelde uitspraken op de werkvloer volgens mij gewoon keihard discriminatie zijn.

Een ander geeft hiervan een voorbeeld:

“Collega's maakten opmerkingen als 'ik krijg het al warm als ik naar jou kijk in die kleding', 'jij durft jezelf niet te zijn want je verbergt je onder die hoofddoek', 'mensen die in God geloven zijn zwak en geïndoctrineerd', 'jouw geloof onderdrukt vrouwen' etcetera etcetera. Interessant feit wat ik hierbij wil vermelden is dat ik zelf eigenlijk nooit over mijn geloof sprak. Zij waren degenen die het constant ter sprake brachten of uit het niets opmerkingen erover maakten....”

Uit een interview met een Marokkaans Nederlandse vrouw uit Rotterdam

Ik heb in mijn ondertekening met vredige groeten staan omdat het past bij mij als moslim. Een collega vond het nodig om naast studenten mijn groet te ridiculiseren en negatief over mij te praten, terwijl we nauwelijks contact met elkaar hebben.

Ook wordt er melding gemaakt van duidelijk kwetsende of discriminerende opmerkingen:

“Tijdens een beoordelingsgesprek, gaf mijn teamleider mij aan dat ik op het item 'betrouwbaarheid' onvoldoende scoorde omdat ik moslim was.”

“Toen ik mijn dienst aanving in Oude Pekela, luisterde ik vooraf in via een portofoonscanner. Ik hoorde daarop mijn collega zeggen: 'daar komt die kutmoslim ook aan'.”

“Een regiomanager sprak met mijn teamleider of het team. Er kwam ter sprake dat ik moslim was en de eerste reactie van de regiomanager was "zullen we hem ontslaan?". Mijn teamleider reageerde verbaasd, gaf aan dat ik momenteel de best functionerende medewerker was en vroeg waarom ze mij zou willen ontslaan. De regiomanager zei "Nou... die bekeerlingen zijn toch altijd zo extreem? Straks blaast hij iets op!". Mijn teamleider heeft dit weggelachen. Ik kreeg deze gebeurtenis pas een paar maanden na het vertrek van deze regiomanager te horen.”

Uit een interview met een Egyptische Nederlander, academische opleiding

Het gaat vaak om kleine opmerkingen. Niet altijd vervelend bedoeld. Bijvoorbeeld kleine grapjes dat ik vaak boven zit. Daar zit ik dan te bidden. Maar soms is het ook vervelend. Bijvoorbeeld na een aanslag in Frankrijk zei een collega: 'Kijk wat je broeders hebben gedaan'. Of: 'We weten wel wie het gedaan heeft'.

Een groot deel van de respondenten geeft aan dat ze op de werkvloer last hebben van opmerkingen waarmee ze direct of indirect worden geassocieerd met terrorisme of gevraagd worden afstand te nemen van terrorisme. Enkele voorbeelden:

"Ik was aan het werk op de operatiekamer toen de aanslag op vliegveld Zaventem plaatsvond. Een arts die niet wist dat ik moslim was riep hard op de OK: een scheldwoord; ik weet niet meer welk moslims!'. Hierna gaf een operatieassistent aan dat ik moslim was, met de intentie dat de arts niet nog meer ging schelden. De arts in kwestie begon toen op een hele heftig en intimiderende manier mij te bevragen en te claimen dat ik dus in terrorisme geloofde. Mijn baard werd jihadbaard genoemd en er werd gesuggereerd dat ik een kort lijntje met IS had."

"Na de aanslag in Parijs tijdens een concert, wachtte een leidinggevende speciaal tot ik erbij kwam zitten. Hij veranderde het gespreksonderwerp en hij sneerde ineens dat het altijd moslims zijn die aanslagen plegen."

"Er is meerdere keren specifiek aan mij gevraagd wat ik van ISIS vind."

"Meest opmerkelijke was na Charlie Hebdo. Mensen waar ik jaren samen mee heb gewerkt, vonden als je op basis van je geloof of achtergrond je niet thuis voelt in Nederland, dat je dan mocht vertrekken. Er was geen ruimte om te kijken hoe extremisme ontstaat."

"Er werden nare opmerkingen gemaakt over dat ik een bom zou dragen enz."

Cliënten of partners

Enkele respondenten melden dat ze te maken hebben met discriminerende opvattingen van klanten of partners van hun werkgever.

"Ouders van leerlingen klaagden bij de school dat hun kinderen les kregen van een moslim."

"Een coördinator in AZC Winschoten zei tegen mij: 'Zeg maar niets over de islam, want moslims moeten ze hier niet.'"

In enkele gevallen wordt er een duidelijk verband gelegd met religieuze uiterlijke kenmerken, vaak een hoofddoek.

"Ik had een patiënt die niet door mij geholpen wil worden vanwege mijn hoofddoek."

"Wanneer ik een vraag herhaal aan de patiënt krijg ik het antwoord 'ja dat zal wel door die doek komen'."

Men voelt zich in dit soort situaties niet altijd gesteund door collega's of werkgever:

"Een cliënt weigerde een afspraak bij mij vanwege mijn religie en afkomst. Dit is door een collega in het dossier geregistreerd en de weigering van de cliënt is erkend en de afspraak is doorgezet naar een Nederlandse collega. Iedereen in het team wist het en verzwegen het, ik kwam er per toeval achter en kaartte het aan bij het management. De manager reageerde met 'Ach het gebeurt nou eenmaal en trek het je niet aan'. Noch de cliënt noch de collega die het toegezegd heeft aan de cliënt, zijn erop aangesproken. Ik voelde me niet gesteund en ontzettend eenzaam."

Bidden

Tot slot zijn er een aantal respondenten die te maken hebben gekregen met negatieve reacties op hun behoefte om te gaan bidden.

“Tijdens mijn pauze ga ik naar buiten om te bidden. Men vond het kennelijk vreemd dat je in de pauze naar de moskee gaat. Maar naar buiten om sigaretten te roken om de haverklap is wel normaal.”

“Christelijke collegae van mij hadden achter mijn rug om een klacht tegen mij ingediend omdat ik Koran had gelezen in de pauze en dat ik mijn gebed verrichtte in de pauze. Er werd mij vervolgens verboden om Koran te lezen en er werd getwijfeld aan mijn onafhankelijkheid richting onze cliënten. Ik mocht niet meer bidden, want men wilde geen ruimte meer beschikbaar stellen.”

Vervolgstappen?

Ongeveer de helft van de respondenten (49%) met een discriminatie-ervaring op de werkvloer, heeft de hierboven beschreven ervaringen besproken met familieleden of vrienden. Een derde van de respondenten heeft het besproken met de persoon door wie hij/zij zich gediscrimineerd voelde of met een leidinggevende. Een even groot deel heeft niets met de discriminatie-ervaring gedaan. Eén op de twintig van de respondenten met een discriminatie-ervaring op de werkvloer meldde dit bij de politie of een anti-discriminatievoorziening.

Heeft u iets met deze ervaring gedaan? (meerdere antwoorden mogelijk)	
Nee, ik heb er niets mee gedaan	34%
Ik heb het besproken met familie, vrienden of bekenden	49%
Ik heb feedback gegeven aan de persoon door wie ik me gediscrimineerd voelde	29%
Ik heb het gemeld bij een of meerdere leidinggevenden van degene door wie ik me gediscrimineerd voelde	34%
Ik heb er melding van gemaakt bij een antidiscriminatievoorziening	1%
Ik heb er melding van gemaakt bij een meldpunt voor islamfobie/moslimdiscriminatie	1%
Ik heb er melding van gemaakt bij de politie of aangifte gedaan bij de politie	3%
Ik heb er melding van gemaakt bij het College voor de Rechten van de Mens	0%
Anders, namelijk:	4%

Redenen om wel of niet te melden of feedback te geven

Gevraagd naar de reden om wel of geen feedback te geven of een melding te maken, geven de respondenten uiteenlopende antwoorden. We hebben ze geclusterd en kunnen op grond daarvan verschillende ‘coping-mechanismen’ onderscheiden.

Redenen om geen feedback te geven of het niet te melden:

1. Het raakte me niet

Een aantal respondenten geeft aan niets met de ervaring te hebben gedaan, omdat ze het uiteindelijk niet zo erg vonden.

“Het was voor mij niet zo belangrijk. Ik voelde me daarom ook niet erg slecht toen ik werd afgewezen.”

2. *Geen energie*

Anderen hebben geen energie om er iets mee te doen.

“Ik had geen zin in allerlei discussies.”

“Het kost veel energie en je zwemt tegen de stroom in. Dit is algemeen geaccepteerd.”

“Ik wilde het zo snel mogelijk uit mijn hoofd te krijgen.”

3. *Het heeft toch geen zin*

Diverse respondenten geven aan geen melding te maken bij een discriminatiebureau of politie, omdat ze de verwachting hebben dat het geen zin heeft.

“Melding maken heeft geen zin. Het is moeilijk om ertegen op te treden. Alleen leuk voor de cijfers als je er een melding van maakt, daar blijft het dan ook bij.”

“Wat kunnen ze voor me doen? Zelfs Maxima wordt gediscrimineerd.”

“Omdat melden geen zin heeft. Er worden al jaren meldingen verzameld en onderzoeken gehouden over racisme en discriminatie. We weten allemaal dat het gebeurt, maar degenen, o.a. politici en bedrijven, die er iets mee moeten doen, doen niets. Het wordt genegeerd. Kortom, in al die jaren is er geen drol veranderd. Sterker nog, het is alleen maar erger geworden. En ik ben er klaar mee, met meldingen doen waar toch niets mee gebeurt, en om iedere keer over racisme, discriminatie en islamofobie te praten.”

Ook melden enkelen het niet bij een leidinggevende omdat ze er niets mee verwachten te bereiken.

4. *Angst voor de gevolgen*

Ook zijn er diverse respondenten die het niet aandurfd feedback te geven of een klacht in te dienen bij een leidinggevende. “Ik wilde het niet laten escaleren,” schrijft één van hen. Anderen vreesden dat het gevolgen zou hebben voor hun positie.

“Ik heb geen vast contract en ik ben bang dat ik hiervoor word afgerekend.”

“Ik liep stage en wou mijn stagebeoordeling niet in gevaar brengen.”

“Ik had als student geld nodig en niet de tijd om dit uitgebreid op te pakken.”

Redenen om wel feedback te geven of te melden:

1. *Uitingen van weerbaarheid*

Een aantal respondenten geeft aan dat ze gehoord wilden worden of op zijn minst voor zichzelf willen opkomen.

“Ik wilde gehoord worden.”

“Ik voelde mij bedrogen, beledigd en in mijn eer aangetast. Dat wilde ik laten weten.”

“Omdat ik voor mezelf opkom.”
“Ik eis mijn recht om te bidden en Koran te lezen.”

2. Gedrag van anderen beïnvloeden

Andere respondenten willen feedback geven in de hoop anderen te corrigeren of om hun gedrag te beïnvloeden.

“Ik wilde dat de cliënt hier niet zomaar mee weg kwam en de organisatie hier wat mee zou doen.”

“Ik wilde ze confronteren met het effect wat zij op mij hebben.”

“Ik wilde de hypocrisie en de onjuistheid van zijn gedrag en opmerking bespreken.”

Wat werd er vervolgens met de feedback of melding gedaan?

Bij ongeveer de helft van de respondenten die feedback gaven aan ‘de dader’ en/of een leidinggevende had dat weinig effect. Er werd niets mee gedaan.

“Mijn klacht werd weggewuifd.

“Er werd niets ondernomen. Zelfs niet met de medewerkers gepraat. Het werd in de doofpot gestopt, er zijn geen aantekeningen van gemaakt. Alsof er niets gebeurd is.”

Een enkele respondent had meerdere keren een prettig gesprek, maar zonder verder resultaat.

“Het werd vaak serieus genomen tijdens het gesprek, maar een echte actie zoals een officiële waarschuwing bleef uit.”

Bij sommige respondenten leidde een incident wel tot maatregelen, maar ze twijfelen aan het effect:

“Ik vind dat zo'n man geen leidinggevende kan zijn. Dat kwam niet ter sprake. Hij kreeg gewoon overplaatsing.”

“Mijn leidinggevende is nog steeds tegen moslims, zij heeft alleen maar toegestaan dat ik mag bidden omdat zij het juridisch niet kon verbieden”.

Andere respondenten hebben wel goede ervaringen.

“Het opende het gesprek over vooroordelen, hoe men kritisch naar deze oordelen kan kijken en hoe eraan te werken om ze recht te zetten.”

“Er wordt door onze nieuwe directie nu totaal geen discriminatie getolereerd. Dat is het juiste wat hij kon doen.”

“Het werd serieus genomen door de leidinggevende en ze is er mee aan de slag gegaan. Het probleem blijft wel dat er geen ruimte was om de melding als discriminatie te bestempelen.”

“Sinds het gesprek heb ik veel minder discriminatie moeten meemaken.”

“Die jongen is ontslagen.”

Uit een interview met een Marokkaanse Nederlander uit Rotterdam

Ik wil echt niet het slachtoffertje spelen, maar de manier waarop er over mijn religie wordt gepraat en hoe ik soms word aangekeken.... Zeker ook op het werk. Dat vraagt om een olifantenhuid. Wat dan allemaal? Pffff. Heb je even? Toen ik jonger was kwam ik nergens aan de bak voor een vakantiebaantje of uitzendbaantje. De ene afwijzing na de andere. En ook gewoon een keer zelf geëxperimenteerd met anoniem solliciteren. Gelijk uitgenodigd met dezelfde papieren maar als Hans Bakker. Maar toen ik bij dat het bedrijf in de transportbranche binnenkwam werd ik glazig aangekeken; Hans Bakker? Ik maakte toen duidelijk dat ik eerst onder mijn eigen, Arabisch klinkende naam had geschreven en toen niet was uitgenodigd om langs te komen en dat het toch wel heel raar was dat ik met precies dezelfde brief en hetzelfde cv wel werd gevraagd voor een gesprek. Ik kreeg letterlijk te horen dat ze mijn soort niet wilden in het bedrijf. Ik probeerde duidelijk te krijgen wat mijn soort dan wel was. Nou, dat was volgens de receptioniste toch wel duidelijk: "Volgens mij ben jij een Marokkaan en zo te zien zeker een moslim. Daar hebben wij hele slechte ervaringen mee, die passen hier niet en zijn onbetrouwbaar. En dat geloof van jullie, die islam, die brengt alleen ellende. Kijk om je heen." Dat was net na 9/11.

Later heb ik een aantal keren vooral problemen gehad bij verschillende banen bij de rijksoverheid. Daar ging het vooral om vertrouwen. Ik werd gewoon heel vaak, bijna altijd eigenlijk, gepasseerd bij het nemen van beslissingen. Dan bleek op mijn dossier van alles gebeurt als ik er niet was als ik besprekingen elders had, of op vrijdag. Dan was ik namelijk vrij en paste ik op onze dochter. Allemaal beslissingen waar ik het helemaal niet mee eens was en die ik dan weer moest gaan uitleggen aan externe partners. "Ja", zei een collega, "toen jij zat te bidden daar in die moskee moesten wij natuurlijk wel verder." En ook altijd maar weer die zogenaamd als leuk bedoelde grappen over mijn uiterlijk. Ayatollah, sjeikh Ali Baba, Alladin, maar ook terrorist en haatbaard. Je zou denken dat dat wel klaar zou zijn zo langzamerhand, maar nee hoor. Ik heb het gevoel dat het alleen maar erger wordt. Ik heb al die zaken heel vaak bespreekbaar gemaakt bij mijn directe leidinggevenden. Daar is echt nooit iets serieus mee gebeurd. Ik zou het mij allemaal maar inbeelden en veel te negatief zijn over mijn collega's. Die zouden het helemaal niet zo bedoelen en mij nooit willen passeren. En ook als we dan samen om tafel zaten: glashard liegen. Maar nu heb ik leuk werk - alhamdoelillah. Op een veel lager niveau met veel minder salaris bij een administratiekantoor, maar wel met hele leuke collega's, die geïnteresseerd zijn in mij; in wie ik ben en waar ik voor sta. Ik ben daar zo blij mee. Je wilt niet weten hoeveel. Wallah. Ik kan wel janken.

3.6. Discriminatie bij doorstroming naar hogere functie

Ongeveer één op de zeven respondenten heeft ervaring met discriminatie op grond van geloof bij doorstroming naar een hogere functie. Het gaat in vergelijking met alle respondenten om wat meer mannen (55%) dan vrouwen (45%) en ook hier vaker om Marokkaanse (58%) dan Turkse Nederlanders (26%). Van deze groep heeft 70% ook ervaring met discriminatie op grond van geloof tijdens de sollicitatieprocedure. 67% van hen heeft ook ervaring met deze vorm van discriminatie tijdens de uitoefening van een functie.

Van degenen die aangeven te maken hebben gehad met discriminatie op grond van geloof bij doorstroming naar een hogere functie, had 40% één keer zo'n ervaring, 18% had de ervaring twee keer, 6% drie keer en 36% meer dan drie keer. Ongeveer 90% had deze ervaring in de afgelopen vijf jaar, 60% had de ervaring in de afgelopen twee jaar. Het ging om uiteenlopende sectoren, maar overheid, onderwijs en de IT-sector worden het meest genoemd. In twee derde van de gevallen gaat het om organisaties van meer dan 250 medewerkers, in de helft van de gevallen betrof het mensen met een vaste aanstelling.

Discriminatie-ervaringen bij doorstroming naar hogere functie

Door middel van open vragen hebben we de respondenten gevraagd hun discriminatie-ervaring te omschrijven.

Uit een interview met Iraakes-Iraans Nederlandse vrouw uit Utrecht

Het gaat allemaal goed totdat je echt aan de poten gaat zagen van de bedrijfscultuur en hogerop wil. Dat noem ik geen glazen, maar een stalen plafond. Daar kom je dus echt nooit doorheen. En dat heeft niets te maken met vrouw zijn, maar alles met mijn moslim-zijn. Aangeven wat mijn problemen waren aan mij directe leidinggevende werkte juist niet. Zij - vrouw dus - was nou net zélf het probleem. Ze was - niet alleen volgens mij - bang dat ik uiteindelijk een gevaar zou vormen voor haar plaats binnen de organisatie. Ze liet zich regelmatig ontvallen dat een moslima op die positie de representativiteit van het bedrijf ernstig zou schaden.

Uit ongeveer de helft van de positieve antwoorden met betrekking tot discriminatie-ervaringen, blijkt dat religie expliciet een rol speelde. Zo laat een respondent weten dat zij volgens een leidinggevende te streng religieus was om een kans te maken op promotie:

“Mijn leidinggevende had diverse malen aangegeven dat ik te streng was in mijn geloof en maakte opmerkingen over mijn hoofddoek.”

Enkele malen beroept een werkgever zich hierbij op cliënten:

“Wanneer ik doorstrom naar een hogere functie, kom ik ook in contact met klanten. Omdat ik zichtbaar moslim ben, ik draag een hoofddoek, willen ze dat niet. Ze laten mij alleen een baan hebben waarin ik niet in contact kom met klanten.”

“Ik werd afgewezen voor deze functie vanwege mijn islamitisch achtergrond. Verklaring was dat er gevreesd werd dat er klanten zouden gaan klagen bij de werkgever.”

Bij enkele respondenten werd religie niet expliciet genoemd als reden om geen promotie te maken, terwijl ze wel het gevoel hadden dat dit een rol speelde. Zo vertelt een man die in tegenstelling tot zijn collega's nog geen promotie maakte:

“Er is geen sprake van expliciete discriminatie, maar ik ben als moslim een eenling in de organisatie. Ik hoor er niet bij, ik doe niet gezellig mee met de borrels en andere momenten waarop je er wel moet zijn als het om promotie gaat.”

Bijna twee derde van de respondenten geeft op deze vraag een toelichting waaruit niet direct duidelijk wordt of het om specifiek discriminatie of uitsluiting op grond van religie gaat. Vaak geven zij aan dat minder ervaren, witte Nederlandse collega's wel promotie maakten en zij niet. Enkele voorbeelden:

“Doorstroom niet gelukt terwijl onbekwame witte mannen wel de kans kregen.”

“Ik had als onderwijsassistent een opleiding tot leraar-ondersteuner voltooid en kon officieel de functie tot leraar-ondersteuner krijgen, maar op de werkvloer wilden ze dat niet. Later kon dat wel met blanke mensen.”

“Je krijgt niet dezelfde mogelijkheden die autochtone Nederlanders wel krijgen.”

“Ik kreeg geen doorgroeimogelijkheden en de jongere onervaren Witte Nederlanders wel.”

Vervolgstappen?

Een ruime meerderheid heeft niets met de ervaring gedaan en iets minder dan de helft heeft de ervaring met familie of vrienden besproken. Eén op de zeven heeft feedback gegeven aan de persoon door wie me zich gediscrimineerd voelde, één op de negen heeft het bij een leidinggevende gemeld en een enkeling ging naar de politie.

De belangrijkste redenen om geen vervolgstappen te zetten, zijn dezelfde als bij discriminatie tijdens de sollicitatie en bij de uitoefening van een functie. Respondenten geven geen vervolg aan een ervaring omdat:

- a) Ze denken dat het geen zin heeft;
“Ik weet dat er toch niks mee wordt gedaan.”
“Haalt niet veel uit. Roepende in een woestijn. Je wordt toch niet serieus genomen.”
- b) Ze er geen energie voor hebben;
“Omdat ik geen hoofdpijn wil. En als ik klaar met mijn opleiding ben zal ik het doorgeven aan degene die me gediscrimineerd heeft.”
- c) Ze verwachten ‘geen zaak’ te hebben;
“Het is niet te bewijzen.”
“Er is niets strafbaars gebeurd.”
- d) Ze bang zijn dat het tegen hen gebruikt wordt;
“Het zou alleen maar tegen me werken.”

Anderen besluiten wel feedback te geven of een klacht in te dienen, omdat ze “het beu waren”, “het discriminerend en kwetsend vonden”, “het onrechtvaardig vonden” of omdat “er niets gebeurt wanneer er niemand opstaat voor diversiteit”.

Tot slot is er een vrouw die na teleurstellende ervaringen besloot haar hoofddoek af te doen: “Toen ik nog een hoofddoek droeg, had ik last van discriminatie. Een reden voor mij om hem af te doen en carrière te maken. Wat gelukt is.”

3.7. Discriminatie bij ontslag of niet verlengen van een contract

Een relatief kleine groep (26 respondenten) heeft ervaring met discriminatie op grond van geloof bij ontslag of het niet verlengen van een contract. Het gaat in vergelijking met de gehele groep respondenten wat vaker om vrouwen (60%), om respondenten die in de jaren 1980 zijn geboren (55%), om respondenten met een opleiding op mbo-niveau (25%) en om relatief veel mensen (30%) die geen baan hadden toen ze de survey invulden. Van deze groep heeft 80% ook ervaring met discriminatie op grond van het geloof tijdens het sollicitatieproces, heeft 68% ervaring met deze vorm van discriminatie tijdens uitoefening van de functie en heeft 40% deze ervaring bij doorstroming naar een hogere functie. De helft van deze groep heeft één keer een dergelijke ervaring gehad en een derde twee tot drie keer. Vier respondenten geven aan vaker dan drie keer te maken te hebben gehad met discriminatie op grond van religie bij ontslag of niet verlengen van contract. Opvallend is dat een groot deel (70%) van deze groep respondenten aangeeft dat deze ervaringen van minimaal vijf jaar geleden zijn. Ze waren werkzaam in uiteenlopende sectoren, maar relatief vaak (50%) bij grote organisaties met meer dan 250 werknemers. In 15% van de gevallen ging het om een vast contract.

Discriminatie-ervaringen bij ontslag of niet verlengen van een contract

Door middel van een open vragen hebben we de respondenten gevraagd hun discriminatie-ervaring te omschrijven bij ontslag en het niet verlengen van een contract.

Hoofddoek en religieuze uitingen

Ook in dit geval ging het enkele keren om vrouwen die een discriminatie-ervaring hebben die direct iets te maken heeft met hun hoofddoek:

“Ik ging een hoofddoek dragen en dat wilde ze niet hebben in de winkel, dus moest ik deze afdoen.”

“Ik zou een vast contract krijgen totdat ik hoofddoek begon te dragen. Toen ging het opeens niet meer door.”

Een andere vrouw heeft het gevoel dat ze niet in functie kon blijven omdat ze mannen geen hand geeft.

“Ik werd op allerlei manieren tegengewerkt, omdat ik geen hand wilde geven aan mannelijke cliënten en collega’s.”

Een mannelijke respondent voelt zich gediscrimineerd omdat hij zijn pauze niet mocht verplaatsen om naar de moskee te gaan.

“Elke vrijdag wilde ik naar de moskee, ongeveer een half uur rond een uur of één. Het enige wat ik deed, is mijn pauze verplaatsen, zodat ik in mijn pauze naar de moskee kon gaan. Dat mocht niet, terwijl andere collega’s gewoon rond die tijd ook met pauze gingen. Ik was nog eerlijk en zei dat ik naar de moskee ging. Ze gingen daar niet mee akkoord. Toen ben ik alsnog gegaan en werd daardoor ontslagen.”

“Telkens als mijn contract moest worden omgezet in een jaarcontract, dan vond men iets waardoor ik van de ene op de andere dag niet meer goed functioneerde. Ik kan alleen juridisch niet bewijzen dat dit om discriminatie gaat, maar alle moslims werden ontslagen en de anderen mochten blijven.”

De islamitische maat genomen

Een stagiaire laat weten dat hij zelf vertrok toen hij medeverantwoordelijk werd gesteld voor de moord op Theo van Gogh.

“Tijdens een werkdag hoorden wij op de radio dat Theo van Gogh was vermoord. Mijn stagebegeleider, tevens eigenaar, maakte een opmerking naar mij dat ik ook verantwoordelijk was voor zijn dood. Ik ben met hem in discussie gegaan en vervolgens naar huis vertrokken. Ik had hier een melding van gedaan bij mijn school. Ik werd niet serieus genomen. Ze hebben het bedrijf niet aangesproken. Ik moest binnen een week een andere stageplek vinden anders zou ik mijn schooljaar over moeten doen. Ik had vervolgens een plek gevonden waar ik door de eigenaar werd uitgebuit. Daar heb ik maar mijn mond gehouden en mijn stage afgerond.”

Niet passend

Verschillende respondenten krijgen te horen dat ze geen contractverlenging kregen omdat ze niet in de groep zouden passen. Daarbij wordt niet direct gerefereerd aan hun geloof.

“Ik was de enige niet-Nederlandse medewerker in een groep hechte Nederlanders. Ging niet altijd mee in hun Nederlandse klagen en achter elkaars rug om praten, hield me stil. Bij het verlengen van m'n contract werd aangegeven dat de groep zich door mijn ‘stilhouden’ bedreigd en ongemakkelijk voelde.”

“Ik kreeg als reden te horen dat ik ongeschikt was. Ze vonden me in mijn verslaggeving te formeel, maar ik paste vooral niet in het team.”

“Ik kreeg geen verlenging omdat ik niet in het plaatje van het bedrijf paste. Ik droeg lange jurken, maar wel netjes met colbert. Dat paste niet bij wat er verder rondhuppelde in strakke mantelpakjes. Collega’s begonnen mij te negeren, zich van me af te zetten. Toen wist ik al dat er geen verlenging in zat, terwijl mijn werk uitstekend was.”

Buitengesloten en weggepest

Anderen hebben de ervaring dat ze expliciet buitengesloten of weggepest werden.

“Dezelfde leidinggevende die tegen mij continue over moslims sneerde, pestte me weg.”

“Ik had een leidinggevende die echt een hekel had aan buitenlanders en met name moslims en joden. Hij was overtuigd christen en was pro SGP en PVV. Hij heeft er alles aan gedaan om mijn positie te ondermijnen door leugens te verspreiden en mijn werkplezier te verpesten. Eigenlijk als ik erop terugkijk, erg kinderlijk. Gelukkig kon ik op steun rekenen van andere mensen. Ik heb zelf ontslag genomen uiteindelijk. Karma is heilig, want hij is ook ontslagen in een later stadium.”

Een respondent laat weten dat hij op staande voet werd ontslagen toen hij op niet nader omschreven wijze weerwoord gaf:

“Ontslag op staande voet omdat ik weerwoord gaf aan een goede vriend van de afdelingsleider. Hij noemde mij kut Turk en vieze moslim.”

Vervolgstappen?

Iets meer dan de helft van de respondenten geeft aan de discriminatie-ervaring te hebben gedeeld met familie en vrienden, een kwart meldde het bij een leidinggevende en 14% gaf feedback aan de persoon door wie zij zich gediscrimineerd voelden. Een derde van de respondenten deed niets. Er werd door 20% van respondenten melding gemaakt bij een antidiscriminatievoorziening, een meldpunt islamofobie, de politie of het College voor de Rechten van de Mens.

Heeft u iets met deze ervaring gedaan? (meerdere antwoorden mogelijk)	
Nee, ik heb er niets mee gedaan	33%
Ik heb het besproken met familie, vrienden of bekenden	52%
Ik heb feedback gegeven aan de persoon door wie ik me gediscrimineerd voelde	14%
Ik heb het gemeld bij een of meerdere leidinggevenden van degene door wie ik me gediscrimineerd voelde	24%
Ik heb er melding van gemaakt bij een antidiscriminatievoorziening	5%
Ik heb er melding van gemaakt bij een meldpunt voor islamofobie/moslimdiscriminatie	5%
Ik heb er melding van gemaakt bij de politie of aangifte gedaan bij de politie	5%
Ik heb er melding van gemaakt bij het College voor de Rechten van de Mens	5%
Anders, namelijk:	5%

Net als bij eerdere vragen het geval was, geven ook in dit geval veel respondenten die geen feedback hebben gegeven of melding hebben gemaakt, aan dat ze hiervoor gekozen hebben omdat ze de verwachting hadden dat het toch geen zin had of omdat ze dachten onvoldoende bewijs te hebben. Ook zijn er enkele respondenten die aangeven dat ze destijds niet op de hoogte waren van de mogelijkheid om melding te maken. Verder zijn er een paar respondenten die er geen energie aan willen besteden.

Degenen die wel feedback geven doen dit vooral om voor zichzelf op te komen of in de hoop dat het zal leiden tot begrip of verandering van gedrag. Ze geven aan tevreden te zijn over de wijze waarop zij door de verschillende instanties werden behandeld en op de hoogte werden gehouden over de voortgang van de behandeling van hun melding.

3.8. Op andere manier discriminatie op de arbeidsmarkt ervaren?

We hebben de respondenten gevraagd of ze nog op een andere manier discriminatie op de arbeidsmarkt hebben ervaren. Deze vraag werd door 80 respondenten ingevuld. Dit waren iets meer mannen (55%) dan vrouwen (45%). Verder is deze groep in grote lijnen vergelijkbaar met de gehele groep respondenten. Alleen het percentage dat zichzelf niet (meer) als moslim beschouwt, ligt iets hoger (8%).

Deze laatste respondenten geeft aan zich zowel door niet-moslims als moslims gediscrimineerd te voelen. Een Marokkaanse vrouw vertelt:

“Het gaat erom dat zowel moslims als niet-moslims er op grond van mijn naam en uiterlijk van uitgaan dat ik moslim ben. Dat betekent dat niet-moslims me bijvoorbeeld aanspreken op het wangedrag van terroristen en moslims vaker verwachten dat ik aan de ramadan doe, geen alcohol drink, niet met vreemde mannen praat etc.”

Een andere respondent voelde zich gediscrimineerd toen ze bij een Turkse supermarkt wilde werken:

“Ik ben een keer bij een Turkse supermarkt geweigerd toen ik daar als vakantiebaantje wilde werken. Ze vonden me er niet halal genoeg uitzien. Waarschijnlijk wilden ze dat ik een hoofddoek droeg.”

Veel respondenten gebruiken deze vraag om uit te leggen dat ze discriminatie in bredere zin ervaren, niet alleen op grond van religie.

“Overall worden de werkplekken in het bedrijfsleven gedomineerd door witte mensen. En altijd worden er discriminerende opmerkingen gemaakt en hebben witte mensen simpelweg niet door dat het racistisch is.”

“Bij het krijgen van klussen en investeringen en partnerships moet je gewoon extra moeite doen als je geen Nederlands klinkende naam hebt. Tevens erger ik me aan het lage verwachtingspatroon van je intelligentie of kundigheid.”

3.9. Andere ervaringen met discriminatie op grond van geloof

We hebben de respondenten ook gevraagd of ze ervaring hebben met discriminatie op grond van hun geloof buiten de arbeidsmarkt. Deze vraag werd door 186 respondenten ingevuld. Ruim een kwart van deze groep respondenten (27%) geeft aan buiten de arbeidsmarkt geen ervaring te hebben met discriminatie op grond van hun geloof. De overige 73% wel.

Het waren exact evenveel mannen als vrouwen. In vergelijking met de gehele groep respondenten betrof het relatief veel hoger opgeleiden (70% had minimaal HBO) en wat meer moslims zonder migratieachtergrond (21%). Ongeveer 12% van deze groep beschouwt zichzelf niet (meer) als moslim.

81% van de Marokkaanse Nederlanders en 66% van de Turkse Nederlanders geeft aan ook buiten de arbeidsmarkt ervaring te hebben met discriminatie op grond van hun geloof.

Heeft u op andere terreinen dan op de arbeidsmarkt wel eens te maken gehad met discriminatie op grond van uw (vermeende) geloof (islam)? (meerdere antwoorden mogelijk)	
Nee	27%
Ja, in het onderwijs	28%
Ja, in het uitgaansleven	15%
Ja, in het openbaar vervoer	31%
Ja, op straat/ in de publieke ruimte	46%
Ja, op het internet/ op sociale media	40%
Ja, bij overheidsinstellingen (gemeentehuis, UWV, zorginstellingen, ziekenhuis e.d.)	16%
Ja, in winkels	30%
Ja, bij het sporten of fitnesssen	8%
Ja, bij aanbod van goederen en diensten (bijvoorbeeld verzekeringen)	6%
Anders, namelijk/ of geef een toelichting:	10%

De meeste van degenen met een discriminatie-ervaringen op grond van hun geloof buiten de arbeidsmarkt, hebben deze ervaringen in de publieke ruimte in ruime zin: op straat (46%), op internet/sociale media (40%), in het openbaar vervoer (31%) en in winkels (30%). Daarnaast heeft 28% dergelijke ervaringen in het onderwijs en 15% in het uitgaansleven.

Uit een interview met een Egyptische Nederlander

Mijn vrouw is volledig gesluierd. Ze maakte laatst mee dat ze de bus sloten terwijl onze kinderen in de bus zaten. Er worden veel dingen nageroepen. Een oudere man die met zijn karretje tegen haar aanbodste. Mijn schoonmoeder heeft eieren naar zich toe gekregen.

Deze percentages zijn enigszins vergelijkbaar met het Utrechtse onderzoek.³⁸¹ Daar werd ook op straat/openbare ruimte (66%) de meeste moslimdiscriminatie ervaren, gevolgd door de arbeidsmarkt (52%), het internet (51%), winkels en de markt (40%), het openbaar vervoer (32%), het onderwijs (24%), het uitgaansleven (18%), door overheidsinstellingen (21%) en tijdens het sporten en fitnesssen (12%). Verder werd door meerdere respondenten moslimdiscriminatie op de woningmarkt (3%), door burens (3%) en door de media en politiek (2%) genoemd.

Uiteenlopende discriminatie-ervaringen

Door middel van een open vraag vroegen we de respondenten om een toelichting op hun ervaringen. Dit leverde zeer uiteenlopende antwoorden op.

³⁸¹ Omlo, J. & E. Butter (2020), *Utrecht is ook mijn stad*.

Scheldpartijen in de publieke ruimte

Veel respondenten rapporteren dat ze geregeld worden uitgescholden. Enkele voorbeelden:

"Nare opmerkingen als ga terug naar je land, n***hoer, dit land is niet van jullie, en bijvoorbeeld één keer met moeder, zij draagt wel een hoofddoek, schreeuwde een man dat alle terroristen op moesten rotten, enz enz."

"Ik krijg regelmatig opmerkingen te horen zowel in de supermarkt als op straat, deze variëren van 'he bah daar loopt er weer één' tot 'mensen als jij zouden we moeten afschieten.' Ook het woordje 'landverrader' krijg ik regelmatig te horen."

"Er werd naar me geroepen dat ik, kankermoslim, terug moest naar Syrië."

"Ik ben een conducteur in het OV; als ik een boete uitschrijf voor het niet hebben van een geldig vervoerbewijs en ze gaan schelden, dan wordt mijn geloof er wel eens bij gehaald."

"Mensen schreeuwen dingen op straat over moslims of worden boos op moslims, ook al heb je niks gedaan. Alleen omdat je er uit ziet als een moslim."

Hoofddoek

Ook in deze gevallen gaat het enkele keren om ervaringen met een hoofddoek.

"Het heeft vaak te maken met mijn hoofddoek: Mijn leraar die nare opmerkingen maakt over de islam of over mijn hoofddoek (ben ook van de basisschool geschorst toen ik mijn hoofddoek niet af wou doen). Buschauffeurs die doorrijden terwijl ik als enige bij de bushalte sta te wachten of mij als enige niet groeten als ik samen met mensen, voor en na mij, instap."

"Mensen die nare opmerkingen maken zoals 'terrorist', 'vaatdoek', of boos of agressief reageren en dingen roepen als 'ga terug naar je land' of 'hier doen we het niet zo'."

"Ik heb geruime tijd een hoofddoek gedragen en was toen herkenbaar als moslim. In die tijd ben ik op straat bespuugd in mijn eigen buurt, werd anders behandeld in winkels, in het openbaar vervoer etc. door anderen. In de zin dat er opmerkingen tegen me werden gemaakt die ik nooit hoor nu ik geen hoofddoek draag en ook niet daarvoor."

Subtiele en minder subtiele vormen van uitsluiting

Vaak gaat het in de ervaring van respondenten niet om expliciete vormen van discriminatie, maar om blikken, grapjes, botte uitspraken en vragen die gebaseerd zijn op vooroordelen over moslims waardoor zij zich buitengesloten voelen.

"Een collega die tegen een leerlinge zegt dat hij depressief wordt van haar hoofddoek. Een collega die een leerling die een klasgenoot van terrorisme beticht, niet terechtwijst."

"Ik draag lange kleding dus ik val op, in de zomer komt dan standaard de vraag of ik het niet te warm heb in die tent."

"De stagebegeleider veronderstelde dat ik als moslim geen goede leerkracht zou kunnen zijn, omdat ik tijdens de ramadan niet volwaardig mee zou kunnen doen."

"Aannames dat ik een bepaalde studie niet zou kunnen doen vanwege mijn islamitische identiteit of dat ik niet door mag studeren omdat ik onderdrukt zou worden als vrouw."

Uit een interview met een Marokkaans Nederlandse vrouw uit Tilburg

Ik kan heel veel hebben, maar kan me soms wel voorstellen dat mensen het niet kunnen waarderen. Ik hou van satire, ik vind dat je over heel veel dingen grappen moet kunnen maken. Ik heb zelf ook zelfspot. Laatst zei iemand tegen me: "Oh, maar je klinkt niet echt buitenlands" Toen vroeg ik: "Oh, maar hoe klinkt een buitenlander dan?" Geen antwoord natuurlijk, dat vond ik wel grappig. "Ik ben ook een keer op straat uitgescholden voor Kut-Marokkaan of Kut-Turk. Ik heb ze toen uitgelachen. Ze wilden stoer doen, maar ik vond het eerder zielig.

Diverse respondenten hebben te maken met wantrouwen en angst.

"Mensen die angstig naar je kijken als je een trein instapt. Bewust niet naast je komen zitten.

Winkeliers die mij niet begroeten en een ander wel. Voortrekkerij van anderen etc."

"Mensen die zich omdraaien tijdens het lopen uit angst voor mij, in winkels onnodig aandacht krijgen, doen alsof ik geen Nederlands spreek en gebrekkig Nederlands tegen mij praten alsof ik dom ben."

Ook wordt de loyaliteit aan Nederland in twijfel getrokken.

"Sinds ik openlijk moslim ben, twijfelt men aan mijn "Nederlander zijn", ik moet me telkens verantwoorden, er is vaak de vraag of ik wel Nederlands spreek, of ik wel op de hoogte ben van "onze Nederlandse" geschiedenis, of ik de taal wel spreek, enzovoort. Maar ook in winkels word ik anders behandeld. Bijvoorbeeld in een parfumeriezaak achtervolgd worden door medewerkers."

Uit een interview met een Egyptische Nederlander

Tijdens mijn studie gaf ik bijles op een school in Rotterdam in het weekend. Op een keer was ik aan het wachten op een trein in Leiden, om richting Hillegom te gaan. Er stond een man naast mij op het perron, die me van boven naar beneden aankeek, en zei: 'Ga jij nu ook de trein opblazen?'

Ik antwoordde: 'Waarom? Wat is de reden dat je dit zegt?'

Hij zei: 'Ik zie je zo staan met een baard, en je broek kort boven je enkels.'

Ik zei: 'Dus als iemand wat haartjes op ze gezicht laat groeien is dit een dreiging en reageer je zo? Dat is toch onzin!'

Vervolgens stapten we beiden in de trein en zaten naast elkaar. We hadden een goed gesprek in de trein, het ging over mijzelf, wat doe ik en wat mijn achtergrond is. Details weet ik niet meer precies van het gesprek, alleen dat hij op een gegeven moment zei: "je bent eigenlijk een hele intelligente jongen.' Vervolgens stapte ik uit de trein bij station Hillegom.

Geregeld gaat het om meer expliciete vormen van uitsluiting:

"Tijdens mijn stage in het basisonderwijs werd mij gezegd door de stagebegeleider dat ik als moslim geen goede leerkracht zou kunnen zijn. Ik ben blank en blond en draag geen hoofddoek, dus het is niet zichtbaar dat ik moslim ben, maar ze wist dat ik moslim ben doordat ik ging vasten tijdens de ramadan."

"Een buschauffeur, die naar je kijkt en de deur niet opendoet en gewoon daarna doorrijdt."

"Niet een club of uitgaansgelegenheid in mogen, zonder duidelijke reden."

"Er werd in een winkel gezegd dat ze geen moslims als klant willen hebben."

Agressie en geweld

In enkele gevallen wordt geweld gerapporteerd:

“Ik werd aangevallen door een agressief persoon in de metro.”

“Ik heb op straat fysiek geweld meegemaakt, waarbij ik door een voorbijganger werd geschopt en uitgescholden omdat ik moslim.”

“Ik werd bespuugd tijdens het wachten op de trein.”

Ervaringen van niet (meer) moslims

Enkele respondenten die zichzelf niet (meer) als moslim beschouwen, geven aan ook buiten de arbeidsmarkt te maken te hebben met discriminatie of moslimhaat.

“Ik stoor me eraan hoe er over moslims wordt gesproken in Nederland. Laat ieder zijn geloof hebben.”

“Kleine voorvallen op grond van mijn vermeende geloof, dus door mensen die onterecht aannemen dat ik moslim ben, zoals:

- haatberichten en bedreigingen op sociale media wanneer ik standpunt neem in de discussie rondom migratie.
- haatberichten en bedreigingen op sociale media wanneer ik standpunt neem in de discussie rondom de islam;
- twee keer in het ov toen ik het opnam voor iemand die racistisch benaderd werd.”

Daarnaast hebben zij last van uitsluiting door moslims:

“Maar ik stoor me ook aan de morele superioriteit die soennitische moslima's soms uitstralen en de vernederende wijze waarop ze over mensen zoals ik praten die niet meer geloven.”

“Ik heb vaak te maken met discriminatie door moslims die mij voor moslim aanzien en menen mij te moeten corrigeren, uit te schelden, buiten te sluiten omdat ik me niet als een goede moslim gedraag. Mijn zus heeft hier overigens nog veel vaker last van. Voor deze vorm van moslimdiscriminatie zou ook aandacht moeten zijn.”

3.10. Ervaringen met andere vormen van discriminatie

We hebben ook gevraagd of respondenten ervaring hebben gehad met andere discriminatiegronden dan discriminatie op grond van geloof. Twee derde van de respondenten antwoordt hier bevestigend op. Ongeveer de helft van hen had deze ervaring in het voorafgaande jaar, 80% had deze ervaring in de afgelopen vijf jaar. Het gaat voornamelijk om discriminatie op grond van herkomst (50% van de respondenten), mening of politieke voorkeur (15%), sekse (12%), leeftijd (11%), beperking (3%) en seksuele oriëntatie (1%). Ook wordt discriminatie op grond van uiterlijk door enkelen genoemd.

Discriminatie op grond van herkomst wordt vooral door respondenten van Marokkaanse (61%) en Turkse (61%) herkomst genoemd.³⁸² Een kleiner deel (10%) van de moslims van

³⁸² Dit ligt iets lager dan in het onderzoek van Andriessen naar Ervaren Discriminatie (2020) Uit dit onderzoek blijkt dat ruim twee op de drie Turkse Nederlanders (69%) en Marokkaanse Nederlanders (72%) zich (inclusief de twijfelgevallen) vooral gediscrimineerd voelt op grond van hun etnische achtergrond. Dit ging overigens om een discriminatie-ervaring in het

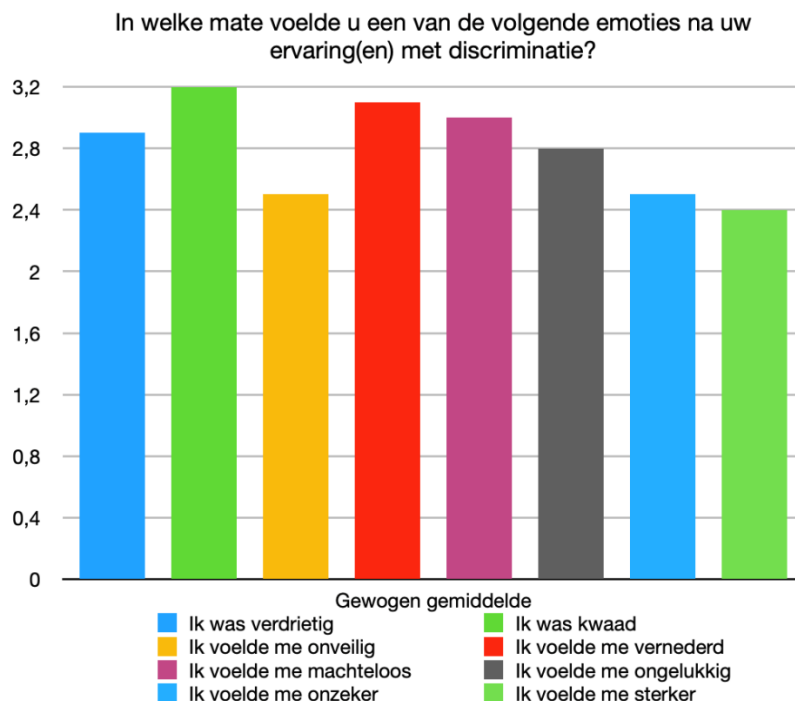
Nederlandse herkomst geeft aan ervaring te hebben met discriminatie op grond van herkomst.

Discriminatie op grond van leeftijd, sekse en seksuele voorkeur wordt voornamelijk door Marokkaanse Nederlanders en autochtone Nederlanders genoemd. Turkse Nederlanders geven relatief vaak aan ook ervaring te hebben met discriminatie op grond van mening of politieke voorkeur. Dit geldt voor één op de vijf Turkse Nederlanders: een vergelijkbaar aandeel als in het Utrechtse onderzoek waaruit bleek dat 22% van de Turkse Utrechters ervaring heeft met discriminatie op grond van herkomst.

3.11 Emotionele gevolgen van discriminatie

Tot slot vroegen we de respondenten welke emotie ze hebben ervaren na hun discriminatie-ervaringen. Dit leidde niet tot één sterk overheersende emotie. Veel respondenten geven aan zich 'kwaad', 'machteloos' en 'vernederd' te voelen. Er zijn hierbij verschillen tussen mannen en vrouwen. Vrouwen zijn wat vaker kwaad, verdrietig en onzeker, mannen geven vaker aan zich vernederd en ongelukkig te voelen. Ook geven mannen vaker aan zich juist sterker te zijn gaan voelen na een discriminatie-ervaring.

Uit het Utrechtse onderzoek kwamen min of meer vergelijkbare resultaten.³⁸³ Ook daar was 'kwaad' de emotie die het meeste werd genoemd. Hierna volgden 'vernederd', 'verdrietig', 'machteloos', 'ongelukkig' en 'onveilig'. In het Utrechtse onderzoek gaven mannen iets vaker aan zich machteloos en ongelukkig te voelen en voelden vrouwen zich vaker verdrietig en onveilig. In het Utrechtse onderzoek gaven juist vrouwen vaker aan zich juist sterker te voelen na een ervaring met moslimdiscriminatie.

voorbijge jaar.

³⁸³ Omlo, J., & E. Butter, *Utrecht is ook mijn stad*.

Respondenten laten soms in meer algemene bewoordingen weten zich de laatste decennia minder welkom of thuis te voelen in Nederland.

Uit een interview met een Marokkaanse Nederlander uit Amsterdam

Ik voel me hier gewoon niet thuis. Ja, in de buurt gaat het nog wel. Op de markt en in mijn 'eigen' winkels enzo. Maar veel wat ik lees in de krant, zie op tv en hoor van de politiek geeft mij het gevoel dat men mijn soort, moslims, liever hier niet heeft.

Enkele reacties van respondenten:

"Ik was vooral kwaad."

"Dit eindigde bij mij helaas in een burn-out."

"Ik vertrouw me zelf niet meer."

"Ik sta sterk in mijn schoenen, dus wat een ander zegt of vindt dat doet mij helemaal niets." "Het heeft me alleen maar extra fucking gemotiveerd."

"Ik voel vooral medelijden omdat deze mensen zoveel haat voelen jegens anderen."

"Allah beproeft iedereen, dus ook mij. En ondanks dat ik deze gevoelens had, weet ik dat Allah mij zal helpen."

Uit een interview met een Marokkaans Nederlandse vrouw:

"Ik benadruk nu bij een sollicitatie wel dat ik een hoofddoek draag. Ik wil daar niet halverwege een proces op afgewezen worden. Ik zie nu wel meer dan in het verleden op tegen solliciteren. Ze hebben me wel wat optimisme ontnomen en zelfvertrouwen. Ik doe mijn best om niet verbitterd te worden, maar dat kost soms wel moeite.

Ik vind het ook jammer dat er zo weinig mensen opstaan. Aan mijn studenten wil ik meegeven dat ze op moeten komen voor zichzelf. Je bent hier geboren en getogen en je hebt dezelfde rechten. Er zijn gelukkig meer mensen en bedrijven die daar oog voor hebben."

4. Ter afsluiting: Samenvatting, conclusies en aanbevelingen

In dit rapport hebben we de stand van zaken weergegeven rond moslimdiscriminatie in Nederland. De focus lag hierbij op de periode 2017-2019. Net als in eerdere afleveringen gingen we in het algemene deel in op de mate waarin en de wijze waarop moslims in Nederland discriminatie ervaren en op het melden van discriminatie. Ook gaven we recente discriminatiecijfers van anti-discriminatievoorzieningen, politie, het Meldpunt internetdiscriminatie (MiND), het College voor de Rechten van de Mens en het Openbaar Ministerie. Vervolgens focusten we specifiek op incidenten gericht tegen moskeeën. We besteedden aandacht aan triggerfactoren van moslimdiscriminatie en gaven ruim aandacht aan moslimdiscriminatie in de politiek.

Ieder Monitorrapport bevat een verdiepende studie over een deelonderwerp. In eerdere rapporten waren dat geweld tegen moskeeën, discriminatie in het middelbaar onderwijs en moslimdiscriminatie op de blogs van GeenStijl en Powned. Het thema dat in deze monitor verder is uitgediept, is de discriminatie van moslims op de arbeidsmarkt.

Relatief veel moslims ervaren discriminatie op grond van hun geloof. Dat geldt voor ongeveer twee derde van de Marokkaanse Nederlanders en de helft van de Turkse Nederlanders. Er zijn weinig groepen die aangeven zo veel discriminatie ervaren. Dat gebeurt in de openbare ruimte, op school, op de arbeidsmarkt en het internet, maar ook in de media en politiek.

Er wordt weinig melding gedaan van discriminatie bij registrerende instanties als een anti-discriminatievoorziening of de politie: dat geldt ook voor moslimdiscriminatie. Het aantal meldingen per jaar varieert en lijkt verband te houden met de intensiteit van de maatschappelijke discussie over moslims en de islam. Moslimhaat is - net als bijvoorbeeld bij antisemitisme het geval is - als een veenbrand die kan oplaaien door maatschappelijke of politieke ontwikkelingen. Zo nam afgelopen jaren het aantal meldingen toe na terroristische aanslagen door jihadisten en de verhitte discussie over de vluchtelingencrisis in 2015 en 2016. Daarna daalde het aantal meldingen. Hierbij moet de aantekening gemaakt worden dat er minder bekend is over de cijfers omdat de politie moslimdiscriminatie sinds 2019 niet meer apart registreert vanwege een veranderde werkwijze.

Het aantal incidenten gericht tegen moskeeën met een discriminatoir, haat zaaiend of intimiderend karakter, nam na een piek in 2015 en 2016 af, maar ligt nog altijd hoger dan in de jaren voor 2015. Er is hierbij ook sprake van een andere aard van de incidenten: de daders zijn minder vaak anoniem, maar opereren namens kleine, maar luidruchtige extreemrechtse of radicaal-rechtse organisaties. Ze zoeken voor hun acties - die meestal binnen de kaders van de wet vallen - nadrukkelijk de publiciteit. Omdat ze deze aandacht ook krijgen, is de impact van hun acties groter en worden ze gestimuleerd hier mee door te gaan.

Moslimdiscriminatie staat sinds enkele jaren op de politieke agenda: het wordt expliciet genoemd in verkiezingsprogramma's, geagendeerd in de Tweede Kamer (vooral door DENK, GroenLinks en PvdA) en haalde het regeerakkoord van het vorige kabinet. Sinds 2015 wordt

het ook apart geregistreerd als subcategorie van de grond discriminatie op grond van geloof door ADV's en (tot 2019) door de politie.

Daar staat tegenover dat er op zijn minst één grote politieke partij (PVV) is die moslims voornamelijk als daders en als bedreiging van de samenleving ziet en hen elementaire grondrechten wil afnemen. In navolging van de PVV zijn er meerdere partijen die daar (deels) in mee gaan zoals FvD, VVD, SGP en CDA. Dit heeft geleid tot beleid en (tijdelijke) wetgeving - onder andere in het kader van antiterrorisme en - radicalisering - die het selectief inperken van de vrijheid van godsdienst van moslims tot gevolg heeft.

Echt veel prioriteit krijgt de aanpak van moslimdiscriminatie niet in de politiek. Dat komt onder meer doordat de inhoudelijke uitwerking achterwege blijft. In de praktijk blijkt er (te) weinig draagvlak voor specifieke maatregelen. Zo is de politie zonder veel protest alweer gestopt met het apart registreren van voorvallen van discriminatie op grond van het moslimgeloof. Dit kon mede zo gemakkelijk gebeuren omdat de maatschappelijke en politieke lobby van organisaties die het onderwerp agenderen, nog altijd relatief zwak is

De groeiende invloed (sinds 1990) in de reguliere politiek van het idee van onverenigbare, botsende beschavingen en de meer extreme versie van dit gedachtegoed in kringen van radicaal- en extreemrechts heeft, zeker in wisselwerking met aanslagen door jihadisten, geleid tot een toenemende algemene politieke en maatschappelijke weerstand ten de islam. Veiligheidsdiensten hebben de afgelopen jaren meer aandacht besteed aan extreem- en radicaal-rechts, vooral gezien het potentiële gevaar van *lone-actors*. Uiterst rechtse formaties zijn weliswaar klein in omvang en actieve aanhang, maar hun acties hebben serieuze impact op de islamitische gemeenschappen en mede door de media-aandacht die eraan besteed wordt, invloed op het maatschappelijk debat.

Discriminatie op de arbeidsmarkt

Naar onze schatting beschouwt 4,5% tot 5% van de Nederlandse beroepsbevolking zichzelf als moslim. Er is relatief weinig onderzoek gedaan naar moslimdiscriminatie op de arbeidsmarkt. Naast het feit dat moslimdiscriminatie pas relatief kort op de publieke en politieke agenda staat is het effect van 'religie' als discriminatiegrond moeilijk apart te onderzoeken, omdat deze discriminatiegrond, ook in de ervaring van de sollicitant, vaak samenvalt met etnische achtergrond. Desondanks hebben wij hiertoe een poging ondernomen.

De studie is verkennend van aard. Het biedt een inventarisatie van relevante ervaringen op de arbeidsmarkt die veel moslims delen. De vraagstelling van het onderzoek luidt: Wat zijn de ervaringen van moslims met discriminatie op grond van hun geloof op de arbeidsmarkt (tijdens de sollicitatieprocedure, bij doorstroming naar hogere functies, bij ontslag of niet-verlenging van contract).

Het onderzoek werd verricht middels een survey, interviews en groeps gesprekken. Ook werd een literatuurstudie gedaan. In dit onderzoek wordt deze vraagstelling zoveel mogelijk beantwoord op grond van de verzamelde gegevens van deze kwalitatieve studie. De uitkomsten zijn indicatief en kunnen niet worden veralgemeniseerd naar alle moslims in Nederland. Wel bieden zij belanghebbenden op dit terrein, moslims en migrantenorganisaties, arbeidsorganisaties, gemeente en antidiscriminatie voorzieningen, beter inzicht in dit verschijnsel. Hopelijk is dit verbeterde inzicht bruikbaar voor de

ontwikkeling van beleid gericht op het bereiken van een meer gelijke situatie van moslims op de arbeidsmarkt.

Van de 315 personen die aan het onderzoek deelnamen heeft:

75% op enigerlei wijze te maken gehad met discriminatie op de arbeidsmarkt op grond van hun (vermeende) islamitische geloof. Van degenen die zichzelf als moslim beschouwen heeft 79% te maken gehad met discriminatie op grond van geloof op de arbeidsmarkt. Maar ook 21% van de respondenten die zichzelf niet als moslim beschouwt, heeft met deze vorm van discriminatie te maken.

Tijdens de sollicitatieprocedure

Discriminatie tijdens een sollicitatie is lastig te herkennen. Een sollicitant weet doorgaans niet of hij of zij ten opzichte van een andere sollicitant ongelijk behandeld wordt, omdat niet duidelijk is met wie er wordt geconcurrereerd. Ervaren discriminatie kan daardoor zeker bij een sollicitatie zowel worden onderschat als overschat.

Van de respondenten geeft 71% aan te maken te hebben gehad met discriminatie op grond van hun (vermeende) geloof tijdens de sollicitatieprocedure. Turkse Nederlanders (78%) geven iets vaker dan Marokkaanse Nederlanders (70%) discriminatie op grond van geloof tijdens de sollicitatieprocedure te hebben ervaren. 40% zegt discriminatie te hebben ervaren naar aanleiding van een schriftelijke of mondelinge reactie op een vacature en 80% meldt dat dit plaats vond tijdens het sollicitatiegesprek of daarna.

Sectoren die relatief vaak worden genoemd zijn dienstverlening, horeca en de financiële sector, maar ook de overheid, het onderwijs en welzijn worden regelmatig genoemd. De sector die relatief het meest genoemd werd, was de zorgsector, al is het aandeel niet hoog (5%). Opvallend vaak wordt discriminatie gemeld bij relatief grote organisaties. Het betreft verschillende soorten contracten en uiteenlopende functies. De functies die het meest genoemd werden zijn administratief medewerker, apothekersassistent, beleidsmedewerker, stewardess, secretaresse en docent (variërend van basisschool tot docent Latijn op middelbare school).

Bij meer dan de helft van de vrouwen heeft de discriminatie-ervaring tijdens de sollicitatieprocedure iets te maken met het dragen van een hoofddoek. Ook mannen ervaren discriminatie op grond van hun (religieuze) uiterlijk. Dit kan gaan om discriminatie op grond van kleding of een baard. Daarnaast zijn er vooral mannen die zich tijdens een sollicitatieprocedure gediscrimineerd voelen, omdat ze vrouwen om religieuze redenen geen handen geven. Tegelijkertijd geven enkele islamitische vrouwen aan dat zij zich juist gediscrimineerd voelen wanneer mannen hen geen hand geven.

Veel respondenten krijgen tijdens een sollicitatieprocedure weinig relevante vragen over hun geloof. Dit wordt als stigmatiserend of discriminerend ervaren. Vragen gaan bijvoorbeeld over de positie van de vrouw, over opvattingen die moslims zouden hebben over homoseksualiteit of transgenders en wat ze vinden van terrorisme. Ook geven respondenten aan dat getoetst wordt of ze als moslim wel loyaal zijn aan Nederland, of ze voor of tegen Erdoğan zijn en wat ze van de staat Israël vinden.

Na een discriminatie-ervaring tijdens een sollicitatieprocedure onderneemt ruim een derde

van de respondenten geen verdere actie. Iets meer dan de helft bespreekt deze ervaring met familie, vrienden of bekenden en meer dan een kwart gaat het gesprek aan met de persoon in kwestie of maakt melding bij een leidinggevende. 11% van de respondenten besluit er melding van te maken bij een instantie waar discriminatie geregistreerd wordt.

Reden om er een vervolg aan te geven door te melden zijn: steun, herkenning en erkenning zoeken bij naasten; voorkomen van herhaling en melden, dan komt het in de statistieken. Redenen om juist niet te melden zijn: geen tijd; geen energie; niet moeilijk doen; het heeft toch geen zin; geen bewijs (voor strafbare feiten); gebrek aan informatie over mogelijkheid om te melden; schaamte, angst en niet in een slachtofferrol willen komen.

Van degenen die na de discriminatie-ervaring naar de werkgever, een ADV of het College voor de Rechten van de Mens zijn gestapt, geeft 12% aan tevreden te zijn over de wijze waarop met de melding is omgegaan. Bijna de helft van de respondenten geeft aan dat er met zijn/haar melding bij de werkgever weinig tot niets is gedaan.

Op de werkvloer

Van degenen die ervaring hebben met discriminatie op grond van het geloof op de arbeidsmarkt, heeft 60% ervaring met discriminatie tijdens uitoefening van functie, 14% (daarnaast) ervaring met discriminatie op grond van geloof bij doorstroming naar een hogere functie en 11% ervaring met discriminatie op grond van geloof bij ontslag of het niet verlengen van een contract.

Discriminatie-ervaringen worden gemeld in uiteenlopende sectoren. Overheid, onderwijs en IT-sector worden relatief het meest genoemd op enige afstand gevolgd door call-centra, beide 8-9% van het totaal. In meer dan de helft van de gevallen gaat het om organisaties met meer dan 250 werknemers. In ongeveer 40% van de gevallen gaat het om een functie in vaste dienst.

Verschillende ervaringen worden genoemd: respondenten krijgen vanwege hun religie geen contractverlenging; kwetsende, discriminerende opmerkingen en 'grapjes' op de werkvloer van collega's of leidinggevendens; expliciet buitengesloten of weggepest worden. Daarnaast zijn er vrouwen die een discriminatie-ervaring hebben die direct iets te maken heeft met hun hoofddoek, en mannen vanwege hun baard. Zowel mannen als vrouwen noemen discriminatie-ervaringen omdat ze het andere geslacht geen hand geven of omdat er geen mogelijkheid was de pauze te verplaatsen om te bidden of naar de moskee te gaan. Ook worden associatie met terrorisme en/of vragen om afstand te nemen van terreur of extremisten naar voren gebracht. Verder spelen discriminerende opmerkingen van cliënten of samenwerkingspartners een rol, net als te streng religieus zijn om kans te maken op promotie. Enkele malen beroept een werkgever zich bij discriminerende beslissingen op cliënten. Verschillende respondenten tenslotte, kregen te horen dat ze niet in aanmerking kwamen voor contractverlenging omdat ze niet in de groep zouden passen.

Ongeveer de helft van de respondenten met een discriminatie-ervaring op de werkvloer heeft de hierboven beschreven ervaringen besproken met familieleden of vrienden. 30- 50% deed niets met de discriminatie-ervaring. 14-30% besprak het met de persoon door wie hij/zij zich gediscrimineerd voelde of met een leidinggevende. 5-20% van de respondenten

met een discriminatie-ervaring op de werkvloer meldde dit bij de politie of een ADV.

Redenen om geen feedback te geven of het niet te melden zijn: het raakte me niet; geen energie; het heeft toch geen zin; te weinig bewijs en angst voor de gevolgen. Redenen om juist wel feedback te geven of te melden: uitingen van weerbaarheid; voor jezelf opkomen en gedrag van anderen beïnvloeden.

Bij ongeveer de helft van de respondenten die feedback gaven aan 'de dader' en/of een leidinggevende had dat weinig effect. Er werd niets mee gedaan. Andere respondenten hebben wel goede ervaringen. Een enkele respondent had meerdere keren een prettig gesprek, maar zonder verder resultaat. Bij sommige respondenten leidde een incident wel tot maatregelen, maar soms twijfelden ze aan het effect.

Andere ervaringen met discriminatie op grond van geloof

Ruim een kwart van de respondenten geeft aan buiten de arbeidsmarkt geen ervaring te hebben met discriminatie op grond van hun geloof. De overige 73% wel. Ongeveer 12% van deze groep beschouwt zichzelf niet (meer) als moslim. 81% van de Marokkaanse Nederlanders en 66% van de Turkse Nederlanders geeft aan ook buiten de arbeidsmarkt ervaring te hebben met discriminatie op grond van hun geloof. De meeste van hen hebben deze ervaringen in de publieke ruimte in ruime zin: op straat (46%), op internet/sociale media (40%), in het openbaar vervoer (31%) en in winkels (30%). Daarnaast heeft 28% dergelijke ervaringen in het onderwijs en 15% in het uitgaansleven.

Het gaat onder andere om: scheldpartijen in de publieke ruimte; anders behandeld of uitgescholden vanwege een hoofddoek; blikken, grapjes, botte uitspraken en vragen die gebaseerd zijn op vooroordelen over moslims waardoor zij zich buitengesloten voelen; wantrouwen en angst en het in twijfel trekken van de loyaliteit aan Nederland.

Enkele respondenten die zichzelf niet (meer) als moslim beschouwen zeggen ook buiten de arbeidsmarkt discriminatie of moslimhaat tegen te komen. Daarnaast hebben zij last van uitsluiting door moslims.

Andere vormen van discriminatie

Behalve van discriminatie op grond van geloof, melden de respondenten ook ervaring te hebben met discriminatie op grond van herkomst (50% van de respondenten), mening of politieke voorkeur (15%), sekse (12%), leeftijd (11%), beperking (3%) en seksuele oriëntatie (1%). Ook wordt discriminatie op grond van uiterlijk door enkelen genoemd.

Veel respondenten zeggen zich na een discriminatie-ervaring 'kwaad', 'machteloos' en 'vernederd' te voelen. Vrouwen zijn wat vaker kwaad, verdrietig en onzeker, mannen voelen zich meer vernederd en ongelukkig. Ook gaven respondenten aan zich juist sterker te zijn gaan voelen na een discriminatie-ervaring. Respondenten laten soms in meer algemene bewoordingen weten zich de laatste decennia minder welkom of thuis te voelen in Nederland.

Tot slot

De overheid is de laatste jaren meer aandacht gaan besteden aan het tegengaan van racisme en discriminatie. Op 1 juli 2020 is door de Tweede Kamer een motie aangenomen over de instelling van een Nationaal Coördinator tegen Discriminatie en Racisme (NCDR). Deze NCDR kan een nieuwe impuls geven aan de aanpak van discriminatie en racisme mits deze coördinator onafhankelijk kan opereren, over voldoende bevoegdheden, zeggenschap en middelen kan beschikken en het vertrouwen heeft van de maatschappelijke organisaties die zich inzetten tegen discriminatie en racisme.

De aanpak van specifiek moslimdiscriminatie is de afgelopen jaren achtergebleven. Het zal de komende jaren meer politieke prioriteit moeten krijgen. Het gaat immers om een grote groep Nederlanders die relatief vaak discriminatie ervaren. Het gaat om alledaagse vormen van uitsluiting en discriminatie, bijvoorbeeld in de vorm van bevooroordeelde vragen en opmerkingen, om stigmatiserende berichten in de media, maar ook om openlijke discriminatie op grond van geloof, om hatespeech, gewelddadige of bedreigende voorvallen gericht tegen islamitische gebedshuizen en scholen en om voorstellen van politieke partijen die haaks staan op de grondwettelijke vrijheden van moslims. Het draagt allemaal bij aan een klimaat waardoor grote groepen moslims zich onveilig voelen. Zij worden erdoor beperkt in de vrijheid om zichzelf te kunnen zijn.

Overheden en het maatschappelijk middenveld dienen discriminatoire agressie en geweld tegen moslims te zien voor wat het is: gevallen van inbreuk op het recht op vrijheid van religie en inbreuk op de principes van gelijkheid en antidiscriminatie.

Voor het behoud en herstel van vertrouwen van moslims in de Nederlandse samenleving is het belangrijk dat vertegenwoordigers van verschillende instituties van de rechtsstaat hun stem verheffen tegen uitspraken en voorstellen die moslims stigmatiseren en uitsluiten. De betrokken autoriteiten moeten stelling nemen wanneer haatmisdrijven en discriminatie worden aangewakkerd door extreem- en radicaal-rechtse partijen en formaties. Ook moet adequaat worden opgetreden bij gevallen van haatmisdrijf en discriminatie. Politici dienen te functioneren als rolmodel; zij dienen normen en waarden die gerelateerd zijn aan democratische principes te benadrukken en deze voorrang te geven boven technocratische procedures.

Puntsgewijs doen we de volgende aanbevelingen:

- Erken moslimhaat/ antimoslimracisme/islamofobie als specifieke vorm van discriminatie en racisme zoals dat bij antisemitisme gebeurt;
- Maak uitsluiting en discriminatie van moslims expliciet onderdeel van het bredere antidiscriminatiebeleid;
- Laat de politie moslimdiscriminatie weer apart registreren zoals dat ook voor 2019 gebeurde;
- Investeer in capaciteit van politie en OM om meer aandacht te kunnen geven aan de registratie en vervolging van vormen van discriminatie;
- Steun initiatieven van moslimgemeenschappen om - in samenwerking met de reguliere meldorganisaties - te komen tot meer adequate systemen van melding en daarmee tot een verhoging van meldingspercentages.

- Verbeter, zowel landelijk als lokaal, de communicatie met de moslimgemeenschappen. Waar zij mikpunt zijn van discriminatoire agressie of worden belemmerd in hun grondwettelijke vrijheden verdienen zij steun in woord en daad. Dat geldt ook bij het ontwikkelen van lange termijn preventiebeleid gericht op bewustwording en dialoog.
- Benader Nederlandse moslims als een divers samengestelde gemeenschap niet alleen in religieus en etnisch opzicht, maar ook wat betreft gender en diversiteit in seksuele gerichtheid.
- Schrap artikel 120 van de Grondwet. Dit artikel maakt het onmogelijk dat wetsvoorstellen door de rechter getoetst kunnen worden aan (bijvoorbeeld artikel 1 van) de Grondwet.
- Stimuleer meer onderzoek naar vormen van moslimdiscriminatie op de arbeidsmarkt, de woningmarkt, in het uitgaansleven en dergelijke. Denk daarbij ook aan onderzoeksmethoden waarbij gebruik wordt gemaakt van mystery guests of van praktijktesten.
- Maak serieus werk van diversiteitsbeleid en bevorder onder andere de deelname van moslims in bijvoorbeeld de ambtelijke top of in de top van het bedrijfsleven, in de media en in de kunst- en cultuursector. Houd ook hierbij rekening met de bestaande diversiteit binnen moslimgemeenschappen
- Diversiteitsbeleid is echter niet voldoende. Werk aan een inclusief werkklimaat waarin alle werknemers zich ongeacht hun herkomst, gender, seksuele oriëntatie, leeftijd én geloof in alle vrijheid kunnen ontplooien, carrière kunnen maken en deelnemen aan de samenleving. De effecten van het politieke-maatschappelijke klimaat zijn moeilijk te sturen en negatieve beeldvorming in de media is moeilijk te corrigeren, maar werkgevers kunnen een essentiële rol vervullen in de vormgeving van een inclusief werkklimaat. Daarnaast dient de overheid het goede voorbeeld te geven en de uitzendbranche en andere werkgevers aan te spreken en waar nodig te belonen of te sanctioneren.
- Zorg dat slachtoffers van discriminatie in de publieke ruimte en binnen een bedrijf, instelling, vereniging of op het internet bij professionals terecht kunnen na een discriminatie-ervaring. Het is van belang dat slachtoffers weten waar ze hun verhaal kunnen doen, waar ze steun kunnen ontvangen en waar ze indien gewenst hulp kunnen krijgen bij bemiddeling of bij het doen van een melding of een aangifte.
- Zorg dat dergelijke ervaringen, met in acht neming van privacywetgeving, in de openbare ruimte, maar ook binnen bedrijven, organisaties, instellingen goed gemonitord worden zodat het mogelijk is op grond hiervan beleid te ontwikkelen.
- Kijk kritisch naar de werkplekken waar het nu nog geaccepteerd wordt om, op grond van neutraliteit, vrouwen met een hoofddoek structureel buiten te sluiten. Denk hierbij bijvoorbeeld aan geüniformeerde beroepen als de politie. Onderzoek in hoeverre dit streven naar neutraliteit ten koste gaat van inclusiviteit, professionaliteit en herkenbaarheid van de politie. Kijk hierbij ook naar ervaringen in andere landen waar een politieagente met een hoofddoek wel wordt toegestaan.

BIJLAGE: Gebruikte literatuur

Abaaziz, I. (2016) *Jaarrapport 2015*. Amsterdam: Stichting Meld Islamofobie.

Abaaziz, I. (2019) *Alledaagse Islamofobie in Nederland; een verkennend onderzoek*. Amsterdam: Stichting Meld Islamofobie.

Akkerman, T, S. L. de Lange, & M. Rooduijn (eds.) (2016), *Radical right-wing populist parties in Western Europe: into the mainstream? (Extremism and democracy)*, London: Routledge.

Andriessen, I. (e.a.) (2020), *Ervaren discriminatie in Nederland II*, Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Andriessen, I. (2017), *Discriminatie herkennen, benoemen en melden*, Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Andriessen, I., H. Fernee & K. Wittebrood (2014), *Ervaren discriminatie in Nederland*, Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Andriessen, I., E. Nievers, & J. Dagevos (red.) (2012), *Op achterstand*, Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Andriessen, I. (e.a.) (2010), *Liever Mark dan Mohammed? Onderzoek naar arbeidsmarktdiscriminatie van niet-westerse migranten via praktijktests*, Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Balcik, T. (2019), *Muslims in Nederlandse kranten. Een onderzoek naar stereotiepe beeldvorming in de vier grootste kranten van Nederland*, Den Haag: The Hague Peace Projects, NieuwWij & Republiek Allochtonië.

Bles, P. & C. Weng, (2018), *MBO Stages en de migratieachtergrond van studenten*, Maastricht: ROA.

Bon, S. van & B. Fiere, *Monitor arbeidsdiscriminatie 2015-2019*, Rotterdam: RADAR/Art.1 (in opdracht van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid en onder auspiciën van Discriminatie.nl).

Butter, E. (2017), *Wat zeggen de verkiezingsprogramma's over immigratie, integratie, discriminatie en tegengaan van radicalisering?*, Utrecht: KIS.

Butter, E. & R. van Oordt, (2018) *Zuilen in de polder? Een verkenning van de institutionalisering van de islam in Nederland*, Amsterdam: Brave New Books.

Butter, E. (2019) "Kan de minister aangeven hoe hij deze incidenten duidt?" De reactie van politici op geweldsincidenten gericht tegen moskeeën, in: I. van der Valk (red.), *Mikpunt Moskee*, Amsterdam: Brave New Books, pp. 105-128.

College voor de Rechten van de Mens (2019), *Interventies om discriminatie bij werving en selectie tegen te gaan. Een literatuurstudie*, Utrecht: CvdRM.

Ens. A. (2016), *Discriminatie melden bij de politie?*, Den Haag: Nationale Politie.

Es, M. van (2016), *Stereotypes and Self-Representations of Women with a Muslim Background, the Stigma of Being Oppressed*, Cham: Palgrave Macmillan.

European Commission Against Racism and Intolerance (2013), *ECRI-rapport over Nederland (vierde monitoringcyclus)*, Strasbourg: Council of Europe.

European Commission Against Racism and Intolerance (2016), *ECRI conclusions of the implementation of the recommendations in respect of the Netherlands subjects to interim follow-up*, Strasbourg: Council of Europe.

European Union Agency for Fundamental Rights (2017), *Second European Minorities and Discrimination Survey. Muslims Selected Findings*, Vienna: FRA.

European Commission Against Racism and Intolerance (2019), *ECRI-rapport over Nederland (vijfde monitoringcyclus)*, Stasbourg: Council of Europe.

Donselaar, J. van (1991), *Fout na de oorlog; fascistische en racistische organisaties in Nederland 1950-1990*, Amsterdam: Bert Bakker.

General Intelligence and Security Service (2011), *Right-wing extremism and the extreme right in the Netherlands*, Den Haag: AIVD.

Huijnk, W. (2018), *De religieuze beleving van moslims in Nederland*, Den Haag: SCP.

Huntington, S.P. (1996), *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, New York: Simon & Schuster.

Ikram, M. U. Z. (2016), *Social determinants of ethnic minority health in Europe*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam

Jongen, E. (e.a.) (2019), *Inkomensongelijkheid naar migratieachtergrond*, Den Haag: CBS Policy Brief.

Klooster, E., S. Koçak & M. Day (2016), *Wat is er bekend over discriminatie van mbo-studenten bij toegang tot de stagemarkt?*, Utrecht: KIS.

Klooster, E., S. Koçak & M. Day (2016), *Mbo en de stagemark, wat de rol van discriminatie?*, Utrecht: KIS.

Klooster, E. & Christoph Meng (2020), *(On)gelijke toegang tot stage en werk van hbo'ers met een migratieachtergrond. Hbo'ers, onderwijs en werkgevers over verklaringen en oplossingen*, Maastricht/Amsterdam: ROA/Klooster onderzoek & advies.

Kobac, D. & H. Felten (2020), *De aanpak van moslimdiscriminatie in drie Europese landen. Wat is er bekend over de effectiviteit van de aanpak van moslimdiscriminatie in andere Europese landen?*, Utrecht: KIS.

Koning, M. de (2019) *Vijf mythen over islamofobie*, Antwerpen: Yunus Publishing/ KifKif.

Lachbab, F.Z. & M.H. Vorthoren (2016), *Islamofobie in zicht*, Rotterdam: SPIOR.

Meuzelaar, A. (2014), *Seeing through the Archival Prism: A History of the Representation of Muslims on Dutch Television*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.

Ministerie van Veiligheid en Justitie, Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid & Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (2014), *Actieprogramma Integrale Aanpak Jihadisme. Overzicht maatregelen en acties*. Den Haag: V&J, NCTV, SZW.

Mink, I. & S. van Bon (2017), *Discriminatie in cijfers 2016*, Den Haag/Rotterdam: Art. 1/ politie.

Moors, H. (e.a.) (2009), *Polarisatie en radicalisering in Nederland: een verkenning van de stand van zaken in 2009*, Tilburg: IVA beleidsonderzoek en advies.

Mudde, C. & C. Rovira Kaltwasser (2017), *Populism. Elementaire deeltjes # 51*, Amsterdam: Amsterdam University Press.

Müller, J.W. (2016), *What is Populism?*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Nationaal Coördinator Terrorisme Bestrijding & Expertise Unit Sociale Stabiliteit (2017), *Handreiking Veilige Moskee*, Den Haag: NCTV/ESS.

Omlo, J. & E. Butter (2020), *Utrecht is ook mijn stad; Cijfers en verhalen over discriminatie en stigmatisering van moslims in Utrecht, een verkennende studie*. Utrecht/Amsterdam: Bureau Omlo/Ewoud Butter.

Omlo, J. (2020a) *Verzetten, vermijden of veranderen? Reageren op discriminatie en stigmatisering*. Rotterdam: Art1. & Radar.

Oordt, R. van (2018), *Weerbaar tegen moslimdiscriminatie. Eindrapportage: Procesbeschrijving, resultaten, vervolgstappen en aanbevelingen*, Amsterdam: projectbureau Zasje, 31 pp.

Oordt, R. van (2019), 'Besluitvorming moskeebouw bepaald door islamofobe tendensen?', in: I. van der Valk (red.). *Mikpunt Moskee*, Amsterdam: Brave New Books, pp. 25-45.

Oudenampsen, M. (2018), *De conservatieve revolte. Een ideeëngeschiedenis van de Fortuyn-opstand*, Nijmegen: Uitgeverij Vantilt.

Panteia (2019), *Herhaling virtuele praktijktests arbeidsmarktdiscriminatie. Eindrapportage*, Zoetermeer: Panteia.

Papaikonomou, Z & A. Dijkman (2018), *Heb je een boze moslim voor mij?* Amsterdam: Amsterdam University Press.

Ruigrok, N. (e.a.) (2017), *Stereotyperende microportretten van moslims in het (politieke) nieuws*, Amsterdam: Vrije Universiteit.

Schaap, S. (2016), *Rechtsstaat in Verval. Over de Lange Arm door de Instuties*, Budel: Damon.

Shadid, W. (2009). Moslims in de media, de mythe van de registrerende journalistiek. In S. Vellinga (e.a.), *Mist in de polder*, Amsterdam: Aksant, pp. 173-193.

Tierolf, B., M. van Kapel & L. Drost (2017), *Zesde Rapportage racisme antisemitisme en extreemrechts geweld in Nederland. Incidenten, aangiftes, verdachten en afhandeling 2016*, Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.

Tierolf, B., L. Drost & M. van Kapel (2018), *Zevende rapportage racisme, antisemitisme en extreemrechts geweld in Nederland. Incidenten, aangiftes, verdachten en afhandeling 2017*, Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.

Thijssen, L, M. Coenders & B. Lancee (2019), 'Etnische discriminatie op de Nederlandse arbeidsmarkt. Verschillen tussen etnische groepen en de rol van beschikbare informatie over sollicitanten', in: *Mens & Maatschappij*, 94 (2), pp. 141–176.

Thijssen, L. (2020), '*Racial and Ethnic Discrimination in Western Labor Markets: Empirical Evidence from Field Experiments*', Utrecht: Utrecht University Repository.

Valk, I. van der (2012), *Islamofobie en Discriminatie*, Amsterdam: Amsterdam University Press.

Valk, I. van der (2015), *Monitor moslimdiscriminatie*, Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.

Valk, I. van der (2017), *Monitor moslimdiscriminatie, derde rapportage*, Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.

Valk, I. van der (2019), 'Wilders' Party for Freedom and the Dutch Alt-right', in: Alan Waring (ed.), *The New Authoritarianism Vol. 2 - A Risk Analyses of the European Alt-Right Phenomenon*, Stuttgart: Ibidem-Verlag, pp. 251-279.

Verkaart, W.J. (e.a.) (2017), *De rechtsstaat, een quick scan, de partijprogramma's voor de verkiezingen 2017 rechtsstatelijk?*, Den Haag: Nederlandse Orde van Advocaten.

Wagenaar W., (2018); *Extreemrechts in Nederlandse Gemeentes. Factsheet 8*, Amsterdam: Anne Frank Stichting.

Wagenaar W., (2020); *Extreemrechts in Nederlandse Gemeentes. Factsheet 12*, Amsterdam: Anne Frank Stichting.

Walz, G. & I. Mink (2018), *Discriminatiecijfers 2017*, Rotterdam/Den Haag: Art.1.

Walz, G., S. van Bon & B. Fiere (2019), *Discriminatiecijfers 2018*, Rotterdam/Den Haag: Art.1.

Walz, G., S. van Bon & B. Fiere (2020), *Discriminatiecijfers 2019*, Rotterdam/Den Haag: Art.1.

Walz, G. (2020), 'Dat arbeidsmarktdiscriminatie bestaat weten we nu wel - tijd voor lessen', *Sociale Vraagstukken*, 20 februari 2020.

Witte, R. (2010), *Al eeuwen een gastvrij volk; racistisch geweld en overheidsreacties in Nederland 1950-2009*, Amsterdam: Aksant.

Wonderen, R. van & M. Kapel (2017), *Oorzaken en triggerfactoren van moslimdiscriminatie in Nederland*. Utrecht: Verwey-Jonker instituut.

Yüksel, C.& E. Butter, *Moslîma. Een onderzoek naar de representatie van moslîma's in de beeldbank van het ANP*, Amsterdam: in eigen beheer.

Naast van deze boeken, rapporten en artikelen is in deze Monitor veel gebruikt van blogs die eerder verschenen op het weblog Republiek Allochtonië

Over de auteurs

Ewoud Butter is politicoloog en werkt als zelfstandig onderzoeker, adviseur, publicist en toneelschrijver. Sociale vraagstukken en mensenrechten zijn centrale thema's in zijn werk. Ewoud doet sinds 1990 op verschillende manieren onderzoek in het sociaal domein, variërend van kwalitatief onderzoek, praktijkgericht (actie)onderzoek en evaluatieonderzoek tot storytelling. De laatste jaren evalueerde hij beleid en diverse projecten en voerde hij, vaak samen met anderen, verschillende studies uit, onder andere naar de organisatie van zorg voor vluchtelingenkinderen op ISK-scholen, moslimdiscriminatie in Utrecht, de wijze waarop moslima's worden gerepresenteerd in de media en naar mogelijkheden om voetbal in te zetten om radicalisering te voorkomen. Ook analyseerde hij voor het Kennisplatform Integratie en Samenleving verkiezingsprogramma's en bracht hij door middel van portretten de impact van corona in beeld. Ewoud is lid van het Onderzoekerscollectief, een samenwerkingsverband van zelfstandige onderzoekers in het sociaal domein. Uit onvrede over de wijze waarop het debat over integratie/islam verliep, richtte hij in 2005 het blog *Republiek Allochtonië* op. Samen met Roemer van Oordt schreef hij *Zuilen in de Polder* (2019), een naslagwerk over de institutionalisering van de islam in Nederland en begon hij de website polderislam.nl.

Roemer van Oordt is politicoloog (Midden-Oostenstudies). Hij publiceerde onder meer over het Palestijns-Israëlichconflict, (politieke) islam en migratie en ontwikkeling. Van Oordt is oprichter van projectbureau Zasje, van waaruit hij werkt als zelfstandig onderzoeker, trainer, adviseur en projectontwikkelaar. Hij coördineerde diverse projecten gericht op het voorkomen en tegengaan van polarisatie, radicalisering en vervreemding. Momenteel doet Roemer (actie)onderzoek naar processen van uitsluiting en discriminatie van moslims en naar de relatie tussen religie en overheid. Hij is redacteur van het weblog *Republiek Allochtonië*, co-initiator van de website polderislam.nl en volgt doorlopend (de reacties op) de institutionalisering van de islam in Nederland. Roemer is coauteur (met Ewoud Butter) van *Zuilen in de Polder*, een verkenning naar de institutionalisering van de islam in Nederland. Ook is hij een van de trekkers van het Veiligheidspact tegen Discriminatie en andere interculturele en interreligieuze initiatieven.

Ineke van der Valk is verbonden aan de Universiteit Leiden waar zij de afgelopen jaren werkte voor een internationaal onderzoeksproject op het gebied van radicalisering en extremisme. Zij heeft een brede achtergrond in de sociale wetenschappen (o.a. onderwijskunde en etnische studies) en promoveerde in 2002 bij Discourse Studies, Faculteit Geesteswetenschappen Universiteit van Amsterdam op een onderzoek naar beeldvorming over etnische issues in de politiek in Nederland en Frankrijk, met speciale aandacht voor extreemrechts. Vanaf midden jaren zeventig volgde zij de ontwikkeling van Nederland tot een etnisch diverse samenleving, als mensenrechtenactivist, opbouwwerker, beleidsadviseur en onderzoeker gespecialiseerd in etnische diversiteit, de geschiedenis van migratie, racisme, islamofobie en radicalisering en extremisme. In 2011 nam zij het initiatief voor de Monitor Moslim Discriminatie, een project waarin over meerdere jaren de ontwikkeling op het gebied van moslim discriminatie wordt onderzocht. Haar eerdere publicaties gaan over racisme, islamofobie, beeldvorming, mensenrechten, burgerschap en inburgering, het minderhedenvertoog, migratiegeschiedenis en onderwijs en opvoeding. Haar eerste boek over moslimdiscriminatie, *Islamofobie en Discriminatie* uit 2012 werd vertaald in het Engels, Frans, Duits en Italiaans. Meer publicaties over dit onderwerp volgden in 2015, 2016 en 2017. Over de geschiedenis van migranten schreef zij o.m. *Harde Werkers, de geschiedenis van migranten langs Rijn & Lek (1945-1985)*, 2009. Zij is coauteur van de publicaties *In en Uit Extreemrechts* (2010) en *Extreemrechts in Amsterdam* (2011), beide uitgaven van de Anne Frank Stichting/Universiteit Leiden.